İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine

George BERKELEY
Çeviren: Halil Turan

Bilim ve Sanat

george berkeley

İNSAN BİLGİSİNİN İLKELERİ ÜZERİNE

çeviren
halil turan

Kaynakça Notu:

George Berkeley, **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine** (çev. Halil Turan) Ankara, 1996, Bilim ve Sanat Yayınları, 134 s.

george berkeley

İNSAN BİLGİSİNİN İLKELERİ ÜZERİNE

çeviren
halil turan

BİLİM VE SANAT

BİLİM VE SANAT YAYINLARI
© Bilim ve Sanat Yayınları
Birinci Basım: Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996

Kapak Tasarımı
Ümit Öğmel

ISBN 975-7298-10-7

Baskı: Cantekin Matbaacılık

BİLİM VE SANAT YAYINLARI Konur Sokak No. 17/6 Kızılay-Ankara Tel: 417 59 01

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRİ ÜZERİNE 7

YÜCE ŞÖVALYE VE MAJESTELERİ KRALİÇENİN
SAYGIN MECLİSİNİN LORDLARINDAN
PEMBROKE KONTU THOMAS HAZRETLERİNE 9

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 13

İNSAN BİLGİSİNİN İLKELERİ ÜZERİNE 35

ÇEVİRİ ÜZERİNE

George Berkeley'in *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*'si *(A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge)* Türkçe'ye ilk kez çevirilmiyor. Daha önce Mehmed Saffet Engin tarafından *Beşerî Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser* adıyla Türkçe'ye kazandırılmış ve *Hilâs ve Philonos Arasında Üç Konuşma* ile birlikte tek kitap olarak 1935 yılında M.E.B. Lise Felsefe Dersleri Yardımcı kitapları dizisinden İstanbul Devlet Matbaası tarafından yayımlanmış. Aradan geçen 60 yılı aşkın bir sürede Türkçe felsefe dilinin ne denli değiştiğini hepimiz biliyoruz. Yukarıda andığımız çevirinin dilinin bugün bize oldukça yabancı olduğunu göz önünde tuttuğumuzda Berkeley'in bu temel yapıtını yeniden çevirmenin niçin gerekli olduğu anlaşılacaktır.

Bu çeviride kullandığımız Türkçe felsefe terimlerinin tümü *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde (Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, ikinci baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979 ve aynı sözlüğün diğer baskıları) ve *Mantık Terimleri Sözlüğü*'nde (Grünberg, Teo ve Onart, Adnan. *Mantık Terimleri Sözlüğü*, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989) bulunabilir. Bu sözlüklerin yanısıra Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün de okura yardımcı olabileceğini düşünüyoruz. Avrupa dillerinden Türkçe'ye yapılan yeni çevirilerde kullanılan ancak henüz bu sözlüklerde yer almamış kimi felsefe terimlerini (örneğin *mind* için an) kullanmadık ve günlük dilde hâlâ kullanılan sözcükleri (örneğin *mind* için zihin) yeğledik.

Özgün metnin dilinin yer yer çok çetin olduğunu belirtmeliyiz. Berkeley uzun tümceler kullanmış, aynı tümcede önceki bölümlerdeki tartışmalara göndermeler yaparak savlarını desteklemiş. Biçeme ilişkin güçlüklere Berkeley'in metafiziğinden kaynaklanan güçlükleri de eklersek yapıtın okunması oldukça güç bir metin olduğunu söyleyebiliriz. Berkeley'i elimizden geldiğince eksiksiz bir biçimde kendi dilimize aktarmaya çalıştığımız için benzer güçlüklerle Türkçe metinde de karşılaşılabilecektir.

İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine ilk olarak 1710'da yayımlanmış. Yapıt 1734'te Berkeley tarafından gözden geçirilerek *Three Dialogues Between Hylas and Philonous (Hylas ve Philonous Arasında Üç Diyalog)* ile birlikte ikinci kez yayımlanmış. Çeviride bu iki baskıyı karşılaştırmalı bir biçimde sunan bir metni, yapıtın Colin M. Turbayne tarafından derlenen bir baskısını izledik (Berkeley, George. *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, The Bobbs-Merrill Co. Inc., New York, 1957). Turbayne 1734 tarihli ikinci baskıdaki metne öncelik tanımış, ancak 1710 baskısıyla 1734 baskısı arasındaki farklılıkları ve kitabın British Museum'da bulunan bir el yazmasında yer alan bir parçayı (26. dipnot) da dipnotlarda vermiş. Bu dipnotların tümünü çevirdik. Editörün dipnotları sayısal bir sıra izliyor; çeviriye ilişkin dipnotlarımızı ise asterisklerle belirttik.

Metnin son biçimini bulmasında önemli katkıları olan, değerli önerileriyle bana yol gösteren dostum sayın A. Baki Güçlü'ye teşekkür ederim.

H. TURAN
Ankara, 1996

YÜCE ŞÖVALYE VE MAJESTELERİ KRALİÇENİN SAYGIN MECLİSİNİN LORDLARINDAN PEMBROKE KONTU THOMAS HAZRETLERİNE[1]

LORDUM,

Zati asilâneniz tarafından tanınma şerefine erişmemiş mütevazı bir insanın size bu biçimde hitap etmeye kalkışmasını yadırgayabilirsiniz. Ancak, Kilise'nin ve bilimin bugünkü durumundan, sizin nasıl her ikisi için de bir gurur kaynağı olduğunuzdan ve onlara ne denli büyük bir destek verdiğinizden büsbütün habersiz olmayan birisine, dünyada yararlı bilgiyi ve dini yüceltmek amacıyla birşeyler yazmış bir adamın zati asilânenizi kendisine hamî olarak seçecek olması şaşırtıcı gelmeyecektir. Yine de, zati asilânelerinin kişiliğinde ışıldayan açık yüreklilikten, doğuştan gelen iyilikten cesaret almamış olsaydım, naçiz çabalarımın ürününü kendilerine sunamazdım. Lordum, topluluğumuza gösterdiğiniz lütfun ve cömertliğinizin beni bu topluluğun üyelerinden birinin

1 Bu ithaf ikinci baskıda (1734) yayınlanmamıştır.

çalışmalarını teşvik etmek isteyebileceğiniz konusunda umutlandırdığını da eklemek isterim. İşte bu düşüncelerle, ve çok daha önemlisi, bütün dünyanın şahsınızda haklı olarak hayran olduğu bilgi ve erdem adına zati asilânenizin aciz, kendilerine en hakikî ve en derin anlamda kendini adamış bir hizmetkârları olduğumun bilinmesini yürekten istediğim için bu kitabı ayaklarınıza sermeye karar vermiş bulunuyorum,

GEORGE BERKELEY

ÖNSÖZ[2]

Burada yayımladıklarım, bana uzun ve özenli bir araştırmadan sonra apaçık doğru, özellikle de kuşkuculuğun etkisi altında kalarak yoldan çıkanlar ya da Tanrı'nın varoluşuna, özdek-dışılığına ya da tinin doğal ölümsüzlüğüne ilişkin bir tanıtlama isteyenler için bilinmesi yararsız olmayan düşünceler gibi göründü. Böyle olsunlar ya da olmasınlar, okuyucunun yansız incelemesi bana yetecektir. Zira beni asıl ilgilendiren yazdıklarımın başarısından çok gerçekliğe uygun olup olmadıklarıdır. Ancak olumsuzlukların önüne geçmek için okuyucudan yargısını, kitabı en az bir kez baştan sona, konuya yaraşan bir dikkatle ve üzerinde durarak okuyana kadar ertelemesini diliyorum. Nitekim kitabın bütünü dikkatle okunduğunda kendilerinden çıkacak gibi olmasa da, tek başlarına ele alındıklarında çok yanlış yorumlanabilecek (ki bu kaçınılmaz bir durumdur) ve kendilerine en saçma vargılar yüklenebilecek kimi bölümler vardır. Yine, eğer bütün kitap baştan sona ara vermeden okunmayacak olursa düşüncem kolaylıkla yanlış anlaşılabilir; ancak ben anla-

2 Bu önsöz ikinci baskıda yoktur.

mın düşünen bir okuyucu için her yerde açık ve belirgin olmasıyla övünürüm. Aşağıdaki kimi kavramlar yeni ve alışılmadık özellikler taşıyor gibi görünebilirler, ancak umarım bu nedenle özür dilemeye gerek yoktur. Hiç kuşku yok ki tanıtlanabilir bir gerçekliği, yeni ortaya çıkarılmış olmasından, insanoğlunun önyargılarına aykırı düşmesinden başka hiçbir gerekçeye dayanmadan geri çevirecek olan kişi ya çok yetersiz ya da bilimleri pek az tanıyor olsa gerektir. Bir düşünceyi doğru anlamadan mahkûm etmeye yatkın kimselerin ivecenlikle yaptıkları eleştirileri olabildiğince önlemek için böyle bir ön açıklama yapmayı uygun buldum.

GİRİŞ

1. Felsefe bilgeliğin ve gerçekliğin araştırılmasından başka bir şey değildir. Bu nedenle zamanının çoğunu çilesini çekerek felsefeyle geçirenlerin düşünsel huzurun ve dinginliğin, bilgide belirginliğin ve apaçıklığın tadına diğerlerinden daha fazla varacakları, kuşkulardan ve güçlüklerden daha az tedirgin olacakları düşünülür. Bu böyle olsa da sağduyunun engebesiz ana yolunu izleyen ve doğanın buyruklarıyla yönetilen okumamış çoğunluğun rahat ve tedirginlikten uzak olduğunu görürüz. Alıştıkları hiçbir şey onlara açıklanamaz ya da anlaşılması güç gibi görünmez. Duyularının apaçıklıktan yoksun olduğundan yakınmazlar, kuşkuculuk tehlikesinden ise büsbütün uzaktırlar. Oysa, duyu ve içgüdüden ayrılarak daha yüksek bir ilkenin ışığını izlemeye, şeylerin doğası üzerine uslamlamaya ve derin düşünmeye başlar başlamaz, daha önce tümüyle kavradığımızı sandığımız şeylere ilişkin binlerce kuruntu beliriverir. Her yanda önyargılarla, duyu yanlışlarıyla karşılaşırız. Bunları uslamlamayla düzeltmeye kalkıştığımızda ise, farkına varmaksızın, kurgulamada ilerledikçe gitgide çoğalan, üstümüze üşüşen alışılmadık paradokslara, güçlüklere, tutarsızlık-

lara sürüklenir, karmakarışık labirentlerde dolaşıp durduktan sonra ya kendimizi başladığımız noktada bulur ya da daha kötüsü umutsuz bir kuşkuculuğa yenik düşeriz.

2. Bu duruma şeylerin anlaşılmazlığının ya da anlıklarımızın doğal zayıflığının ve eksikliğinin neden olduğu düşünülür. Pek az yetimiz olduğu ve doğanın da bu yetileri şeylerin içsel özüne nüfuz etsinler diye değil yaşama destek olsunlar, gönenç sağlasınlar diye tasarladığı söylenir. Ayrıca sonlu insan tininin sonsuzluktan pay alan şeyleri ele aldığında içinden çıkamayacağı saçmalıklara ve çelişkilere düşmesine şaşırmamalıdır; çünkü sonsuz olanın sonlu olan tarafından kavranamaması onun doğasından gelir.

3. Gelgelelim, kusuru onları yanlış kullanıyor olmamızda bulacağımıza, daha baştan yetilerimize yükleyerek kendimizi fazlasıyla kayırıyor olabiliriz. Doğru ilkelerden başlayan güvenilir tümdengelimsel çıkarımların, bizi savunulması ve tutarlı kılınması olanaksız olan vargılara götürebileceğini düşünmek doğrusu pek güçtür. Tanrı'nın insanoğluna erişebileceğinden hayli uzağa koyduğu bilgiye ulaşmak için güçlü bir istek vermekten çok daha eli açık davrandığına inanmak gerek. Bu, Tanrı'nın hep bildiğimiz o sevecen tutumuna da uygun düşmezdi; çünkü O yarattığı varlıklara hangi istekleri aşılamışsa onları doğru kullandıkları takdirde doyumsuz bırakmayacak araçlarla da donatmıştır. Sorunu bütün yönleriyle inceledikten sonra, bugüne dek filozofları oyalayan ve bilgiye giden yolu tıkayan güçlüklerin, hepsinin olmasa da çok büyük bir bölümünün tümüyle bizden kaynaklandığını, yani önce ortalığı toza dumana boğup sonra da görememekten yakındığımızı düşünüyorum.

4. O halde amacım, pekçok felsefe okuluna bütün bu kuşkuları, kararsızlıkları, saçmalıkları ve çelişkileri sokan ve en bilge adamlara bile çaresiz bir bilisizlik içinde olduğumuzu, bu durumun yetilerimizin doğal olarak kör ve sınırlı oluşundan kaynaklandığını düşündürten ilkelerin neler olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmak olacak. Zihni gerçekliği ararken durduran, sıkıntıya sokan engellerin ve güçlüklerin kendilerinden uzak durulabilecek yanlış ilkelerde ısrar etmekten değil de nesnelerin yapısındaki karanlık ve karmaşıklıktan ya da anlıktaki doğal kusurdan kaynaklandığı düşüncesinden kuşkulanmakta haklı olabiliriz. Öyleyse insan bilgisinin temel ilkeleri üzerine eksiksiz bir araştırma yapmak, bu ilkeleri elekten geçirip her yönden incelemek, hiç kuşku yok ki zahmetimize fazlasıyla değecek bir iştir.

5. Benden önce nice büyük ve olağanüstü adamın aynı amaçların peşinden gittiğini düşündüğümde girıştiğim iş bana çok cesaret kırıcı görünse bile, en geniş bakış açılarından her zaman en belirgin görüntülerin elde edilemeyeceğini, uzağı iyi göremeyenin nesneyi yakınına çekmek zorunda kalacağını, belki de özenli ve sınırlı bir inceleme yaparak çok daha keskin gözlerden kaçanları ayırt edebileceğini düşündüğümde umutlanıyorum.

6. Okuyucuyu hazırlamak ve aşağıdakileri daha kolay anlamasını sağlamak için girişte dilin doğasına ve kötüye kullanılmasına ilişkin bir ön açıklama yapmak yerinde olacak. Ancak bu düğümü çözmeye kalkıştığımda amacımı, kurgulamanın karmaşık bir duruma getirilmesinde, yolunun şaşırtılmasında büyük payı olan ve bilginin hemen her alanında sayısız yanlışa ve güçlüğe yol açan şeyleri de ele alarak, belli ölçülerde önceden belirtmem gerekiyor. Buradaki sorun tinin şeylerin *soyut idea-*

larını ya da kavramlarını tasarlama gücüne sahip olduğu sanısıdır. Filozofların yazılarına ve tartışmalarına büsbütün yabancı olmayan birisi, bunların hiç de azımsanamayacak bir bölümünün soyut idealara ayrılmış olduğunu kabul edecektir. Soyut ideaların özellikle mantık ve metafizik adıyla anılan bilimlerin, en soyut ve en yüksek sayılan bilginin nesneleri olduğu düşünülür. Bu bilimlerde soyut ideaların tindeki varlığı, tinin onlarla iç içeliği varsayılmadan ele alınan bir sorun bulabilmek oldukça güçtür.

7. Şeylerin niteliklerinin ya da kiplerinin hiçbir zaman tek başlarına, tüm diğerlerinden ayrık olarak varolmadıkları, tersine bir çoğunun aynı nesnede adeta harmanlanmışçasına karışmış olarak bulundukları konusunda görüş birliği vardır. Oysa bize zihnin her niteliği tek başına ya da birleştiği diğer niteliklerden soyutlanmış olarak düşünebileceği, bu yolla kendine soyut idealar tasarlayabileceği söyleniyor. Sözgelimi uzamlı, renkli ve devinimli bir cisim görme yoluyla algılanır: zihin bu karışık ya da bileşik ideayı kendisini oluşturan parçalara ayrıştırarak ve her birini kendi başına, diğerlerinden ayrı olarak görerek soyut uzam, renk ve devinim idealarını tasarlar. Bundan anlaşılması gereken, renk ya da devinimin uzamsız var olabilecekleri değil, zihnin kendi kendine bir yandan *soyutlama* yoluyla uzamı dışta bırakan renk ideasını bir yandan da hem rengi hem de uzamı dışta bırakan devinim ideasını tasarlayabileceğidir.

8. Yine, zihin duyuyla algılanan tikel uzamların tümünde ortak ve benzer olan bir şeyin yanında onları birbirinden ayıran şu ya da bu biçim ya da şu ya da bu büyüklük gibi kendilerine özgü bazı şeyler olduğunu gözlemlediğinde, bu ortak olan şeyi düşünerek ya da seçip

ayırarak, ne çizgi, ne düzlem, ne de oylum olan, ne betisi* ne de büyüklüğü olan, ancak tüm bunlardan sıyırılmış, alabildiğine soyut bir uzam ideası oluşturur. Zihin, yine aynı biçimde, duyuyla algılanan tikel renkleri, onları birbirinden ayıranı bırakıp yalnızca tümünde ortak olanı alıkoyarak, ne kırmızı, ne mavi, ne beyaz ne de herhangi belirli başka bir rengi olan soyut renk ideasını oluşturur. Duyuyla algılanabilecek bütün devinimlere eşit ölçüde karşılık olabilecek soyut devinim ideası da, yine benzer bir yolla, devinimi yalnızca devindirilen nesneden değil, izlediği yoldan, bütün tikel yönlerden ve hızlardan da soyutlanarak tasarlanır.

9. Zihin soyut nitelik ve kip idealarını nasıl tasarlıyorsa, aynı duyarlılıkla, aynı düşünsel ayrıştırma yoluyla, eş zamanlı olarak birçok niteliği barındıran daha bileşik** yapıdaki varlıkların soyut idealarına da ulaşır. Örneğin Peter, James ve John'un biçimlerinin ve diğer niteliklerinin belli uyuşumları bakımından birbirlerini andırdıklarını gözlemleyerek Peter'e, James'e ya da herhangi başka bir tikel adama ilişkin karmaşık ya da bileşik ideadan her birine özgü olanı atıp yalnızca tümünde ortak olanı alıkoyarak –onu herhangi bir tikel varoluşa sınırlayacak tüm koşullarla ve ayrımlarla bağlarını kesip soyutlayarak– tüm tikellerin kendisinden eşitçe pay aldığı soyut bir idea oluşturur. Böylelikle soyut insan ya da insanlık, insan doğası ideasına ulaştığımız söyleniyor; bu ideanın rengi kapsadığı doğrudur, çünkü belli bir rengi olmayan insan olamaz, ancak tüm insanların ortak bir rengi olamayacağına göre bu renk ne beyaz, ne siyah, ne de herhangi tikel bir renk olabilir. Yine aynı biçimde, bu

* *figure.*

** *compound.*

idea boyu da kapsar, ama bu ne uzun, ne kısa ne de orta boydur, ancak tüm bunlardan soyutlanmış bir şey olabilir. Geriye kalanlar için de durum aynıdır. Dahası, karmaşık insan ideasından bütünüyle olmasa bile kimi bakımlardan pay alan çeşit çeşit yaratık bulunduğu için zihin insana özgü olanı dışta bırakıp, yalnızca tüm canlı varlıklarda ortak olanı alıkoyarak, tikel insanlardan, kuşlardan, vahşi hayvanlardan, balıklardan ve böceklerden soyutladığı *hayvan* ideasını tasarlar. Bu soyut hayvan ideası beden, can, duyu ve kendiliğinden devinmekten oluşur. Burada *beden* tikel bir biçimi olmayan beden anlamındadır. Çünkü hayvanların tümünde ortak olan tek bir biçim olamaz; ayrıca bu bedenin ne kıl, tüy, pul gibi örtüleri vardır, ne de çıplaktır: kıl, tüy, pul ya da çıplaklık tikel hayvanların ayırt edici özellikleri olduklarından, *soyut idea*nın dışında bırakılırlar. Aynı nedenle kendiliğinden devinmek ne yürümek ne uçmak ne de sürünmek olmalıdır; göz önüne getirmesi güç olsa da, bu yine de bir devinimdir.

10. Başkaları böylesine olağanüstü bir idea soyutlama yetilerinin olup olmadığını en iyi ancak kendileri bilirler; kendi adıma[3], gerçekten de bir imgeleme yetisine ya da kendisiyle algıladığım tikel şeylerin idealarını tasarımlayabildiğim, onları çeşitli biçimlerde bileştirip bölebildiğim bir yetiye sahip olduğumu görüyorum. İki başlı bir insan ya da yarısı insan yarısı at bir varlık imgeleyebilirim. Eli, gözü, burnu gövdenin geriye kalanından soyutlanmış ya da ayrılmış olarak herbirini tek tek düşünebilirim. Ancak imgelediğim elin ya da gözün tikel bir biçimi ya da rengi olmalıdır. Aynı biçimde tasarladığım insan

3 Bu noktada birinci baskı (1710) şöyle sürüyor: "böyle bir yetiye sahip olmadığımdan kuşkum yok."

ideası ya beyaz ya siyah ya esmer ya dik ya kambur ya uzun ya kısa ya da orta boylu bir insanın ideası olmalıdır. Yukarıda tanımlanan soyut ideayı herhangi bir düşünsel çabayla göz önüne getiremem. Devinen cisimden ayrılmış, ne hızlı ne yavaş ne eğrisel ne de doğrusal olan bir soyut devinim ideası oluşturmam da aynı ölçüde olanaksızdır; benzeri şeyler tüm diğer genel soyut idealar için de söylenebilir. Belli bir cisimde başka parça ya da niteliklerle bir araya gelmiş olan, ancak bir arada bulunmaksızın da gerçekten varolabilecek kimi tikel parçaları ya da nitelikleri ayrı ayrı göz önüne getirdiğimde yaptığım gibi, bir anlamda soyutlama yapabileceğimi doğrusu kabul ederim. Ancak, böyle ayrı ayrı varolamayacak nitelikleri birbirlerinden soyutlayabileceğimi, onları birbirlerinden ayrı ayrı kavrayabileceğimi ya da daha önce sözü edilen yolla tikellerden genel kavramlar oluşturabileceğimi –ki *soyutlama* bu ikisi demektir– kabul etmiyorum. Çoğu insanın benim durumumda olduğunu söyleyeceğini düşünüyorum, bunun için yeterli nedenim de var. Büyük çoğunluğu oluşturan sıradan ve okumamış insanlar soyut kavramlara hiç mi hiç yanaşmazlar. Soyut kavramların güç ve zahmetsizce, sıkıntıya girmeksizin ulaşılabilecek şeyler olmadıkları söylenir; o halde, eğer böyle şeyler varsa, haklı olarak bunların yalnızca bilgili insanlara özgü şeyler oldukları sonucuna varabiliriz.

11. Soyutlama öğretisini savunmak amacıyla söylenebilecekleri incelemeye geçerek, kurgulamacıları sağduyudan oldukça uzak görünen bir sanıyı benimsemeye eğilimli kılanın ne olduğunu bulmaya çalışacağım. Hak ettiği saygıyı görmüş bir filozof[4], soyut genel idealara sahip

4 John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 1690.

olmasının anlama yetisi bakımından insanla hayvan arasındaki temel ayrımı belirlediğini düşünür görünmekle kuşkusuz bu konuda oldukça özendirici bir tavır takınmıştı.–

> Genel idealara sahip olması insanı hayvandan kesin olarak ayırır; bu hayvanların yetilerinin hiçbir biçimde ulaşamadıkları bir üstünlüktür. Hayvanların tümel idealar için genel imler kullandıklarını gösteren bir belirti bulamadığımız apaçık olduğuna, ne bir sözcük ne de başka bir genel gösterge kullanmadıklarına göre, hayvanların soyutlama yapma ya da genel idealar oluşturma yetilerinin olmadığını düşünmek için yeterince gerekçemiz var.

Ve daha sonra:

> O halde, hayvan türünün insandan böyle ayırt edildiğini, bunun bu iki türü kesin olarak ayıran ve aralarına böylesine büyük bir uzaklık koyan şey olduğunu varsayabileceğimizi düşünüyorum. Çünkü, eğer hayvanların idealarının varsa ve kimilerinin düşündüğü gibi yalnızca makine değilseler, belli bir uslarının olduğunu yadsıyamayız. Bana göre, duyularının olduğu ve bazılarının kimi durumlarda usavurma yapabildikleri apaçık; ancak bu usavurma duyularından edindikleri tikel idealar için geçerlidir. Hayvanların en iyileri bile bu dar sınırlar içinde kısıtlanmıştır, bu sınırları herhangi bir soyutlama yoluyla genişletebilecekleri bir yetilerinin olduğunu da sanmıyorum.

[John Locke] *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*,
II. Kitap, 2. Bölüm, 10 ve sonrası

Hayvanların yetilerinin hiçbir biçimde soyutlamaya yetmeyeceği konusunda bu bilgin yazarın görüşlerine hemen katılırım. Ancak eğer bunu bu türden hayvanların ayırt edici özelliği yapacak olursak, korkarım insan sayılanların pek çoğunu da bunların arasına katmak gerekecektir. Burada, hayvanların soyut genel ideaları olduğunu düşünmek için bir neden yoktur savına gerekçe olarak hayvanların ne bir sözcük ne de başka bir genel gösterge kullanmadıkları gösteriliyor; bunun altında sözcük kullanmanın genel idealara sahip olmayı içerdiği varsayımı yatmaktadır. Bundan da, dil kullandıkları için insanların idealarını soyutlayabilecekleri ya da genelleştirebilecekleri sonucu çıkar. Yazarın anlatmak istediği ve tartıştığı şeyin bu olduğu, başka bir yerde sorduğu şu soruyu yanıtlarken daha da belirginleşiyor: "Yalnızca tikeller varolduğuna göre, genel terimlere nasıl ulaşabiliriz?" Yanıtı: " Sözcükler genel ideaların göstergeleri durumuna getirildiklerinde genelleşirler" – (*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, III. Kitap, 3. Bölüm, 6.) Oysa bir sözcük soyut genel bir ideanın değil de, birçok tikel ideanın göstergesi, zihne bu tikel idealardan herhangi birini yansızca anıştıran* bir gösterge durumuna getirildiğinde genelleşir gibi görünüyor[5]. Örneğin, "devinimdeki değişim uygulanan kuvvetle orantılıdır" ya da "Uzamlı olan bölünebilirdir" dendiğinde bu önermelerin genel olarak devinime ya da uzama ilişkin olduğu anlaşılmalıdır; yine de bundan, yukarıdaki önermelerin düşüncelerime devinimli

---

* *suggests*.

5 Bu tümce ilk baskıda şöyledir: "Bir sözcüğün soyut genel bir ideanın değil de, birçok tikel ideanın göstergesi, zihne bu tikel idealardan herhangi birini yansızca anıştıran bir gösterge durumuna getirildiğinde genelleştiğini düşündüğüm için buna katılamıyorum."

bir cismi ya da yönü ve hızı olmayan bir devinim ideası anıştıracağı ya da ne çizgi, ne yüzey, ne oylum, ne büyük ne küçük, ne siyah ne beyaz, ne kırmızı, ne de herhangi belirli bir renkte olan bir genel uzam ideasının kavranılabileceği sonucu çıkmaz: Burada içerilen yalnızca, düşündüğüm devinim ister hızlı ister yavaş, ister dikey ister yatay, ister eğik olsun, hangi cisimde olursa olsun, söz konusu belitin* bütün durumlar için geçerli olduğudur. Diğer önerme ise her tikel uzam için geçerlidir; bu uzamın çizgi, düzlem ya da oylum olmasının, şu ya da bu büyüklükte ya da şu ya da bu biçimde olmasının önemi yoktur.

12. İdeaların nasıl genelleştiklerini inceleyerek sözcüklerin nasıl genelleştiklerini daha iyi değerlendirebiliriz. Burada, genel ideaların varolduklarını saltık anlamda yadsımadığıma, yalnızca *soyut* genel idealar olduğu düşüncesine karşı çıktığıma dikkat edilmelidir; yukarıdaki alıntılarda genel idealardan söz edilirken bunların hep 8 ve 9'da ortaya koyulan soyutlama yoluyla oluşturulduğu varsayılmıştır. İmdi, eğer sözcüklerimize bir anlam yükleyecek ve yalnızca kavrayabileceğimiz şeylerden söz edeceksek, kendi başına ele alındığında tikel olan bir ideanın ancak aynı türden tüm diğer tikel ideaları temsil eder ya da yerini tutar bir duruma getirildiğinde genelleşeceğini kabul etmeliyiz. Bunu bir örnekle açıklayalım: bir geometri uzmanının bir doğruyu iki eşit parçaya bölme yöntemini uyguladığını düşününüz. Diyelim ki bir inç uzunluğunda siyah bir doğru çiziyor: bu her ne kadar kendi başına tikel bir doğru ise de, bu doğru genel anlamı bakımından olabilecek bütün doğruları temsil eder;

---

* *axiom.*

çünkü bu tikel doğruda tanıtlanan bütün doğrularda ya da genel olarak doğruda tanıtlanmış demektir. Bu *tikel* doğru nasıl gösterge durumuna getirildiğinde genel oluyorsa, salt kendi başına tikel olan "doğru" *adı* da gösterge olduğunda genelleştirilmiş olur. İlki genelliğini nasıl soyut ya da genel bir doğrunun değil de, olabilecek bütün tikel dik doğruların göstergesi olmasına borçluysa, ikincisinin genelliğinin de aynı nedenden, çeşitli tikel doğruları yansızca belirtmesinden kaynaklandığı düşünülmelidir.

13. Okuyucuya soyut ideaların doğası ve vazgeçilmez olduğu düşünülen yararları konusunda daha açık bir görüş sağlamak amacıyla, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'den şu parçayı da ekliyorum:

> *Soyut idealar* çocuklar ya da zihinleri henüz alışkanlık kazanmamış olanlar için tikel idealar kadar apaçık ya da kolay şeyler değildirler. Eğer yetişkinlere böyle görünüyorlarsa, bu durum yalnızca sürekli kullanılmalarından ve kendilerine alışılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü titizlikle düşündüğümüzde, genel ideaların tinin uydurmaları, buluşları olduğunu, peşlerinden sorunlar getirdiklerini ve sandığımız gibi kendilerini hemen ele vermediklerini görürüz. Sözgelimi (hiç de en soyut, en kapsamlı ve en güçlerinden biri olmayan) bir üçgen genel ideasını oluşturmak –bu üçgen ideasının ne eğik, ne dik açılı, ne eşkenar, ne ikizkenar ne çeşitkenar olması, ancak bunların aynı zamanda *tümü* olması ve *hiçbiri* olmaması gerektiği için– zahmetli ve ustalık gerektiren bir iş değil midir? Gerçekten de, birçok farklı ve birbiriyle *tutarsız* ideanın bazı bölümlerinin bir araya getirildiği bir idea kusurludur ve varolamaz. İletişimde uygun yollar bulmaya ve bilgisini

artırmaya doğal olarak çok yatkın olan zihnin böyle kusurlu idealara gereksinim duyduğu, bütün ivecenliğiyle onlara sarıldığı doğrudur. Yine de böyle ideaların bizim kusurluluğumuzu gösterdiğinden kuşkulanmakta haksız değiliz. Bunlar en azından, zihnin ilk ve en kolay öğrendiği, ilk olarak yakından bilgi edindiği şeylerin en soyut, en genel idealar olmadığını göstermeye yeter.

IV. Kitap, 7. Bölüm, 9.

Eğer burada tanımlanan üçgen ideasını zihninde tasarlama yetisi olan biri varsa, onu tersine inandırmak için tartışmaya girmek boşuna olur, bunu denemem de. Ben yalnızca okurun kendine böyle bir ideası olup olmadığını sormasını ve kesin bir yanıt vermesini istiyorum. Bunun güç bir iş olduğunu sanmam. Düşüncelerimizi biraz inceleyip, burada tanımlanan "ne eğik, ne dik açılı, ne eşkenar, ne ikizkenar, ne de çeşitkenar olan, ancak aynı zamanda bunların hem hepsi olan hem de hiçbiri olmayan" üçgen ideasına karşılık gelen bir ideasının olup olmadığını ya da böyle bir ideaya ulaşıp ulaşamayacağını sınamaktan daha kolay ne olabilir?

14. Burada soyut ideaların getirdiği güçlüklerden, onları oluşturmanın zahmetli bir iş olduğundan, ustalık gerektirdiğinden epeyce söz ettik. Düşüncelerimizi tikel nesnelerden kurtarıp soyut idealarla örülü yüksek kurgulamalara erişebilmek için büyük sıkıntılara katlanmak, emek vermek gerektiği konusunda da herkes anlaşıyor. Her çeşit insan kolaylıkla *iletişim* kurabildiğine göre, iletişim için soyut idealar oluşturmak gibi güç bir iş gereksizdir sonucunun çıkması doğal görünüyor. Oysa bize, eğer bunlar yetişkinlere apaçık ve kolay şeyler gibi görü-

nüyorlarsa, "bu durum yalnızca sürekli kullanılmalarından ve kendilerine alışılmış olmasından kaynaklanmaktadır" deniyor. İmdi, insanların bu güçlüğü ne zaman aşmaya çalıştıklarını, konuşmak için zorunlu araçları edinme çabasını yaşamlarının hangi dönemlerinde gösterdiklerini bilmeyi gerçekten isterdim. Bu, böyle bir özen göstermez gibi göründükleri yetişkinlik dönemlerinde olamaz; geriye bunu çocukluk dönemlerinde yaptıklarını düşünmek kalıyor. Soyut idealar tasarlamak gibi önemli ve gitgide daha fazla çaba gerektiren bu işin pek çelimsiz olduğumuz bir çağ için ağır bir görev olduğu elbette anlaşılacaktır. İki çocuğun sayısız tutarsızlıklara düşerek zihinlerinde soyut idealar tasarlayıp onları kullandıkları bütün cins adlara uygulamaksızın şekerleri, kaynana zırıltıları ve diğer ıvır zıvır şeyler üzerine gevezelik edemeyeceklerini imgelemek güç değil midir?

15. Soyut ideaların *bilginin artırılması* için, *iletişim* için olduklarından daha gerekli olduklarını sanmıyorum. Bütün bilginin, bütün tanıtlamaların tümel kavramlarla ilgili olduğu konusunun üzerinde çok durulduğunu biliyorum, buna katılıyorum da; ancak bu kavramların yukarıda açıklanan soyutlama yoluyla oluşturulduklarını hiç sanmıyorum –anlayabildiğim kadarıyla, *tümellik* herhangi bir şeyin saltık, olumlu doğasında ya da kavramında değil de, onunla temsil edilen ya da onunla gösterilen tikellerle ilişkisinde yatmaktadır; kendi doğalarında tikel olan şeyler, adlar ya da kavramlar bu yolla tümelleştirilirler. Böylece üçgenlere ilişkin herhangi bir önermeyi tanıtladığımda tümel bir üçgen ideasını göz önünde bulundurduğum varsayılmalıdır. Bundan ne eşkenar, ne çeşitkenar, ne de ikizkenar olan bir üçgen ideasını tasarlayabileceğim değil de, yalnızca göz önüne getirdiğim, şu ya

da bu türden olması önemli olmayan tikel üçgenin ne türden olurlarsa olsunlar bütün doğrulu* üçgenlerin yerini tuttuğu, hiçbirine ayrıcalık tanımadan tümünü temsil ettiği ve bu anlamda *tümel* olduğu anlaşılmalıdır. Bütün bunlar çok açık ve güçlük çıkarmayacak şeyler gibi görünüyor.

16. Bu noktada bir önermenin bütün tikel üçgenler için doğru olduğunu, bu önermenin ilk olarak tüm üçgenlere aynı ölçüde uyan soyut üçgen ideasında tanıtlandığını görmek dışında, nasıl bilebileceğimiz sorulacaktır. Bir özelliğin belli bir tikel üçgene uyduğu tanıtlanabilir, ancak buradan bu özelliğin bütün yönleriyle bu üçgenin tıpkısı olmayan herhangi başka bir üçgenin de özelliği olduğu sonucu çıkmayacaktır. Örneğin dik açılı ikizkenar bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğunu tanıtladığımda bundan bu duygulanımın bütün diğer üçgenlere, ne dik açılı ne de iki eşit kenarı olan üçgenlere de uyduğu sonucunu çıkaramam. Bu durumda, bir önermenin tümel doğruluğundan emin olmak için ya her tikel üçgen için tikel bir tanıtlama yapmamız, ki bu olanaksızdır, ya da bütün tikellerin, ayrıcalıksız pay aldığı ve tümünü aynı ölçüde temsil eden soyut üçgen ideasında ilk ve son kez bir tanıtlama yapmamız gerekir gibi görünüyor. Bunu, tanıtlamayı yaparken göz önüne aldığım idea, örneğin kenarları belli bir uzunlukta olan ikizkenar bir üçgen de olsa, tanıtlamanın hangi türden, hangi büyüklükte olursa olsun, bütün diğer dik açılı üçgenleri de kapsadığından emin olabilirim diyerek yanıtlarım. Çünkü açının dik olmasının da, kenarların eşit ya da belli bir uzunlukta olmalarının da tanıtlamayla hiçbir ilgisi yok-

---

* *rectilinear.*

tur. Göz önüne aldığım çizgenin* bütün bu tikelleri içerdiği doğrudur, ancak önermenin tanıtında bunlardan hiç söz edilmemiştir. Üç açı, bunlardan biri dik açı olduğu için ya da bu açıyı çevreleyen kenarlar eşit uzunlukta olduğu için iki dik açıya eşittir denmemiştir. Bunlar, dik açı, dar açı ya da geniş açı olsa, kenarlar eşit olmasa da tanıtlamanın yine geçerli olacağını göstermeye yeter. Tikel bir dik açılı ikizkenar üçgen için tanıtladığım şeyin yatık** açılı ya da çeşitkenar bir üçgen için de doğru olduğu sonucuna işte bu gerekçeye dayanarak varırım, yoksa önermeyi soyut bir üçgen ideası için tanıtladığım için değil.[6] [Burada insanın bir betiyi, bu betinin açılarının tikel niteliklerine ya da kenarları arasındaki ilişkilere dikkat etmeksizin yalnızca üçgen olarak düşünebileceğini de kabul etmek gerekir. Buraya kadar soyutlama yapılabilir, ancak bu hiçbir zaman soyut, genel, tutarsız bir üçgen ideası tasarlanabileceğinin kanıtı olamaz. Bütün algılananların üzerinde düşünülmediği için, benzer bir biçimde Peter'i de, daha önce sözü edilen soyut insan ya da soyut hayvan idealarını tasarlamaksızın, insan ya da hayvan olarak düşünebiliriz.]

17. Soyut doğalara, soyut kavramlara ilişkin öğretileriyle yanlışlıklara, tartışmalara, içinden çıkılmaz binbir türlü labirente sürüklenmiş görünen Skolastikleri, soyutlamanın bu büyük ustalarını çıkmazlarda izlemek sonu olmayan bir iş olduğu kadar yararsızdır da. Bu sorunlar üzerine nasıl kavga gürültü koparıldığı, ne menem anlaşmazlıklar çıktığı, ortalığın nasıl bilgince bulandırıldı-

---

* *diagram.*

** *oblique*

6 İlk baskıda 16 bu noktada sona erer. Köşeli ayraç içindeki bölüm ikinci baskıda eklenmiştir.

ğı ve bütün bunlardan insanlığın ne yararlar sağladığı, bugün üstünde durulması gerekmeyecek kadar bilinen şeylerdir. Bu öğretinin kötü etkileri yalnızca kendini ona adamış olanlarla sınırlı kalsaydı yine iyi olurdu. İnsanlar bilimsel gelişmeler ve ilerlemeler için çağlar boyu verilen emekleri, bu uğurda katlanılan sıkıntıları ve bütün bunlara karşın çoğu bilimin karanlık ve belirsiz kaldığını, sonu görünmeyen tartışmaların sürüp gittiğini ve bunların en açık ve en inandırıcı tanıtlamalarla desteklenenlerinde bile anlayamayacakları, çözemeyecekleri paradokslar bulunduğunu ve bütün bunların yalnızca çok küçük bir bölümünün insanlığa masum bir eğlence ve oyalanma konusu yerine gerçek bir yarar sağladığını düşündüklerinde, umutsuzluğa kapılıp bütün araştırmaları küçümsemeye kalkışacaklardır diyorum. Oysa belki bugüne dek geçerli sayılmış yanlış ilkeler saptandığında bunun önüne geçilebilir. Sanırım bu yanlış ilkeler arasında kurgulamacıların düşüncelerini *soyut* genel idealardan daha çok etkileyeni de yoktur.

18. Şimdi de sıra yürürlükte olan bu kavramın dilde olduğunu sandığım kökenini incelemekte. Böylesine evrensel ölçülerde benimsenmiş bir sanının kaynağı da elbette kapsamı usun kendisinden daha dar olan bir şey olamazdı. Bu düşüncenin doğruluğu, başka nedenlerden olduğu kadar, soyut ideaların en becerikli savunucularının bunların adlandırma amacıyla oluşturulduğunu açık açık söylediklerinde ortaya çıkmaktadır; buradan söz ya da tümel simgeler olmasaydı, hiçbir zaman soyutlama düşüncesi de olmayacaktı vargısı açıkça çıkıyor. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'nin III. Kitap, 6. Bölüm, 39'una ve diğer yerlerine bakınız. Sözcüklerin bu yanlışın ortaya çıkmasına nasıl katkıda bulunduklarını inceleyelim: ilkin

her adın tek, kesin ve değişmez bir anlamının olduğu ya da olması gerektiği düşünülür, bu da insanları bir cins adının doğru ve biricik dolaysız anlamını oluşturan birtakım soyut ve belirli ideaların bulunduğunu düşünmeye eğilimli kılar. Böylece bir cins adı bu soyut ideaların aracılığıyla tikel bir şeyi gösterecektir. Ancak bütün cins adları hiçbirine ayrıcalık tanımaksızın pekçok tikel ideayı gösterdikleri için gerçekte bir cins adına ilişkin kesin ve belirli tek bir anlam diye birşey olamaz. Bütün bunlar daha önce söylediklerimizden açıkça çıkıyor, biraz düşündüğünde herkes bunun böyle olduğunu görecektir. Buna, bir tanımı olan her adın tam da bu nedenle belli tek bir anlamla kısıtlanacağı öne sürülerek karşı çıkılacaktır. Örneğin "üçgen" üç dik doğru tarafından sınırlanan bir düzlem olarak tanımlandığında bu ad başkalarını değil de yalnızca belli bir ideayı göstermekle sınırlanmıştır. Buna yanıtım, tanımda ne yüzeyin büyük ya da küçük, siyah ya da beyaz, ne kenarların uzun ya da kısa, eşit ya da farklı oluşundan, ne de kenarlar arasındaki açılardan söz edilmemektedir olur. Bütün bunlarda büyük bir çeşitlilik olabilir, öyleyse "üçgen" sözcüğünün anlamını sınırlayan değişmez bir idea yoktur. Bir adı sürekli aynı tanıma bağlamak ayrı, bu adın her yerde aynı ideanın yerini tutması ayrı şeylerdir; bunlardan ilki gerekli, ikincisiyse yararsız ve kullanışsızdır.

19. Ancak, sözcüklerin soyut idealar öğretisini nasıl ortaya çıkardığını daha iyi anlatmak için dilin ideaları iletmekten başkaca bir amacı olmadığının ve her anlamlı adın bir ideanın yerini tuttuğu sanısının çoğunluğun benimsediği bir sanı olduğunu belirtmek gerekiyor. Durum buysa ve büsbütün anlamsız sayılmayan adların her zaman kavranılabilir tikel ideaları imlemedikleri de kesinse,

buradan bir çırpıda bunların soyut kavramların yerini tuttuğu sonucuna varılıyor. Kurgulamacılar arasında her zaman başkalarına belirli tikel idealar anıştırmayan adların kullanıldığı olgusunu kimse yadsımayacaktır. Biraz dikkat edilirse anlıkta ideaların yerini tutan anlamlı adların, her kullanıldıklarında, bu ideaları anıştırmalarının (en eksiksiz uslamlamalarda bile) zorunlu olmadığı anlaşılır – okurken, konuşurken adlar çoğunlukla cebirdeki harfler gibi kullanılırlar. Cebirde doğru bir biçimde ilerlemek için her harfle tikel bir nicelik gösteriliyor olsa bile bu harflerin herbirinin yerine koyulduğu tikel niceliği her aşamada anmamız gerekmez.

20. Ayrıca, genel kanının tersine, dilin en önemli ve biricik amacı sözcüklerle imlenen ideaları iletmek değildir. Dilin belli bir tutkuyu uyandırmak, bir eyleme yöneltmek ya da ondan caydırmak, tini belli bir düzene sokmak gibi başka amaçları da vardır. Sözünü ettiğimiz ilk amaç çoğu durumda sonrakiler için yalnızca bir araç olur, kimi zaman da, eğer bunlar onsuz elde edilebileceklerse büsbütün unutulur. Dilin günlük kullanımında bu durumla pek de seyrek karşılaşılmadığını düşünüyorum. Okurdan bir konuşmayı dinlerken ya da okurken, sözcükleri algılamasıyla birlikte, araya hiçbir idea girmeksizin, korku, aşk, nefret, hayranlık, küçümseme, ve benzeri tutkuların zihninde uyanması durumuyla karşılaşıp karşılaşmadığını kendisine sormasını diliyorum. Gerçekten de ilk önceleri sözcükler bu heyecanları uyandırabilecek ideaların ortaya çıkmasına yol açmış olabilirler. Ancak, dille bir kez yakınlık kurulduktan sonra, önceleri ideaların araya girmesiyle ortaya çıkmalarına alıştığımız tutkuların ses ve harf duyumlarını hemen izlediği ve bunun sıklıkla böyle olduğu, ideaların artık büsbütün unutul-

duğu kabul edilecektir. Sözgelimi bize *iyi birşey* vaad edildiğinde, bu şeyin ne olduğuna ilişkin bir ideamız olmasa bile etkilenmez miyiz? Ya da bir tehlike tehdidiyle karşılaşırsak, başımıza bir kötülük gelebileceğini düşünmesek, soyut bir tehlike ideası tasarlamasak bile bu tehdit içimizde bir korku uyandırmaya yetmez mi? Söylediklerimize biraz da kendi değerlendirmelerini katan biri dilde cins adlarının konuşmacı tarafından dinleyenin zihninde uyandırmak istediği idealar için im olarak tasarlanmadan da sık sık kullanıldığını açıkça görür. Özel adların bile imledikleri varsayılan bireylerin idealarını gözümüzün önüne getirmek amacıyla kullanılmadıkları anlaşılıyor. Örneğin bir Skolastik bana "Bunu Aristoteles söylemiştir" dediğinde, bundan bütün anladığım, geleneğin bu ada bağladığı saygı ve boyun eğme duygularıyla bana kendi sanısını benimsetmeyi amaçladığıdır. Filozofun yetkesi karşısında kendi yargılarından vazgeçmeye alışık olanların zihninde bu etki hemen ortaya çıkacaktır, çünkü herhangi bir düşüncenin onun kişiliğinden, yazılarından ya da ününden önce gelmesi olanaksızdır.[7] Bu türden sayısız örnek verilebilir, ancak herkesin kendi deneyimlerinden anımsayabileceğinden kuşku duymadığım bir sürü şeyin üzerinde niçin durayım?

21. Sanırım soyut ideaların olanaksızlığını gösterdik. En becerikli savunucularının soyut idealara ilişkin sözleri üzerinde düşündük. Bunlar belli erekler için zorunlu sayılıyorlardı. Biz burada da işe yaramadıklarını göstermeye çalıştık. Kaynaklarının dil olduğu anlaşılıyordu, son olarak bu kaynaklarına kadar da gittik. Bütün

7 Şu tümce ikinci baskıda yoktur: "Geleneğin etkisiyle kimilerinin zihinlerinde Aristoteles sözcüğüyle onay ve saygı ifadeleri arasında ister istemez öyle yakın ve dolaysız bir bağlantı kuruluyor ki."

çağların ve bütün ulusların araştırıcı adamlarının emekleri birbirine eklenerek elde edilen bütün bu bilgi dağarcığının gözler önüne serilmesine ve tek bir insanın malı yapılmasına aracılık ettikleri için, sözcüklerin çok yararlı oldukları yadsınamaz.[8] [Ancak aynı zamanda bilginin pekçok alanının da sözcüklerin kötü kullanımıyla ve içinde ortaya çıktıkları söylemlerle bulandırıldığı, karartıldığı da kabul edilmelidir. Eğer sözcükler anlığı bu denli aldatabilecek gibiyseler,] göz önüne getirdiğim bütün ideaları, uzun süredir değişmeyen uygulamanın etkisiyle onlarla kaynaşan adları düşüncemden olabildiğince uzak tutarak, yalınlıkları içinde görmeye çalışacağım. Bundan şu yararları umabilirim:

22. *İlkin* bütün salt sözel anlaşmazlıklardan kurtulacağımdan emin olabilirim. Hemen hemen bütün bilimlerde boy veren bu zararlı otlar gerçek ve güvenilir bilginin gelişmesinin önündeki başlıca engellerden biri olmuştur. *İkinci olarak,* bu bana *soyut ideaların* zihin bulandıran, kafa karıştıran görünmez ve sinsi ağından kurtulmak için emin bir yol gibi görünüyor; bir insanın kavrayışının gücünün kusursuzluğunun, olağanüstü oluşunun onu bu tuzağa düşmeye, orada kısılıp kalmaya daha yatkın kılması ise burada garip bir ayrıntıdır. *Üçüncü olarak,* düşüncelerimi sözcüklerden sıyırılmış idealarla sınırladığım zaman sanırım kolay kolay yanılmam. Düşündüğüm nesneleri açıkça ve upuygun bilirim. Sahip olmadığım bir ideaya iye olduğumu düşünmek yanılgısına

8 Ayraç içindeki bölüm ikinci baskıda eklenmiştir. Bu bölüm ilk baskıda şöyledir: "Sözcüklerin kötüye kullanılması ve ortaya koyuldukları genel konuşma biçimi bilginin çoğu alanını öyle garip bir bulanıklığa, karanlığa itmiştir ki neredeyse dilin bilimleri ilerletmeye mi yoksa onların önünü tıkamaya mı daha çok katkıda bulunduğunu sorasımız gelir. Eğer sözcükler anlığı bu denli aldatabilecek gibiyseler, araştırmalarımda onlardan elimden geldiğince az yararlanmaya kararlıyım."

düşmem. Gerçekten öyle olmayan idealarımı benzer ya da benzemez olarak imgelemem olanaksız olur. İdealarım arasındaki uyuşumları ya da uyuşmazlıkları ayırt etmek, bir bileşik ideada hangi ideaların kapsandığını, hangilerinin kapsanmadığını görmek için kendi anlığımda olup bitenleri dikkatle algılamaktan daha gerekli bir şey yoktur.

23. Ancak bütün bu kolaylıkları sağlamak için sözcüklerin aldatmasından büsbütün kurtulmak gerekir ki, kendime böyle birşeyi başaracağım konusunda söz vermeyi göze alamam. Sözcükler ve idealar arasında çok önceden kurulmuş ve uzun süreli bir alışkanlıkla pekiştirilmiş bir birliği bozmak oldukça güç bir iştir. *Soyutlama* öğretisi bunu daha da güçleştirmiş gibidir. İnsanlar soyut ideaların sözcüklere iliştirilmiş olduğunu düşünüyorlarsa, sözcükleri ideaların yerine kullanmalarında yadırganacak birşey olamaz; çünkü sözcüğü bir yana bırakıp kendi başına bütünüyle anlaşılmaz olan *soyut* ideayı zihinde tutmak olanaksız birşey gibidir. Bunun başkalarına sözcük kullanmaktan büsbütün vazgeçmelerini ve yalın ideaları düşünmelerini ısrarla salık verenlerin kendilerinin de bu işi başaramamalarının başlıca nedeni olduğunu sanıyorum. Son zamanlarda sözcüklerin kötü kullanımının yol açtığı saçma sanılara ve önemsiz tartışmalara karşı duyarlılık oldukça artmıştır. Bu dertlerden kurtulmak için sözcükler yerine gösterdikleri idealarla ilgilenmek gerektiğini söyleyenler yerinde bir öğüt veriyorlar. Oysa sözcüklerin yalnızca doğrudan doğruya ideaları göstermeye yaradığını, her cins adının dolaysız anlamının belirli bir soyut idea olduğunu düşündükleri sürece başkalarına önerdiklerini kendilerinin de gerektiği gibi yapamayacakları açıktır.

24. İnsan bunların yanlış olduğunu bilirse sözcükler tarafından aldatılmanın önüne çok daha kolaylıkla geçebilir. *Tikel* idealardan başka ideası olmadığını bilen, herhangi bir sözcüğe iliştirilmiş bir *soyut* idea bulmaya, onu kavramaya çalışarak boşuna emek harcamaz. Adların her zaman idealarin yerini tutmadığını bilen biri de olmayan ideaları aramak için boşuna uğraşmaz. O halde, dileyelim ki herkes göz önüne getireceği ideaları yargımızı körelten, ilgimizi dağıtan sözcük örtüsünden ve sözcük yükünden kurtarıp açıkça görebilsin. Gözlerimizi boşuna göklere dikiyor, yerin derinliklerine boşuna bakıyoruz; bilginlerin yazılarına boş yere danışıyor, ilk çağın karanlık izlerinin peşine boşuna düşüyoruz – kusursuz meyvalarına uzanabileceğimiz güzelim bilgi ağacını görmek için sözcük perdesini kaldırmak yetecektir.

25. Bilginin başta gelen ilkelerini sözcüklerin oluşturduğu engellerden, aldatmacalardan arındırmaya dikkat etmediğimiz sürece, bu ilkeler üzerine boş yere sonu gelmeyecek uslamlamalar yapsak da, vargılardan vargılar çıkarsak da bilgelikte bir adım bile ileri gidemeyiz. İlerledikçe yolumuzu yeniden bulamayacak biçimde kaybolur, güçlüklerin, yanlışlıkların içinden çıkamayacak duruma düşeriz. Aşağıdaki sayfaları okumayı tasarlayandan sözcüklerimi kendi düşüncelerinin nedeni yapmasını, onları kaleme alırken izlediğim düşünce zincirinin bir eşini okurken yaratmaya çalışmasını rica ediyorum. Bunu yaptığında söylediklerimin doğru mu yanlış mı olduğunu çok daha kolay anlayacaktır. Sözlerimin onu aldatması tehlikesi ondan büsbütün uzak kalacaktır; insan idealarını olanca yalınlıklarıyla göz önüne getirirken nasıl yanılabilir ki?

İNSAN BİLGİSİNİN İLKELERİ ÜZERİNE

BÖLÜM I[9]

1. İnsan bilgisinin *nesne*leri üzerine bir araştırma yapan, bu nesnelerin ya edimsel olarak duyulara verilen* ya da tinin tutku ve işleyişi izlenerek algılanan ya da belleğin ya da imgelemin bu yollarla algılananları bileştirmesi, bölmesi ya da bunları oldukları gibi tasarımlamasıyla oluşturulan idealar olduğunu apaçık görecektir. Görme yoluyla, çeşitli dereceleri ve değişimleriyle ışık ve renk idealarını edinirim. Dokunma yoluyla, örneğin serti ve yumuşağı, sıcağı ve soğuğu, devinimi ve direnci ve bunları, aralarındaki nicelik ya da derece farklarıyla daha az ya da daha çok olarak algılarım. Koklama beni

---

9 Berkeley Bölüm II'yi yayımlamaktan vazgeçmiştir. 1729'da Samuel Johnson'a İkinci Bölüm üzerinde önemli ilerlemeler sağladığını yazıyordu, ancak el yazmaları on dört yıl önce İtalya'ya yaptığı gezilerde yitmişti. Şöyle ekliyordu: "aynı konu üzerinde ikinci kez yazmak gibi sevimsiz bir işle uğraşmak için boş vaktim hiç olmadı." (Beardsley, *Life and Correspondence of Samuel Johnson, D.D., First President of King's College, New York* (1874), s. 72).

* *İmprinted on the senses*. Bütün metinde *'imprinted on the senses'* ve benzeri ifadeleri duyulara verilen olarak karşıladık. Aslında *to imprint* fiilini 'iz bırakmak' fiiliyle de karşılayabilirdik, İngilizce'de bu fiil basmak, baskı yapmak, izini bırakmak anlamına geliyor; Berkeley bütün metinde edilgin çatı kullanmış, biz de anlamı korumak amacıyla bu yapıyı koruduk (ç.n.).

kokularla, tat alma duyusu tatlarla donatır, işitme zihne bütün çeşitlilik ve bileşimlerde sesler taşır. Birkaçının birbirine eşlik ettiği gözlendikçe, bunlar tek bir adla adlandırılır ve böylece tek birşey sayılırlar. Böylece, örneğin belli bir renk, tat, koku, biçim ve yoğunluğun bir araya geldiği gözlemlendiğinde bunlar *"elma"* adıyla gösterilen belirli bir nesne sayılırlar; başka idea derlemeleri taş, ağaç, kitap ve bu türden duyulur şeyleri oluştururlar; bunlar da hoş ya da cansıkıcı olmalarına göre aşk, nefret, neşe, acı ve benzer tutkular uyandırırlar.

2. Ancak bütün bu sonsuz çeşitlilikteki ideaların ya da bilgi nesnelerinin yanında, bunları bilen ya da algılayan, istemek, imgelemek, anımsamak gibi çeşitli işlemler uygulayan bir şey daha vardır. Ben bu algılayan etkin şeye zihin, *tin, ruh,* ya da *kendim* diyorum. Bu sözcüklerle idealarımdan herhangi birini değil de, onlardan büsbütün farklı birşeyi, idealarımın kendisinde varoldukları ya da kendisiyle algılandıkları –bir ideanın varoluşu algılanmasından başka birşey olmadığına göre bunlar aynı anlama gelir– birşeyi gösteriyorum.

3. Tin olmaksızın ne düşüncelerimizin, ne tutkularımızın, ne de imgelemimizin biçimlendirdiği idealarımızın varolamayacağını herkes kabul edecektir. Duyuya verilen çeşitli duyumların ya da ideaların, bunlar nasıl harmanlanmış, nasıl kaynaşmış olurlarsa olsunlar (yani oluşturdukları nesneler ne olursa olsun) kendilerini algılayan bir zihin olmaksızın varolamayacakları da bu kadar açık gibi görünüyor. – Sanırım *var* teriminin duyulur şeylere uygulandığında ne anlama geldiğine dikkat eden herkes bunun sezgisel bilgisine ulaşabilir. Üzerinde yazı yazdığım masanın varolduğunu, yani onu gördüğümü, duyumsadığımı söylüyorum; eğer çalışma odamın dışın-

da olsaydım, yine varolduğunu söylerdim. Bu sözlerimle eğer çalışma odamda olsaydım masayı algılayabilirdim ya da şu anda başka bir zihin onu algılamaktadır demek istiyorum. Bir koku vardı demek koklandı, bir ses vardı demek işitildi demektir; bir renk ya da bir beti vardı demek görme ya da dokunma yoluyla algılandı demektir. Benim bunlardan ya da bunlara benzer sözlerden bütün anlayabildiğim bu. Düşünmeyen şeylerin algılanmalarıyla hiçbir bağıntısı olmayan saltık varoluşları üzerine söylenenleri ise anlamak büsbütün olanaksız gibi. Bu şeylerin varlığı algılanmaktır, kendilerini algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında varolmaları olanaksızdır.

4. Doğrusu insanların evlerin, dağların, ırmakların, kısacası tüm duyulur nesnelerin anlık tarafından algılanmaktan ayrı doğal ya da gerçek bir varoluşlarının olduğu gibi bir sanıya kapılmaları çok şaşırtıcı. Ancak bu ilkeyi herkes büyük bir güvenle onaylasa da, benimsese de, sanıyorum sorgulamayı göze alabilen biri onun açık bir çelişmeye yol açtığını görecektir. Bu sözü edilen nesneler duyuyla algıladığımız şeylerden başka ne olabilirler? Kendi idealarımızdan ve duyumlarımızdan başka neyi algılarız ki? Bunlardan herhangi birinin, ya da bunların herhangi bir katışımının* algılanmadan varolması açık bir tutarsızlık değil midir?

5. Enine boyuna incelersek, belki de bu inancın temelde *soyut idealar* öğretisine dayandığı ortaya çıkacak. Algılanmadan varolduklarını kavramak için duyulur nesnelerin varoluşlarını algılanmalarından ayırt etmekten daha ustaca bir soyutlama olabilir mi? Işık ve renkler,

---

* *combination.*

sıcak ve soğuk, uzam ve betiler –kısacası gördüklerimiz ve duyumsadıklarımız– duyumlardan, kavramlardan, idealardan ya da duyuya verilenlerden başka ne olabilirler? Bunlardan herhangi birini, düşüncede bile olsa algıdan ayırmak olanaklı mıdır? Kendi adıma söylüyorum, bu birşeyi kendisinden ayırmak kadar zor olurdu. Duyuyla belki de hiçbir zaman böyle bölünmüş olarak algılamadığım şeyleri gerçekten de düşüncemde bölebilir, ya da birbirinden ayrı düşünebilirim. Böylece kolsuz bacaksız bir insan gövdesi imgeleyebilir, ya da gülün kendisini düşünmeden kokusunu düşünebilirim. Buraya dek soyutlayabileceğimi –eğer gerçekten birbirinden ayırılmış olarak varolması ya da edimsel olarak böyle algılanması olanaklı nesneleri ayrı ayrı düşünmekten daha ileri gitmeden yaptığım bu işi *soyutlama* olarak adlandırmak uygun düşerse– yadsımayacağım. Ancak benim düşünce ya da imgelem gücüm gerçek varoluş ya da algı olanağını aşmaz. Bu nedenle, nasıl ki edimsel bir duyumu olmaksızın birşeyi görmem ya da duyumsamam olanaklı değilse, duyulur birşeyi ya da bir nesneyi de duyumundan ya da algısından ayrı düşünmem olanaklı değildir.[10]

6. Bazı gerçeklikler zihne o denli yakın ve açıktırlar ki onları görmek için bakmak yeterlidir. Bütün bu gökyüzü korosunun, bütün bu yeryüzü varlıklarının, kısacası dünyanın devasa çatısını oluşturan bütün cisimlerin bir zihin olmaksızın kalıcı olmadıkları, bunların *varlıklarının* algılanmak ya da bilinmek olduğu ve ben onları algılamadığımda, zihnimde ya da herhangi başka bir yara-

10 Şu tümce ikinci baskıda yer almaz: "Aslında nesne ve duyum bir ve aynı şeydir ve bu nedenle birbirlerinden soyutlanamazlar."

tılmış tinin zihninde varolmadıklarında hiç varolamayacakları ya da ancak sonsuz bir tinin zihninde kalıcı olabilecekleri bana göre işte böyle yakın ve açık bir gerçeklik. Bu şeylerin tek bir parçasına bile bir tinden bağımsız bir varoluş yüklemek büsbütün anlaşılmaz birşeydir ve bu soyutlama saçmalıklarını işe karıştırmak demektir.[11] [Okurun buna inanması için kendi kendine düşünüp duyulur bir şeyin *varlığını algılanmasından* ayırmayı denemesi yeter.]

7. Söylediklerimizden *Tin*'den ya da algılayan şeyden başka bir töz olmadığı sonucu çıkıyor. Ancak bunun daha eksiksiz bir tanıtı için duyulur niteliklerin renk, beti, devinim, koku, tat ve bunlara benzer şeyler, yani duyuyla algılanan idealar olduklarını düşünelim. İmdi, ideası olmakla algılamak aynı şey olduğuna göre bir ideanın algılamayan bir şeyde varolması açık bir çelişmedir; o halde, renk, beti ve benzer niteliklerin kendisinde varoldukları şey onları algılamalıdır; bu nedenle düşünmeyen bir töz ya da bu idealarm düşünmeyen bir *dayanaklarının** olamayacağı açıktır.

8. Ancak, ideaların kendileri zihin olmaksızın varolmasalar bile, onlara benzeyen şeyler, zihin olmaksızın düşünmeyen bir tözde varolan şeyler olabilir ve idealar bunların kopyaları ya da benzerleri olabilirler diyorsunuz. Buna yanıtım, bir ideanın ancak bir ideaya benzeyebileceğidir; bir renk ancak bir renge, bir beti ancak bir be-

11 Köşeli ayraç içindeki tümce ikinci baskıda eklenmiştir. Bu noktada birinci baskı şöyle sürüyordu: "Bunun bir belitin aydınlığında ve apaçıklığında ortaya çıkması için okurun kendi usundaki anlama ilişkin yansız bir görüş edinebilmesine ve sözcüklerin getirdiği sıkıntıdan ve geçmişten gelen önyargılardan kurtulup özgürce konunun kendisine dönerek kendi başına düşünmesine önayak olabilirsem yetecektir sanırım."

* *substratum.*

tiye benzeyebilir. Düşüncelerimizi biraz yoklayacak olursak, idealarımız arasındaki benzerlikten başka bir benzerliği kavramanın olanaksız olduğunu görürüz. Yine, idealarımızın resimleri ya da tasarımları olduğu varsayılan bu özgünlerin* ya da bu dışsal şeylerin kendilerinin algılanabilir olup olmadıklarını sorarım. Eğer algılanabilir iseler, o zaman bunlar ideadırlar ve böylece konumumuzu sağlama alırız; ancak eğer algılanabilir değildirler derseniz, o zaman ben de sokaktan geçen adama rengin görünmez bir şeye, sertin ya da yumuşağın tutulmaz bir şeye benzediğini ileri sürmek, diğerleri için de bunun gibi şeyler söylemek saçmalamak mıdır değil midir diye sorarım.

9. *Birincil* ve *ikincil* nitelikleri birbirinden ayıranlar var. Onlara göre uzam, beti, devinim, devinimsizlik, katılık ya da geçirmezlik ve sayı birincil; renk, ses, tat ve benzerleri gibi tüm diğer duyulur nitelikler de ikincil niteliklerdir. Böyle düşünenler ikincil niteliklerden edindiğimiz ideaların zihin olmaksızın** ya da algılanmaksızın varolan birşeyin benzerleri olmadığını kabul ediyorlar; öte yandan birincil niteliklere ilişkin idealarımızın ise "özdek" adını verdikleri, yani zihin olmaksızın varolan ve düşünmeyen bir tözde bulunan şeylerin resimleri ya da imgeleri olduğunu öne sürüyorlar. O halde, "özdek", içinde uzam, beti ve devinimin edimsel olarak kalıcı olduğu,

---

* *originals*

** *without the mind.* Bu ifadeyi bütün metin boyunca 'zihin olmaksızın' kalıbıyla karşıladık. Aslında İngilizce'de *without* hem dışında hem de olmaksızın anlamına geliyor. Berkeley için her iki anlam da geçerli olabilir. Ancak 'dışında' deyişi yalnızca bir dışarıda oluş durumunu imliyor ve dışsal bir varoluşu önvarsayıyor. Oysa 'olmaksızın' deyişi daha çok algılama ediminin gerçekleşmediği bir duruma gönderme yapıyor. Bu nedenle 'olmaksızın'ın daha uygun bir karşılık olabileceğini düşündük (ç.n.).

eylemsiz, duyumsuz bir töz anlamına geliyor. Ancak buraya kadar tanıtladıklarımıza göre uzam, beti ve devinimin yalnızca zihinde varolan idealar oldukları, bir ideanın bir başka ideadan başka birşeye benzeyemeyeceği ve sonuç olarak ne bunların ne de bunların ilkörneklerinin algılamayan bir tözde varolamayacakları apaçıktır. Buradan *özdek* ya da *cisimsel töz* kavramında bir çelişme olduğu kolayca anlaşılır.[12]

10. Betinin, devinimin, ve diğer birincil ya da özgün niteliklerin düşünmeyen tözlerde zihin olmaksızın varolduğunu ileri sürenler aynı zamanda renk, ses, sıcak ve soğuk gibi ikincil niteliklerin zihin olmaksızın varolamayacaklarını da kabul ediyorlar. Söylediklerine göre ikincil nitelikler özdek parçacıkları arasındaki büyüklük, doku ve devinim farklarına bağlı olarak ortaya çıkan ve yalnızca zihinde varolan duyumlardır. Bunu ayrıksız tanıtlayabilecekleri, kuşku duyulamayacak bir doğruluk sayarlar. İmdi, eğer bu özgün niteliklerin diğer duyulur niteliklerle ayrılmayacak bir biçimde birleşmiş oldukları, diğer duyulur niteliklerden düşüncede bile soyutlanamayacakları kesinse, yalnızca zihinde varoldukları sonucuna kolayca varılır. Yine de herkes bir cismin uzamıyla devinimini, geri kalan bütün duyulur nitelikleri bir yana bırakarak herhangi bir düşünsel soyutlama yoluyla göz önüne getirmeye çalışsın. Ben uzamlı ve devindirilen bir cismin ideasını oluşturmaya gücümün yetmediğini, bu cisme uzam ve devinimle birlikte yalnızca zihinde varolduğu

12 Şu bölüm ikinci baskıda yoktur: "Bu o kadar açık ki buradaki saçmalığı sergilemek için daha fazla zaman harcamaya değmeyeceğini düşünebilirdim. Oysa özdeğin varoluşu ilkesi filozofların zihinlerinde öylesine derinlemesine yer etmiş ve o kadar çok zarara yol açıyor gibi görünüyor ki, çok konuşarak can sıkıcı biri gibi görülmeyi bu önyargının tam anlamıyla ortaya çıkarılmasına ve kökünden sökülüp atılmasına yardımcı olacak herhangi birşeyi atlamaya yeğlerim.

kabul edilen renk ya da başka bir duyulur niteliği de yüklemem gerektiğini apaçık görüyorum. Kısacası, bütün diğer niteliklerden soyutlanmış uzam, beti ve devinim ideaları kavranabilir şeyler değildirler. O halde, diğer duyulur nitelikler neredeyse bunlar da orada, yani zihinde olmalıdırlar.

11. Yine *büyük* ve *küçük*, *çabuk* ve *yavaş* zihin olmaksızın hiçbir yerde olamazlar; bunlar bütünüyle görelidirler ve duyu organlarının yapısı ya da konumu farklılaştıkça değişirler. O halde, zihin olmaksızın varolan uzam ne büyük ne de küçük, devinim ise ne çabuk ne de yavaştır; yani bunlar hiçbir şey değildirler. Söz konusu olan genelde uzam, genelde devinimdir dediğinizdeyse zihin olmaksızın varolan uzamlı ve devindirilebilen tözler inanışının şu garip *soyut idealar* öğretisine nasıl da sıkı sıkıya bağlı olduğunu anlıyoruz. Burada çağdaş filozofların kendi ilkeleriyle sürüklendikleri karanlık ve belirsiz özdek ya da cisimsel töz tanımıyla, Aristoteles ve onun izinden gidenlerde karşılaştığımız şu hep alay konusu yapılan külüstür *materia prima* kavramı arasında şaşırtıcı bir benzerlik olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim. Uzam olmaksızın katılık kavranılamaz; uzamın düşünmeyen bir tözde varolamayacağı tanıtlandığına göre, aynı şey katılık için de doğru olmalıdır.

12. Bütün diğer niteliklerin zihin dışında varolabilecekleri kabul edilse dahi, anlık aynı şeyi farklı yönlerden incelediğinde bu aynı şeyin farklı sayılarla nitelendirildiğini gören kimse için sayının bütünüyle zihin ürünü olduğu apaçıktır. Böylece aynı uzam, zihin onu yarda, ayak ya da ince göre ölçtüğünde bir, üç ya da otuz altı olur. Sayının göreliliği, insanın anlama yetisine bağlı oluşu öylesine açıktır ki, birisinin ona zihin olmaksızın sal-

tık bir varoluş tanıyabileceğini düşünmek garip olurdu. Bir kitap, bir sayfa, bir satır deriz; bunlardan bazıları diğerlerinden birkaç tanesini kapsıyor olsa bile, bunların tümü aynı zamanda birer birimdir. Buradaki her birimin her durumda zihnin kendince bir araya koyarak oluşturduğu tikel idea katışımlarına ilişkin olduğu açıktır.

13. Kimilerinin birliği zihinde bütün diğer idealara eşlik eden yalın, bileşmemiş bir idea olarak gördüklerini biliyorum. *Birlik* sözcüğüne karşılık gelen bir idea bulamıyorum; eğer böyle bir ideam olsaydı, sanırım onu bulmakta güçlük çekmezdim; tersine, duyum ve düşünme yollarıyla algılanan bütün diğer idealara eşlik ettiğini öne sürdüklerine göre, anlığıma çok tanıdık gelmesi gerekirdi. Bunun bir *soyut idea* olduğunu belirtmekle yetinelim.

14. Burada ayrıca, çağdaş filozofların bazı duyulur niteliklerin özdekte ya da zihin olmaksızın varolmadıklarını tanıtlarken kullandıkları yöntemi izleyerek, aynı şeyin bütün diğer duyulur nitelikler için de tanıtlanabileceğini eklemek istiyorum. Örneğin, birisinin eline soğuk gelen aynı cisim, bir başkasının eline ılık geldiği için ısının ve soğuğun cisimsel tözlerde varolan gerçek varlıkların örnekleri, bu varlıkların uyardığı şeyler olmadıkları, yalnızca zihnin duygulanımları oldukları söyleniyor. İmdi, beti ve uzamın da özdekte varolan niteliklerin örnekleri ya da benzerleri olmadıklarını kanıtlayamamak için neden olmasa gerek: farklı konumlarda bulunan ya da aynı konumda olup dokuları farklı olan gözlere değişik göründüklerine göre bunlar zihin olmaksızın varolan, değişmez ve belirlenmiş birşeyin görüntüleri değildirler. Yine, tat alma duyusunun ateşlenme ya da başka bir nedenle etkilenmesi durumunda olduğu gibi, nesnenin kendisi değişmeden kalırken tatlılık acılığa dönüştü-

ğü için, tatlılığın tatlı şeyde olmadığı tanıtlanır.[13] [Dışsal nesnede hiçbir değişim olmazken,] zihindeki idea dizisi hızlanırsa devinimin daha yavaş görüneceği kabul edildiğinde, zihin olmaksızın devinim yoktur demek de aynı ölçüde usa uygun değil midir?

15. Kısacası, rengin ve tadın yalnızca zihinde varolduklarını tanıtlamak için düşünülmüş kanıtları inceleyen birisi, bu kanıtların uzam, beti ve devinim için de aynı şeyi tanıtlamak için eşdeğer etkililikle kullanılabileceklerini görecektir. Bununla birlikte, bu kanıtlama yöntemiyle, bir nesnenin gerçek uzamının ya da gerçek renginin ne olduğunu duyu yoluyla bilemeyeceğimizi tanıtlayabilsek de dışarıdaki bir nesnede uzam ya da renk bulunmadığının tanıtlanamadığını kabul etmeliyiz. Ancak yukarıdaki kanıtlar renk ya da uzamın ya da herhangi bir duyulur niteliğin zihin olmaksızın düşünmeyen bir öznede varolamayacaklarını, daha doğrusu dışarıdaki nesne diye bir şeyin olamayacağını açıkça gösteriyor.

16. Yine de genel sanıyı biraz inceleyelim. Uzamın özdeğin bir kipi ya da bir ilineği olduğu, özdeğin de onu taşıyan *dayanak* olduğu söylenir. İmdi, özdeğin uzamı *taşıma*sının ne anlama geldiğini açıklamanızı istiyorum. Özdeğe ilişkin hiçbir ideanız olmadığı için bunu yapamayacağınızı söylüyorsunuz. Benim yanıtım da şu: eğer sözlerinizin bir anlamı varsa, özdeğe ilişkin olumlu bir ideanız olmasa bile, en azından göreli bir ideanız olmalıdır; ne olduğunu bilmeseniz bile ilineklerle olan bağıntısını ve ilinek taşımanın ne anlama geldiğini bilmeniz gerekir. "Taşıma"nın burada sıradan ya da sözel anlamda –sütunlar yapıyı taşırlar dediğimizdeki anlamda– kulla-

13 Ayraç içindeki bölüm ilk baskıda şöyledir: "Hiçbir dışsal değişim olmazken,"

nılmadığı açıktır; öyleyse onu nasıl anlamalı?[14]

17. Anlatımda sağınlığı en çok gözeten filozofların *özdeksel tö*zden ne anladıklarını açıklarken bu seslere yükledikleri anlamın genel varlık ideasmdan ve bununla bağıntılı olarak ilinekleri taşıyan bir kavramdan başka birşey olmadığını söylediklerini görüyoruz. Genel varlık ideası bana bütün diğer idealar arasında en soyut ve en anlaşılmaz olanı gibi görünüyor; ilinek taşımaya gelince, az önce gördüğümüz gibi, bunu bu sözcüklerin herkes için geçerli anlamlarına bakarak anlayamayız; öyleyse, başka bir anlamdadır; ancak bu anlamın da ne olduğunu açıklamıyorlar. Öyle ki, *özdeksel töz* sözcüklerinin anlamını oluşturan iki parçayı göz önüne getirdiğimde, bunlara yüklenen belirgin bir anlam olmadığı sonucuna varıyorum. Şu özdeksel *dayanak* denen şey üzerine ya da beti, devinim ve diğer duyulur niteliklerin desteği olduğu söylenen şey üzerine tartışarak kendimizi daha fazla sıkıntıya sokmaya ne gerek var? Bu özdeksel *dayanak* niteliklerin zihin olmaksızın varoldukları varsayımına dayanmıyor mu? İşte bu da düpedüz bir tutarsızlık, büsbütün kavranılamaz birşey değil mi?

18. Katı, belli betileri olan, devindirilebilen ve cisim idealarımıza karşılık gelen tözlerin zihin olmaksızın varolmaları olanaklı olsaydı bunu nasıl bilebilirdik? Ya duyu ya da us yoluyla. Duyularımızla ancak duyumlarımızın, idealarımızm ya da nasıl adlandırırsanız adlandırın, duyuyla dolaysızca algılanan şeylerin bilgisini ediniriz; ancak duyular algılanan şeylere ilişkin bilgi verirler, şeylerin zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın varolduklarına ilişkin bilgi değil. Bunu özdekçilerin kendileri kabul

14 Şu tümce ikinci baskıda yoktur: "Kendi adıma, buna uygun hiçbir anlam bulamıyorum."

ediyorlar. Bu durumda geriye, eğer dışsal şeylere ilişkin bir bilgimiz varsa bunun usla, şeylerin varoluşunu duyuyla dolaysızca algılanandan çıkarsayarak elde edilebileceği kalıyor. Ancak, özdek düşüncesinin hamilerinin kendileri bile idealarımızla aralarında zorunlu bir bağlantı olduğunu öne sürmezken, hangi usavurma bizi algıladıklarımızdan yola çıkarak cisimlerin zihin olmaksızın da varolduklarına inandırabilir ki? Şimdiki idealarımızın, dışarıda onlara benzeyen cisimler varolmasa da (düşlerde, çılgınlık anlarında olup bitenlerin tartışmaya yer bırakmadan gösterdiği gibi) bizi etkileyebileceklerini herkes kabul eder. Böylece, idealarımızın kimileyin karşılıksız ortaya çıktıkları ve her zaman şimdi gördüğümüz düzende ortaya çıkmalarının olanaklı olduğu kabul edildiğine göre, dışsal nesneler varsaymanın niçin gereksiz olduğu açıklığa kavuşuyor.

19. Duyumlarımız dış nesneleri gerektirmese bile, nasıl ortaya çıktıklarının onlara benzeyen dışsal nesneler varsayarak daha kolay kavranılacağı, daha kolay açıklanacağı düşünülebilir; böylece, zihinlerimizde kendi idealarını kendileri uyaran cisimlerin varolması en azından olasıdır denebilir. Ancak bunu söyleyemeyiz, çünkü özdekçilere dışsal cisimlerini geri versek bile, bedenin tine nasıl etki ettiğini ya da herhangi bir ideayı zihne nasıl verebileceğini anlayamadıklarını söylediklerine göre, idealarımızın nasıl ortaya çıktıklarının bilgisine yaklaşamadıklarını kendileri itiraf ediyorlar. Zihinlerimizde idealar ya da duyumlar ortaya çıkıyor olmasının, özdeği ya da cisimsel tözleri varsaymamızın gerekçesi olamayacağı apaçık, çünkü ideaların ortaya çıkışının bu varsayım yapılsa da yapılmasa da açıklanamaz kaldığı kabul edilmektedir. Öyleyse, cisimlerin zihin olmaksızın varolma-

ları olanaklı olsa bile, gerçekten böyle varolduklarını ileri sürmek çok tehlikeli bir sanıdan kaynaklanıyor olmalı; çünkü bu Tanrı'nm hiçbir gerekçe yokken, büsbütün yararsız, hiçbir amaca hizmet etmeyen sayısız varlık yaratmış olduğunu varsaymak demektir.

20. Kısacası, dışsal nesneler olsaydı yine de bunu bilemezdik; böyle nesneler olmasaydı, varolduklarını düşünmek için şimdiki gerekçelerimizin tıpkısı gerekçelerimiz olabilirdi. Öyle bir anlak varsayalım ki, dışsal nesnelerin yardımı olmaksızın, sizinkilerin eşi olan bir duyum zincirinden duygulansın, bu duyumlar aynı düzende ve benzer bir canlılıkla zihnine işlensin – bunun olanaklı olduğunu kimse yadsıyamayacaktır. Bu anlak cisimsel tözlerin varolduğuna, idealarının temsil ettiği ve bu ideaları zihninde uyandıran cisimsel tözlerin varolduğuna inanmak için sizin aynı şeye inanmak için bulabileceğiniz gerekçelerin tümüne sahip olmaz mı? Bu sorunun yanıtı açık – anlayışlı bir insanın cisimlerin zihin olmaksızın varolduklarını kanıtlamak için ortaya koyabileceğini sandığı şeylerin sağlamlığından kuşkulanması için bir kez düşünmesi yeterlidir.

21. Bütün bu söylediklerimizden sonra hâlâ özdeğin varolmadığını gösterecek bir tanıt gerekiyorsa, bu inanışın yol açtığı yanılgılardan ve güçlüklerden (dine karşı saygısızlıklardan hiç söz etmiyorum) örnekler verebilirim. Bu konu, felsefede –din çevrelerinde çok daha önemli boyutlara varan– sayısız uyuşmazlıklara, tartışmalara yol açmıştır. Burada ayrıntılara girmeyeceğim, çünkü yeterli bir *a priori* tanıtlama verdiğimiz bu konuda *a posteriori* kanıtlara dayanarak doğrulama yapmaya girişmek sanırım gereksizdir; bundan sonraki sayfalarda sözünü ettiğimiz örneklere değinme fırsatımız olacak.

22. Korkarım bu konuyu ele alırken gereksiz yere sözü uzattığımı düşüneceksiniz. Biraz düşünebilene bir ya da iki satırda kusursuz bir açıklıkta tanıtlanabilecek olan bir şey üzerinde bu denli uzun konuşmanın ne yararı olabilir ki? Sesin, betinin, devinimin ya da rengin zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın varolmalarının olanaklı olup olmadığını sınayıp görmek için kendi düşüncelerinize bakmanız yeterlidir. Bu kolay sınamayla savunduğunuz görüşün tam bir çelişme olduğunu görebilirsiniz. Eğer tek bir uzamlı, devindirilebilir tözün ya da genel olarak bir ideanın ya da ideaya benzer herhangi bir şeyin onu algılayan bir zihin olmaksızın varolmasının olanakli olduğunu düşünebiliyorsanız, savımdan hemen vazgeçerim. Yine eğer böyle düşünebiliyorsanız, varolduklarını öne sürdüğünüz dışsal cisimlerin oluşturduğu karmaşık yapının varlığını da, bana bu yapının varlığına inanmak için gerekçeler gösteremeseniz, böyle birşeyi varsaymanın yararını söyleyemeseniz dahi kabul ederim. Şunu bilin ki sanınızın doğru olabileceğine ilişkin en küçük bir olasılığı ben onun doğruluğunu gösteren bir kanıt sayacağım.

23. Ancak, çevrede onları algılayan hiç kimse olmasa bile ağaçların koruda, kitapların kitaplıkta varolmayı sürdürdüklerini imgelemekten daha kolay bir şey yoktur diyorsunuz. Bu hiç de güç değildir; ancak sorarım böyle birşey yapmak zihninizde kitap, ağaç diye adlandırdığınız belli idealar tasarlarken, bunları algılayabilecek birinin ideasını tasarlamayı unutmaktan başka nedir? Bu sırada ideaların tümünü algılamaz, düşünmez misiniz? O halde yukarıda söylenenler işe yaramayacak, çünkü bütün gösterdikleri zihninizde bir idea tasarlama yetisi ya da bir imgelem olduğudur. Bunlar düşüncenizin nesnele-

rinin zihin olmaksızın varolabileceklerinin kavranılabilir bir şey olduğunu göstermezler. Bunu kanıtlamaya çalışırken nesnelerin kavranılmadan, düşünülmeden varolduklarını düşünmek zorundasınız ki, bu apaçık bir tutarsızlıktır. Dışsal cisimlerin varoluşlarını kavramak için ne yaparsak yapalım sonunda yalnızca kendi idealarımızı düşünürüz. Ancak zihin, tam da nesneler kendisi tarafından algılandıkları ya da kendisinde varoldukları sırada, kendisini unutarak bu nesnelerin düşünülmeksizin ya da zihin olmaksızın varolduklarını kavrayabileceği, dahası gerçekten de kavradığı yanılgısına düşer. Biraz dikkat edilecek olursa burada söylediklerimizin doğru ve apaçık oldukları görülür, böylece *özdeksel töz*ün varolmadığını gösterecek başka kanıt aramaya da gerek kalmaz.

24.[15] Kendi düşüncelerimizi şöyle bir incelediğimizde, *duyulur cisimlerin kendilerinde ya da zihin olmaksızın saltık varoluşlarını* anlama olanağının bulunup bulunmadığını açıkça görürüz. Bana göre bu sözcüklerin doğrudan doğruya çelişik ya da büsbütün anlamsız şeyler oldukları apaçık. Buna başkalarının da inanmasını sağlamak için herkesten kendi düşüncelerini soğukkanlılıkla dinlemesini istemekten daha kolay, daha iyi bir yol bilmiyorum; eğer bu yukarıdaki sözlerin tutarsızlığı böylece ortaya çıkıyorsa, başka birşey yapmaya gerek kalmayacaktır. Üsteliyorum: "düşünmeyen şeylerin saltık varoluşu" sözünde ya hiçbir anlam yoktur ya da burada bir çelişme vardır. İşte yineleyip belletmeye çalıştığım ve okurun özenle düşünmesini salık verdiğim şey bu.

---

15 İlk baskıda 24'ün başlangıcında yer alan şu bölüm ikinci baskıda yoktur: "İnsanlar sözcüklerle oyalanmaktan kaçınabilselerdi sanırım bu noktada hemen uzlaşabilirdik."

25. İdealarımızın, duyumlarımızın ya da algıladığımız şeylerin, onlara hangi adı veriyorsak, hiçbirinin etkin olmadığı açıkça görülüyor – bunlarda güç yoktur, etmen değildirler. Öyle ki, bir idea ya da bir düşünce nesnesi bir başkasını değiştiremez. Bunun doğruluğunu görmek için idealarımıza şöyle bir bakmak yeter. İdeaların kendileri de parçaları da yalnızca zihinde varolurlar, buradan onlarda algılanandan başka bir şey bulunmadığı sonucu çıkar; idealarını inceleyen, bunlar ister duyu, ister düşünce ideası olsunlar, onlarda güç ya da etkinlik göremeyecektir; öyleyse idealarda böyle şeyler yoktur. Biraz dikkat edersek ideanın varlığının edilginlik ve eylemsizlik içerdiğini anlarız, o kadar ki bir ideanın bir şey yapması, daha açık konuşursak, bir şeyin nedeni olması olanaksızdır; 8'de apaçık ortaya koyulduğu gibi, idealar etkin bir varlığın benzerleri ya da örnekleri de olamazlar. Buradan uzam, beti ve devinimin duyumlarımızın nedeni olamayacağı açıkça çıkar. Öyleyse duyumlarımızın, cisimciklerin* dizilişlerinden, sayılarından, devinimlerinden ve boyutlarından kaynaklanan güçlerin etkileri olduğunu söylemek kesinlikle yanlış olmalıdır.

26. Sürekli bir idea dizisi algılarız, bazı idealar yeniden uyarılır, bazıları değişir, bazıları da tümden yitip giderler. O halde, bu ideaların bağlı olduğu, onları ortaya çıkaran, değiştiren bir neden olmalıdır. Önceki bölümde açıkça görüldü ki bu neden ideaların herhangi bir niteliği, ya da bir katışımı olamaz. O halde o bir töz olmalıdır; ancak cisimsel ya da özdeksel bir töz olmadığı gösterilmişti; öyleyse geriye ideaların nedeninin cisimsel olmayan, etkin bir töz ya da tin olabileceği kalıyor.

---

* *corpuscles.*

27. Tin yalın, bölünmemiş, etkin bir varlıktır. İdeaları algıladığında *anlık*, onları ortaya çıkardığında ya da başka yollarla onlar üzerinde işlem yaptığında *istenç* adını alır. Bu nedenle ruhtan ya da tinden oluşmuş bir *idea* olamaz; bütün idealar edilgin ve eylemsiz oldukları için (25'e bakınız), bize imge ya da benzeme yoluyla eylemde bulunan birşeyin tasarımını veremezler. Biraz dikkat eden herkes ideaların etkin devinim ve değişim ilkesi gibi bir ideaya sahip olmasının büsbütün olanaksız olduğunu açıkça görecektir. *Tin*in, ya da eyleyen şeyin doğası, kendisi olarak değil, ortaya çıkardığı etkilerle algılanmaktır. Burada dile getirdiklerimizin doğruluğundan kuşku duyacak olan biri varsa, buyursun kendi başına bir gücün ya da etkin bir varlığın ideasını tasarlamaya çalışsın, *istenç* ve *anlık* olarak adlandırılan ve hem birbirlerinden hem de onları taşıma ya da özneleri olma gibi bağıntılı bir kavramı içeren üçüncü bir ideadan, yani *ruh* ya da *tin* adı verilen tözden ya da genel varlık ideasmdan ayrılan iki temel yetinin idealarına sahip olup olmadığını bir araştırsın. Tersini savunanlar var; ancak görebildiğim kadarıyla, *istenç, ruh, tin* ayrı ayrı ideaları temsil etmezler, doğrusu bunların temsil ettikleri herhangi bir idea değil, idealardan büsbütün farklı birşey, bir etmendir; bu şey etmen olduğu için ona benzer ya da onu temsil edebilecek bir idea olamaz.[16] [Bunun yanında, ruha, tine ve istemek, sevmek, nefret etmek gibi zihin işlemlerine ilişkin – bu sözcüklerin anlamlarını bildiğimize, anladığımıza göre – bazı kavramlarımız olduğunu kabul etmek gerekir.]

16 Ayraç içindekiler ikinci baskıda eklenmiştir.

28. Zihnimde istediğim gibi idea uyarabildiğimi, sahneyi uygun bulduğum sıklıkta değiştirebildiğimi, kaydırabildiğimi görüyorum. Şu ya da bu ideanın imgelemimde doğrudan uyanması için istemem yeter; yine bu güç yoluyla idealar silinir ve yerlerini başkalarına bırakırlar. Anlığa etkin denmesinin nedeni işte bu idea oluşturma ve yok etme işidir. Bu kadarı kesin, çünkü deneyimden çıkar; ancak düşünmeyen etmenlerden ya da ideaları istemeksizin uyarmaktan söz etmek kendimizi yalnızca sözcüklerle oyalamak olur.

29. Ancak düşüncelerim üzerindeki gücüm ne olursa olsun, ideaların gerçekten de duyuyla algılandıklarını, istencime bağlı olmadıklarını görüyorum. Parlak gün ışığında gözlerimi açtığımda, görüp görmeyeceğimi ya da görüşüme girecek tikel nesneleri seçmek elimde değildir; bu işitme ve bütün duyular için de böyledir; duyulara verilen bu idealar benim istencimin yarattığı şeyler değildir. O halde bunları ortaya çıkaran *başka* bir istenç ya da tin vardır.

30. Duyu ideaları imgelem idealarından daha sağlam, daha canlı ve daha belirgindirler; kalıcı, düzenli, bağlamlıdırlar; istencin etkileri olan idealar çoğunlukla gelişigüzel uyarılırlarken, onlar birbirlerine bağlanışlarındaki güzelliğin, Yaratacılarının bilgeliğini, iyiliğini açığa vurduğu düzenli zincirlemelerle, dizilerle uyarılırlar. İmdi, bağlı olduğumuz anlığın bizde duyu ideaları uyandırmakta gözettiği kurallara, değişmeyen yöntemlere *doğa yasaları* denir; bu yasaları, şeylerin alışılmış akışında belli idealara belli ideaların eşlik ettiğini deneyimden öğreniriz.

31. Bu bize eylemlerimizi yaşam yararına düzenlememizi sağlayacak bir öngörü verir. O olmasaydı sonsu-

za dek ne yapacağımızı bilemez bir durumda olurduk; ufacık bir zevki elde etmek ya da bir duyudan gelen ufacık bir acıyı önlemek için ne yapmak gerektiğini bilemezdik. Besinin beslediğini, uykunun dinlendirdiğini, ateşin ısıttığını; ekin biçmek için zamanında ekim yapmak gerektiğini; genel olarak şu şu ereklere şu şu araçlarla ulaşılabileceğini, bütün bunları idealarımız arasındaki zorunlu bağlantıları ortaya çıkararak değil, yalnızca değişmez doğa yasalarını gözleyerek biliriz. Doğa yasaları olmasaydı kararsızlık ve şaşkınlık yakamızı bırakmaz, yetişkin bir adam kendini yeni doğmuş bir çocuktan daha iyi çekip çeviremezdi.

32. Ancak, İstenci doğa yasalarını belirleyen Yöneti-ci Tin'in iyiliğini, bilgeliğini bütün açıklığıyla ortaya koyan bu tutarlı ve tekbiçimli* işleyiş düşüncelerimizi ona götürmekten uzaktır, bunun yerine ikincil nedenlerin peşine düşürür. Belli duyu idealarını sürekli olarak başka ideaların izlediğini algıladığımızda, bunun kendi işimiz olmadığını bildiğimiz için, idealarımızın kendilerine bir güç yükler, onları etmen sayar ve hemen birini diğerinin nedeni yaparız ki, bundan daha saçma, daha anlaşılmaz birşey olamaz. Belli bir yuvarlak ve parlak beti gördüğümüzde ve aynı zamanda dokunma yoluyla ısı denen duyumu algıladığımızda, bu ısının nedeninin güneş olduğu vargısına ulaşırız. Cisimlerin devinimine, çarpışmalarına sesin eşlik ettiğini algıladığımızda da, ikincisinin ilkinin etkisi olduğunu düşünmek eğiliminde-yizdir.

33. Doğayı Yaratan tarafından duyulara verilen idealara *gerçek şeyler* denir; imgelemde uyarılanlar, daha

---

* *uniform*

düzensiz, daha cansız ve daha değişken oldukları için örnekleri oldukları, temsil ettikleri *şeylerin imgeleri* ya da *ideaları* olarak adlandırılırlar. Ancak, duyumlarımız, hiç öylesine canlı, belirgin olmasalar da, yine ideadırlar; yani tıpkı anlığın kendi tasarımı olanlar gibi zihinde varolur ya da zihin tarafından algılanırlar. Duyu idealarının anlığın yarattıklarından daha gerçek oldukları, yani daha sağlam, daha düzenli, daha bağlamlı oldukları kabul edilir; ancak bu onların zihin olmaksızın varolduklarının kanıtı değildir. Ayrıca bunlar daha güçlü bir tinin istenci tarafından uyarıldıkları için tine ya da onları algılayan düşünen töze daha az bağımlıdırlar; ancak yine de ideadırlar; ister silik olsun, ister belirgin olsun, hiçbir ideanın onu algılayan bir zihinde varolmaktan başka bir varolma yolu yoktur.

34. Daha fazla ilerlemeden, buraya dek ortaya koyulan ilkelere olası karşı çıkışları yanıtlamak için biraz zaman ayırmak gerekiyor. Bunu yaparken, çabuk anlayanlar sözü gereksiz yere uzattığımı düşünecek olsalar da bağışlanacağımı umuyorum, çünkü böyle şeyleri herkes aynı kolaylıkla kavrayamaz, oysa ben herkes tarafından anlaşılmak istiyorum.

İlkin, yukarıdaki ilkelerle doğada gerçek ve tözsel olan ne varsa dünyanın dışına sürüldüğü, bunların yerini bütünüyle düş ürünü* olan bir *idealar* düzeninin aldığı öne sürülecektir. Varolan herşey, ancak zihinde varolur, yani salt kavramsaldır. Öyleyse güneş, ay, yıldızlar ne olacak? Evler, ırmaklar, dağlar, ağaçlar, taşlar ya da bırakın bunları, kendi bedenlerimiz için ne düşüneceğiz? Bunlar bir sürü düş ürününden, imgelem yanılsamasın-

---

* *chimerical*. Yunanca *khimaira*. Metin boyunca düş ürünü vb. ile karşılandı (ç.n.).

dan başka ne olabilir? Bunları ve bu türden karşı çıkışları, ortaya koyduğumuz ilkeler bizi doğadaki tek bir şeyden bile yoksun bırakmaz diyerek yanıtlarım. Ne görüyorsak, ne duyumsuyorsak, ne işitiyorsak ya da hangi yolla olursa olsun, neyi düşünüyor, neyi anlıyorsak, bu her zamanki gibi güvencede, her zamanki gibi gerçek kalacaktır. Bir *rerum natura* vardır ve gerçek şeylerle düş ürünleri arasındaki ayrım eskisi kadar sağlamdır. Bu, *düş ürünleri*nin ya da kendi tasarımımız olan idealarn karşısına koyduğumuz *gerçek şeyler*den ne anladığımızı belirttiğimiz 29, 30, ve 33'ten açıkça anlaşılır; ancak bu ikisi de aynı biçimde zihinde varolurlar ve bu anlamda *idea*dırlar.

35. Duyuyla ya da düşünerek kavrayabileceğimiz hiçbir şeyin varoluşuna karşı bir tartışma yapmıyorum. Gözlerimle gördüğüm, ellerimle dokunduğum şeylerin varolduklarından, gerçekten varolduklarından en küçük bir kuşkum bile yok. Varolduğunu yadsıdığımız tek şey filozofların özdek ya da cisimsel töz dedikleri şeydir. Bunu yaparken diğer insanlara hiçbir zararımız dokunmuyor, özdeğin ya da cisimsel tözün eksikliğini duyacaklarını da sanmıyorum. Aslında tanrıtanımazların içi boş bir sözcüğün göz alıcı etkisinden yoksun kalacakları doğru, belki filozoflar da hatırı sayılır bir oyunla birlikte bir tartışma bahanesini de yitirdiklerini göreceklerdir.[17]

36. Eğer bunun şeylerin varlıklarına ya da gerçekliklerine zarar verdiğini düşünen birisi çıkacak olursa, bu adam düşleyebileceğim en yalın terimlerle açıkladığım şeyleri anlamaktan hayli uzaktır derim. İşte söyledikleri-

17 Şu tümce ikinci baskıda yer almaz: "Görebildiğim kadarıyla verdiğimiz bütün zarar bu."

mizin bir özeti: tinsel tözler, zihinler ya da insan ruhları vardır, bunlar istediklerinde istençleriyle kendilerinde idealar uyandırabilirler, ancak bu idealar duyuyla algılananlara göre silik, zayıf ve geçicidirler. Duyuyla algıladıkları idealar onlara belli kurallara ya da belli doğa yasalarına göre verildikleri için insan tininden daha güçlü ve daha bilge bir anlığın etkilerini açığa vururlar. Bu sonuncuların öncekilerden daha gerçek oldukları söylenir – bununla da daha etkileyici, daha düzenli ve belirgin oldukları, onları algılayan anlığın uydurmaları olmadıkları anlatılmak istenir. Bu anlamda gündüz gördüğüm güneş gerçek güneştir, gece imgelediğim ilkinin ideasıdır. Bütün bitkilerin, yıldızların, madenlerin, genel olarak evren dizgesinin bütün parçalarının tıpkı başka ilkelere göre olduğu gibi, bizim ilkelerimize göre de gerçek varlıklar, yani burada *gerçekliğe* yüklediğimiz anlamda *gerçek varlıklar* olduğu açıktır. Eğer başkaları *gerçeklik* terimiyle benim anlatmak istediğimden farklı bir şeyi anlatmak istiyorlarsa, kendi düşüncelerine baksınlar ve görsünler.

37. Doğru olan tek şey bütün cisimsel tözlerin ortadan kaldırıldığıdır diyerek bize yüklenecekler. Bunu, *töz* sözcüğünü kaba anlamıyla, yani uzam, katılık, ağırlık ve bunlara benzer duyulur niteliklerin katışımı olarak ele alıyorsak, böyle bir tözü ortadan kaldırmıyoruz diyerek yanıtlarım; ancak töz felsefedeki anlamıyla, yani ilinekleri ya da nitelikleri zihin olmaksızın taşıyan şey olarak ele alınırsa, işte o zaman, hiçbir zaman varolmamış, imgelemde bile varolmamış birşeyi ortadan kaldırdığımız söylenebilirse eğer, bunu yaptığımızı kabul ederim.

38. Yiyip içtiklerimizin, giydiklerimizin idea olduğunu söylemek kulağa hiç hoş gelmiyor diyorsunuz. Doğrusu bunu kabul ederim. *İdea* sözcüğü bildiğimiz konuş-

ma dilinde *şeyler* dediğimiz duyulur niteliklerin katışımlarını göstermek için kullanılmaz; dilin alışılmış kullanımına aykırı düşen bir deyişin de kulağa hiç hoş gelmeyeceği, gülünç kaçacağı ortadadır. Ancak bunun önermenin gerçekliğiyle hiçbir ilgisi yok; başka türlü söylersek, bu önerme duyularımızla dolaysızca algıladığımız şeylerle beslendiğimizden, giyindiğimizden daha fazla birşey söylemez. Bir araya gelerek çeşitli yiyecekleri, giyecekleri oluşturan sertliğin ya da yumuşaklığın, rengin, tadın, sıcaklığın, betinin ve bunlara benzer niteliklerin ancak onları algılayan bir zihinde varoldukları gösterildi; bunlara *idea* demekle anlatmak istediğimiz yalnızca budur; eğer *idea* sözcüğü *şey* sözcüğü kadar yaygın kullanılıyor olsaydı ne kulağımızı tırmalar, ne de gülünç olurdu. Benim tartıştığım deyişin uygunluğu değil doğruluğu. O halde, eğer zihin olmaksızın varolamayacak dolaysız duyu cisimlerini yiyip içtiğimiz, giydiğimiz konusunda anlaşacaksak, bunlara idea değil de şey demenin daha yerinde ya da alışkanlıklara daha uygun olduğunu hemen kabul ederim.

39. Eğer alışkanlığa uyarak *şey* demek yerine niçin *idea* sözcüğünü kullandığım sorulacak olursa, bunun iki nedeni var derim: ilkin *idea*nın tersine *şey* teriminin genel olarak zihin olmaksızın varoluşu gösterdiği varsayılır; ikinci olarak *şey* kavramı *idea*dan daha geniş kapsamlıdır, ideaları kapsadığı gibi, tinleri ya da düşünen şeyleri de kapsar. İşte bu nedenle duyu nesneleri yalnızca zihinde varoldukları için, bunun yanında düşüncesiz ve etkinliksiz oldukları için onları bu özellikleri içeren *idea* sözcüğüyle imlemek yolunu seçtim.

40. Ancak ne söylersek söyleyelim, hâlâ duyularına inanacağını, ne denli usa uygun olursa olsun hiçbir ka-

:ının duyularının kesinliğinden daha önemli sayılmasına izin vermeyeceğini söyleyerek karşımıza çıkacaklar olabilir. Varsın olsun. Duyuların apaçık olduğunda istediğiniz kadar diretin, bizim istediğimiz de bu. Gördüğümün, işittiğimin, duyumsadığımın gerçekten varolduğundan, yani benim tarafımdan algılandığından, kendi varlığımdan kuşku duyduğumdan daha fazla kuşku duymam. Ancak duyu yoluyla algılanmayan bir şeyin varoluşunun kanıtı olarak duyu tanıklığı nasıl ileri sürülebilir, işte bunu anlamıyorum. Kimsenin kuşkuculuğa kapılıp duyularına inanmaktan vazgeçmesini istemiyoruz, tersine duyuları güvenlik altına almak, önemlerini vurgulamak için düşünülebilecek herşeyi yapıyoruz. Bizim burada ortaya koyduğumuz ilkelerden kuşkuculuğa daha aykırı gelen ilkeler olamayacağını ileride açıkça göstereceğiz.

41. [18] [*İkinci olarak*, örneğin gerçek ateşle, ateş ideası arasında, düşünde yandığını görmek ya da yandığını imgelemekle gerçekten yanmak arasında büyük fark olduğu öne sürülerek karşı çıkılacaktır.] İnanışlarımıza karşı bu ve buna benzer şeyler öne sürülebilir. Bütün bunların yanıtı buraya dek söylediklerimizden apaçık anlaşılacaktır; burada yalnızca şunları ekleyeceğim: eğer gerçek ateş, ateş ideasından çok farklıysa, bunun neden olduğu gerçek acı da aynı acının ideasmdan çok farklıdır, ancak yine de hiç kimse ne gerçek acının, ne de bunun ideasının algılamayan bir şeyde ya da zihin olmaksızın varolduğu-

18 Ayraç içindeki bölüm ilk baskıda şöyledir: "*İkinci olarak*, örneğin gerçek ateşle, ateş ideası arasında, düşünde yandığını görmek ya da yandığını imgelemekle gerçekten yanmak arasında büyük fark olduğu öne sürülerek karşı çıkılacak, gördüğünüzün yalnızca ateş ideası olduğundan kuşkulanıyorsanız, tanıklık ederek ikna olmak için elinizi gördüğünüz şeyin içine uzatmanız yeter denecektir."

nu ya da varolabileceğini ileri süremeyecektir.

42. *Üçüncü olarak,* şeyleri gerçekten dışarıda ya da kendimizden belli bir uzaklıkta gördüğümüz ve bu nedenle şeylerin zihinde varolmadıkları öne sürülecektir. Kendimizden millerce uzakta gördüğümüz bu şeylerin bize düşüncelerimiz kadar yakın olmalarının bir saçmalık olduğu söylenecektir. Buna karşılık olarak, düşte şeyleri çoğunlukla kendimizden çok uzaktaymışlar gibi algıladığımızı ancak yine de hepsinin yalnızca zihinde varolduklarının kabul edildiğinin göz önünde tutulmasını istiyorum.

43. Bu noktayı daha iyi aydınlatmak için uzaklığı ve uzaktaki şeyleri görme yoluyla nasıl algıladığımızı incelemek yararlı olabilir. Çünkü dış uzayı gerçekten gördüğümüz, onda gerçekten varolan cisimleri, kimini yakında, kimini uzakta gördüğümüz savı, bu cisimlerin zihin olmaksızın hiçbir yerde varolmadıkları konusunda söylediklerimize belli ölçüde ters düşer gibi görünüyor. Yakınlarda yayımlanan *Yeni Bir Görme Kuramına Doğru Deneme* adlı kitabım bu güçlüğü gözden geçirme düşüncesinden doğmuştu. O kitapta, uzaklığın ya da dışarıda oluşun görme yoluyla dolaysızca kendiliğinden algılanmadığı, doğrularla, açılarla, uzaklık ya da dışta oluşla zorunlu bir bağıntı içindeki başka birşeyle kavranılmadığı ya da böyle değerlendirilmediği, ancak görme duyusundan gelen ve doğalarında uzaklığa ya da uzaktaki şeylere benzer ya da bunlarla bağıntılı hiçbir şey bulunmayan kimi idealarla, kimi duyumlarla düşüncelerimize anıştırıldığı; bu idea ve duyumların deneyimin bize öğrettiği ilişkilendirme sayesinde uzaklığı ya da dışta oluşu imler ve anıştırır duruma geldikleri gösterilmişti. Bu, sözcüklerin dilde temsil etmek üzere oluşturuldukları

ideaları gösterir duruma gelmesine benzer. Öyle ki, doğuştan kör olan birisine sonradan görme duyusu verildiğinde, bu adam gözünü ilk açtığı zaman gördüğü şeylerin zihninin dışında olduklarını ya da kendisinden belli bir uzaklıkta olduklarını düşünmeyecektir. Adı geçen denemenin 41. bölümüne bakınız.

44. Görme ve dokunma ideaları birbirinden bütünüyle farklı iki türü oluştururlar. Birincileri ikincilerin göstergeleri, ön belirtileridirler. Görme duyusuna özgü nesnelerin zihin olmaksızın varolmadıkları, dış nesnelerin imgeleri olmadıkları adı geçen denemede kanıtlanmıştı. Aynı deneme boyunca dokunulur nesneler için tersinin varsayılmış olmasının nedeni, bu kaba yanlışı doğru varsaymanın orada ortaya koyulan kavramın yerleştirilmesi için zorunlu olması değil, *görme*yi konu alan bir söylemin içinde bunu incelemenin ve çürütmenin amacının dışında kalmasıydı. Doğru olan, görme idealarının, onlarla uzaklığı ve uzaktaki şeyleri kavradığımızda, gerçekten uzakta varolan şeyleri anıştırmadıkları, göstermedikleri, yalnızca şu kadar zaman sonra, şu şu eylemlerin sonucunda hangi dokunma idealarının zihinlerimize verileceği konusunda bizi uyardıklarıdır. Bu kitabın geçtiğimiz bölümlerinde ve *Görme Üzerine Deneme*'nin 147. bölümünde ve başka yerlerinde dile getirilenlerden görünür ideaların, kendisine bağlı olduğumuz *Yönetici Tin*'in bedenlerimizde belli devinimler uyardığımızda bize hangi dokunulur ideaları vermek üzere olduğunu bildirdiği bir dil olduğunun açıkça anlaşılacağını söylüyorum. Ancak bu konuda daha eksiksiz bir bilgi edinmek için *Deneme*'nin kendisine başvurmak gerekir.

45. *Dördüncü olarak* buradaki ilkelerden şeylerin her an yokedildikleri ve yeniden yaratıldıkları sonucunun

çıktığı öne sürülerek karşı çıkılacaktır. Duyu nesneleri yalnızca algılanırlarken vardır; o halde ağaçlar bahçede, sandalyeler oturma odasında ancak çevrede onları algılayacak birisi olduğu sürece vardırlar. Gözlerimi kapattığımda odadaki bütün eşya hiçe indirgenir, yeniden yaratılmaları içinse gözlerimi açmam yeter. Buna karşılık olarak okurun 3 ve 4'te söylediklerimize başvurmasını ve bir ideanın algılanmasından ayrı, gerçek varlığından söz etmesinin anlamlı olup olmadığını gözden geçirmesini istiyorum. Kendi adıma, elimden gelen en titiz sorgulamayı yaptıktan sonra bile bu sözcüklerde başka bir anlam bulamıyorum; okurdan da bir kez daha düşüncelerini derinlemesine incelemesini ve sözcüklerin kendini aldatmasına izin vermemesini dilerim. Eğer ideaların ya da ilkörneklerin algılanmaksızın varolabileceklerini düşünebiliyorsa, o zaman savunduklarımdan vazgeçerim; düşünemiyorsa, ne olduğunu bilmediği birşeyin savunmasını üstlenmesinin ve beni temelde hiçbir anlam taşımayan önermeleri onaylamamakla suçlamak gibi bir saçmalığa yeltenmesinin kendi adına usa uygun bir tutum olmadığını kabul edecektir.

46. Felsefede benimsenmiş ilkelerin bu uydurma saçmalıklarla ne ölçüde suçlanabileceklerini incelemek yerinde olacak. Gözkapaklarımı kapatmakla çevremdeki bütün görünür şeylerin hiçe indirgenecek olmasının şaşılası bir saçmalık olduğu düşünülür; oysa görmeye özgü dolaysız nesnelerin, yani ışığın ve renklerin yalnızca algılandıkları sürece varolan duyumlar oldukları konusunda bütünüyle uyuşurken filozofların hep bir ağızdan itiraf ettikleri de bu değil midir? Yine, şeylerin her an yaratılıyor olması kimisine inanılmaz birşey gibi gelebilir, oysa bu kavram okullarda yaygın olarak öğretilmek-

tedir. Skolastikler özdeğin varlığını ve tüm bu evren dokusunun özdekten oluştuğunu kabul etmekle birlikte onun tanrısal sakınım olmadan kalıcı olamayacağı kanısındadırlar, bu sakınımı sürekli yaratma olarak yorumlarlar.

47. Dahası, biraz düşünürsek, özdeğin ya da cisimsel tözün varoluşunu kabul etsek bile, hangi türden olursa olsun hiçbir tikel cismin algılanmadığı sürece varolmadığı sonucunun bugün çoğunluğun kabul ettiği ilkelerden kaçınılmaz olarak çıktığını görürüz. Çünkü, 11'den ve onu izleyen bölümlerden de açıkça anlaşılacağı gibi, filozofların uğruna savaşım verdikleri özdek, duyularımızın kapsamına giren cisimlerin birbirinden ayırt edildikleri tikel niteliklerin hiçbirine sahip olmayan kavranılmaz birşeydir. Bu noktayı daha da açıklığa kavuşturmak için, özdeğin sonsuz bölünebilir olduğu düşüncesinin bugün her yerde, hiç değilse en çok beğenilen ve en önemli sayılan filozoflar tarafından benimsendiğini, bu filozofların özdeğin sonsuz bölünebilir olduğunu, çoğunluğun geçerli saydığı ilkelere dayanarak ayrıksız tanıtladıklarını anımsatalım. Buradan her özdek parçacığında duyuyla algılanmayan sonsuz sayıda parça olduğu sonucu çıkar. O halde herhangi bir tikel cismin sınırlı büyüklükte olmasının ya da duyuya sınırlı sayıda parça sergilemesinin nedeni sonsuz sayıda parça içermemesi değil de, duyunun onları seçebilecek keskinlikte olmaması olduğuna göre, duyunun keskinleştirilmesine oranlı olarak nesnede algılanan parça sayısı da artar; yani nesne daha büyük görünür, betisi değişir, daha önce algılanamayan uzantıların şimdi onu daha kaba bir duyunun algıladıklarından çok daha farklı açılarla, doğrularla çevrelediği görülür. Boyut ve biçim gitgide çeşitli değ-

şimlere uğradıktan sonra, duyu sonsuz bir keskinliğe eriştiğinde cisim sonsuz görünecektir. Bütün bunlar olup biterken cisimde hiçbir değişiklik yoktur, değişiklik yalnızca duyudadır. O halde, her cisim kendi başına düşünüldüğünde sonsuz uzamlıdır ve sonuç olarak biçimden ya da betiden yoksundur. Buradan özdeğin varoluşunun hep böyle kesin olduğunu kabul etsek bile –özdekçilerin kendi ilkeleriyle kabul etmek zorunda kaldıkları gibi– duyuyla algılanan tikel cisimlerin ya da bunlara benzer herhangi birşeyin zihin olmaksızın varolmadığının aynı ölçüde kesin olduğu sonucu çıkar. Öyleyse özdekçilere göre özdek ve onun her parçası sonsuz ve biçimsizdir; görünür dünyayı oluşturan ise herbiri yalnızca algılandıkları sürece varolan bütün bu cisimleri, bu cisim çeşitliliğini tasarlayan zihindir diyorum.

48. Bunları göz önünde tutarsak 45'te öne sürülenlerin ortaya koyduğumuz ilkelere karşı usa uygun bir suçlama olamayacağı, aslında bunların kavramlarımıza gerçek bir karşı çıkış bile sayılamayacağını görürüz. Duyu nesnelerinin algılanmaksızın varolamayacak idealardan başka şeyler olmadıklarını ileri sürdüğümüz doğru, ancak buradan yalnızca bizim tarafımızdan algılandıkları sürece varoldukları, başka zaman hiç varolmadıkları sonucuna varamayız, çünkü biz algılamıyorsak da onları algılayan başka bir tin olabilir. Cisimlerin zihin olmaksızın varolmadıklarından söz ettiğim yerlerde şu ya da bu zihni değil de, olabilecek bütün zihinleri düşündüğüm anlaşılmalıdır. Öyleyse yukarıdaki ilkelerden cisimlerin her an yok edildikleri ve yeniden yaratıldıkları ya da onları algılamadığımız zaman aralıklarında hiç varolmadıkları sonucu çıkmaz.

49. *Beşinci olarak*, eğer uzam ve beti yalnızca zihin-

de varoluyorlarsa, uzam içinde varolduğu öznenin (Skolastikler gibi konuşursak) yüklemi olan bir kip ya da öznitelik olduğuna göre, zihnin de uzamlı ve betili olduğu sonucu çıkar denebilir. Buna yanıtım, bu nitelikler zihin onları nasıl algılıyorsa öyle, yani *kip* ya da *öznitelik* olarak değil, yalnızca *idea* olarak varolurlar olur. Nasıl kırmızının ya da mavinin yalnızca zihinde varolduklarını, başka hiçbir yerde varolmadıklarını herkes kabul ediyor ancak bundan zihnin kırmızı ya da mavi olduğu sonucu çıkmıyorsa, uzamın yalnızca zihinde varolmasından da zihnin uzamlı olduğu sonucu çıkmaz. Filozofların özneye ve kipe ilişkin söylediklerine gelince, bunlar asılsız ve anlaşılmaz sözlerdir. Örneğin "zar sert, uzamlı ve karedir" önermesinde *zar* sözcüğünün, yüklemleri olan sertlik, uzam ve betiden farklı bir özneyi ya da tözü gösterdiğini söyleyeceklerdir. Ben bunu kavrayamıyorum; zarın kipleri ya da ilinekleri denen şeylerden farklı birşey olduğunu sanmıyorum. Zar sert, uzamlı ve karedir demek bu nitelikler kendilerinden ayrı ve onları taşıyan bir tözün özniteliklerdirler demek değildir; burada yapılan şey yalnızca *zar* sözcüğünün anlamını açıklamaktır.

50. *Altıncı olarak*, özdek ve devinimle pekçok şey açıklanmıştır, bunları ortadan kaldırınca cisimcikçi felsefeyi* bütünüyle yıkar ve görüngüleri açıklamada böyle büyük bir başarıyla uygulanmış olan mekanik ilkelerin temelini çürütürsünüz diyeceksiniz. Kısaca söylersek, eski filozofların olsun çağcıl filozofların olsun doğa araştırmalarında elde ettikleri başarıların tümü cisimsel tözün ya da özdeğin gerçekten varolduğu varsayımına da-

---

* *corpuscular philosophy.*

yanmaktadır. Bunları, bu varsayım olmaksızın, bu varsayımla açıklanabildiği kadar iyi açıklanamayacak tek bir görüngü yoktur diyerek yanıtlarım. Bu, tikellerden yapılan bir tümevarımla da kolaylıkla gösterilebilir. Görüngüleri açıklamak belli durumlarda belli idealardan niçin etkilendiğimizi göstermek demektir. Oysa özdeğin tine nasıl etki edeceğini ya da tinde nasıl idea ortaya çıkaracağını hiçbir filozof açıklamaya yanaşmaz; o halde özdeğin doğa felsefesine hiçbir yararının olmadığı apaçıktır. Ayrıca, şeyleri açıklamaya girişenler bunu cisimsel tözle değil, gerçekte idealardan başka şeyler olmayan ve bu nedenle, önceden de gösterildiği gibi, hiçbir şeyin nedeni olamayacak beti, devinim ve diğer niteliklerle yapıyorlar. 25'e bakınız.

51. Bunun hemen ardından, *yedinci olarak,* doğal nedenleri ortadan kaldırmanın ve herşeyi tinlerin dolaysız işlemine yüklemenin saçma birşey gibi görünüp görünmediği sorulacak. Bu ilkelere dayanarak artık ateş ısıtır, su serinletir demek yerine tin ısıtır gibi şeyler söylemeliyiz. Böyle konuşan birine haklı olarak gülünmez mi? Bunu hak eder derim; böyle birşey üzerine "bilginlerle düşünüp sıradan insanlarla konuşmalıyız." Tanıtlamanın Kopernikçi dizgenin doğruluğuna inandırdığı kimseler yine de "güneş doğuyor", "güneş batıyor" ya da "güneş meridyene geliyor" derler, eğer gündelik konuşmalarda farklı bir tutum takmsalardı kuşkusuz bu gülünç olurdu. Burada söylenenler üzerine biraz düşünüldüğünde sıradan dil kullanımının inançlarımızı değiştiremeyeceği, kargaşa yaratmayacağı açıkça görülür.

52. Kesin ve kurgusal anlamda yanlış olsalar bile, gönencimiz için gerekli olan uygun duyguları ya da eylem eğilimlerini ortaya çıkardıkları sürece bütün tümce-

leri günlük işlerimiz için alıkoyabiliriz. Bundan kaçamayız; uygunluğu alışkanlık belirlediği için dil herkesin benimsediği sanılara uydurulmuştur. Oysa bunlar her zaman en doğru sanılar değildirler. Bu nedenle, konuştuğumuz dilin eğilimini, ruhunu, itiraz meraklılarının sözde sorunlarla, sözde tutarsızlıklarla karşımıza çıkmalarına fırsat vermeyecek bir biçimde değiştirmek, en katı, en felsefî usavurmalarda bile olanaksızdır. Ancak haktanır ve içtenlikli bir okur, kullanımın kaçınılmaz kıldığı yanlış konuşma biçimlerine göz yumacak ve anlamı söylemin konusundan, gidişinden ve bağlantısından çıkaracaktır.

53. Cisimsel nedenler olmadığı sanısına gelince, bu hem bugüne kadar kimi Skolastikler tarafından, hem de son zamanlarda özdeğin varolduğunu kabul etseler de, herşeyin dolaysız, etker nedeni olarak yalnızca Tanrı'yı tanıyan kimi çağcıl filozoflar tarafından savunulmuştur. Bu adamlar, içinde güç ya da etkinlik bulunan hiçbir duyu nesnesi olmadığını gördükten sonra bunun dolaysız duyu nesneleri için olduğu gibi, zihin olmaksızın varolduklarını varsaydıkları cisimler için de doğru olduğunu gördüler. Ancak o zaman, doğada tek bir etki bile ortaya çıkaramayacaklarını itiraf ettikleri ve hiçbir amaç gözetilmeden yaratılmış sayısız bir varlık kalabalığını varsaymalıydılar; çünkü Tanrı herşeyi onlarsız da yapabilirdi. Böyle birşeyin olanaklı olduğunu kabul etsek bile, bu varsayımın oldukça anlaşılmaz ve çok aşırı olduğunu sanıyorum.

54. *Sekizinci olarak,* kimileri insanlığın evrensel ölçüde verdiği onayın özdeğin ya da dışsal şeylerin varoluşu adına sarsılmaz bir kanıt olduğunu düşünebilirler. Bütün dünyanın yanıldığını mı varsaymalı? Eğer öyley-

se, bu kadar yaygın ve baskın çıkmış bir yanlışın nedeni ne olabilir? Bunu ilkin, sınırlı bir inceleme yapıldığında özdeğin ya da şeylerin zihin olmaksızın varoluşuna sanıldığı kadar çok inanan olmadığı görülebilir diyerek yanıtlıyorum. Açık konuşursak, çelişme barındıran ya da anlamsız olan birşeye inanmak olanaksızdır; yukarıdaki deyişler bu türden şeyler mi değil mi, bunu okurun yansız incelemesine bırakıyorum. Gerçekten de, bir anlamda insanların özdeğin varlığına inandıkları söylenebilir; öyle ki insanlar yanıbaşlarında kendilerini sürekli duygulandıran duyusuz, düşünmeyen bir varlık varmış gibi, yani özdek duyumlarının dolaysız nedeniymiş gibi davranırlar. Ancak bu sözcüklerin anlamını açıkça kavrayabileceklerini ve bunlardan doğru düzgün bir kurgusal sanı oluşturabileceklerini düşünemiyorum. İnsanların sıkça işittikleri önermelere, bunlar temelde büsbütün anlamsız da olsalar inandıklarını sanarak kendilerini kandırdıkları tek durum bu değildir.

55. İkinci nokta şu: bir görüşe böylesine evrensel ölçülerde ve elden bırakmamacasına tutunulduğunu kabul etsek bile, bu durum sayısız önyargıların, yanlış sanıların düşünmeyen büyük çoğunluk tarafından her yerde büyük bir inatla benimsendiğini göz önünde tutan birisi için doğruluk adına zayıf bir kanıt olacaktır. Dünyanın semtikademleri* olduğu ve devindiği bir zamanlar bilginler tarafından bile korkunç saçmalıklar olarak görülmüştü; bu görüşleri savunanların insanlığın ne kadar küçük bir azınlığını oluşturdukları düşünülecek olursa, söz konusu kavramların o günlerde güçlükle tutunabildikleri anlaşılacaktır.

---

* *antipodes.*

56. Bu önyargının nedenini bulmamız ve niçin geçerli olduğunu açıklamamız isteniyor. İnsanlar algıladıkları ideaları kendi kendilerine oluşturmadıklarını, bunların içeriden istençlerine bağlı olarak ortaya çıkmadıklarını görüp bu ideaların ya da algı nesnelerinin zihinden bağımsız, zihin olmaksızın varolduklarını savunmuşlar ve bu sözcüklerde bir çelişme bulunabileceğini hiç düşünmemişlerdir derim. Ancak, dolaysız algı nesnelerinin zihin olmaksızın varolmadıklarını açıkça gören filozoflar, sıradan insanların yanlışını belli bir ölçüde düzeltmiş olsalar bile, daha az saçma gibi görünmeyen bir başka yanılgıya, zihin olmaksızın gerçekten varolan ya da algılanmaktan ayrı bir kalıcılığa sahip belli nesneler bulunduğunu, idealarımızın yalnızca bunların imgeleri ya da benzerleri olduklarını, bu nesneler tarafından zihne verilen şeyler olduklarını düşünme yanılgısına düşmüşlerdir. Filozofların bu görüşünün kaynağı, önceki görüştedir: dışarıdan verildiklerini açıkça bildikleri duyumlarını kendi kendilerine oluşturmadıklarına göre, bunların nedeni verildikleri zihinlerden farklı birşey olmalıdır.

57. Filozofların eyleyebilen biricik şeye, *tine* başvuracakları yerde duyu idealarının şeyler tarafından uyarıldıklarını ve onlara benzediklerini varsaymalarının nedeni, dışarıda idealarımıza benzer şeylerin varolduklarını varsaymakta ve bu şeylere güç ya da etkinlik yüklemekte bir tutarsızlık olduğunu göremeyişleriyle açıklanabilir. İkincisi, bu ideaları zihinlerinizde uyandıran üstün tin görüşümüze, insan etmenlerinin boyları, ten renkleri, organları ve devinimleriyle belirlendikleri gibi, sınırlı sayıda duyulur ideadan oluşan bir derleme olarak verilip belirlenmemiş, sınırlanmamıştır. Üçüncüsü, O'nun eylemleri düzenlidir, tekbiçimlidir. Doğanın akışı bir tansıkla

kesildiğinde, insanlar üstün bir tinin varlığını tanımaya hazırdırlar. Oysa şeylerin olağan akışı bizi düşündürmez; şeylerin düzeni, zincirleme sürüp gidişleri, onları yaratandaki en büyük bilgeliğin, gücün ve iyiliğin kanıtı olsa bile, bunlar öyle değişmez, öylesine alışık olduğumuz şeylerdir ki *özgür bir tinin* dolaysız etkileri olduklarını düşünmeyiz. Bu, özellikle, gerçekte bir kusur olan değişkenliği, eylemde kararsızlığı *özgürlüğün* belirtisi sanmaktan kaynaklanıyor.

58. *Onuncu olarak,* geliştirdiğimiz görüşlerle felsefe ve matematikteki sağlam doğruların birbirini tutmadıkları öne sürülerek karşı çıkılacak. Sözgelimi, dünyanın devindiğinin en açık ve en inandırıcı gerekçelere dayanan bir doğruluk olduğu bugün bütün astronomlar tarafından kabul edilmiştir. Ancak yukarıdaki ilkelere göre böyle birşey olamaz. Çünkü devinim yalnızca bir idea ise bundan algılanmadığında varolmayacağı sonucu çıkar; oysa dünyanın devinimi duyuyla algılanmaz. Yanıtım şu: söz konusu inanışın, eğer iyi anlaşılırsa, ilkelerimizle uyum içinde olduğu görülür. Çünkü aslında dünyanın devinip devinmediğini sorgulamak; astronomların gözlemlediklerinden yola çıkarak, şu şu koşullarda, şu durumda, dünyadan ve güneşten şu kadar uzaklıkta olsaydık, dünyanın gezegenler arasında, tıpkı onlardan biriymiş gibi devindiğini algılardık sonucuna varmak için gerekçemizin olup olmadığını sorgulamakla aynı kapıya çıkar. Buradaki herşeyin kuşku duymak için hiçbir gerekçenin bulunamayacağı değişmez doğa kurallarına dayanılarak görüngülerden derlendiği açıktır.

59. Zihinlerimizdeki idea dizisinden, art arda gelişlerinden edindiğimiz deneyimle uzun bir eylem dizisini izleyecek idealar üzerine, hiç de belirsiz sayılamayacak,

kesin iyi temellendirilmiş öndeyiler yapabilir, içinde bulunduğumuz koşullardan çok farklı koşullarda nelerle karşılaşacağımız konusunda doğru bir yargıya varabiliriz. Burada söylediklerimizden sonra da yararını ve kesinliğini büyük bir tutarlılıkla koruyabilecek doğa bilgisi işte budur. Yıldızların büyüklüklerini ya da astronomideki, doğa bilimindeki buluşları öne sürerek ilkelerimize karşı çıkanları yukarıda söylediklerimizle kolaylıkla yanıtlayabiliriz.

60. *On birinci olarak,* bitkilerin şu garip yapısının, hayvanlardaki şaşırtıcı düzeneğin ne işe yaradığı sorulacaktır; iç kısımlarında böylesine incelikle düşünülüp, bir araya getirilmiş bir çeşitlilik olmasaydı acaba bitkiler büyüyemez, yaprak veremez, çiçek açamaz, hayvanlar devinemez miydiler? Bunlar idea olduklarına göre, ne güçleri, ne eyleme yetileri, ne de kendilerine yüklenen etkilerle zorunlu bir ilişkileri vardır. Bütün etkiler bir tinin *ol buyruğuyla** ya da onun bir istenç edimiyle dolaysızca ortaya çıkıyorlarsa, insan ürünü olsun, doğa ürünü olsun, şeylerdeki ince yapının, yapay düzenin hiçbir işe yaramadığını düşünmemiz gerekir. Bu öğretiye göre, zembereğiyle, çarklarıyla, bütün düzenekleriyle bir saat yapan ve bu parçaları tasarladığı devinimleri üreteceklerini bilerek ayarlamış olan bir zanaatçı, bütün bunların hiçbir işe yaramadığını, ibreyi yönetenin, günün saatlerini gösterenin bir Anlak olduğunu düşünmek zorundadır. Eğer durum buysa, zanaatçı düzenekleri yapıp bir araya getirmese bile Anlak saatleri göstermeyecek midir? Boş bir saat kasası saatin gördüğü işi görmez mi? Ya saatin işleyişinde bir sorun olduğunda, düzenekte bunun karşılığı

---

* *by a fiat.*

olan ve usta bir el onardığında giderilen bir bozukluk bulunmasını nasıl açıklamalı? Bunlara benzer şeyler, büyük bölümü en iyi mikroskopla bile zor seçilebilecek şaşılası bir incelikteki doğadaki saat düzeneği için de söylenebilir. Kısacası, olağan felsefenin kullanım yerlerini iyi saptayarak görüngüler çeşitliliğini açıklamada yararlandığı, çok ince bir sanatla tasarlanmış sayısız cisim ve makine için ilkelerimize dayanılarak nasıl doyurucu bir açıklama verilebileceği, bunların varoluş nedenlerinin nasıl açıklanabileceği sorulacaktır.

61. Bütün bunlara yanıtım ilkin, Tanrı'nın yönetimine ve onun doğanın çeşitli parçalarına verdiği işlere ilişkin yukarıda verilen ilkelerle çözemeyeceğim kimi güçlükler olsa bile, *a priori*, alabildiğine apaçık[19] tanıtlanabilecek şeylerin doğruluğu ve kesinliği karşısında sözü edilen karşı çıkışın pek önemsiz kaldığı olacak. İkinci olarak, çoğunluğun benimsediği ilkeler de benzer güçlüklerden arınmış değiller; Tanrı'nın şeyleri aygıtlarla, makinelerle etkilemek gibi dolambaçlı bir yolu niçin izleyeceği sorulabilir. Öyleyse Tanrı'nın aynı etkileri bütün bu araçlar olmaksızın, sırf istenciyle ortaya çıkarabileceğini kimse yadsıyamayacaktır. Bu karşı çıkışın sözü edilen makinelerin zihin olmaksızın varolduklarını savunanlara daha zorlu bir biçimde bir çırpıda geri çevirilebileceğini görürüz. Katılık, oylum, beti, devinim ve benzerlerinde doğada herhangi bir etki ortaya çıkarmalarını sağlayacak bir *eyleme gücü* ya da bir *etkinlik* olmadığı açıklığa kavuşturulmuştu. 25. bölüme bakınız. Öyleyse bunların algılanmadıkları zaman varolduklarını varsayanın (böyle

19 İkinci baskıda, ilk baskıda "...apaçık"ı izleyen "ve eksiksiz bir tanıtlama yoluyla" deyişi yer almaz {... with the utmost evidence and rigor of demonstration}.

bir varsayımın olanaklı olduğunu kabul etsek bile) boşa kürek çektiği ortadadır, çünkü algılanmadan varoldukları zaman bunlara, aslında ancak tine yüklenebilecek bir iş, yani algılanabilir etkileri üretmek işi yüklenmektedir.

62. Ancak buradaki güçlüğe yaklaşmak için şunu görmeliyiz: bütün bu parçaların, organların bir araya getirilmesi herhangi bir etki yaratmak için saltık zorunlu olmasa bile, şeylerin değişmez, düzenli bir biçimde doğa yasalarına göre ortaya çıkarılması için zorunludur. Bütün bir doğal etkiler zincirinin başından sonuna kadar iş başında olan belli doğa yasaları vardır; insanlar bu yasaları doğayı gözlemleyerek ve inceleyerek öğrenir, onları hem çeşitli görüngüleri açıklamada hem de yaşamda işlerine yarayacak, onu güzelleştirecek sanat nesneleri tasarlamakta uygularlar. Görüngüleri yorumlamak, filozofların görüntüleri açıkladıklarını öne sürdükleri birkaç örneğe dikkat edecek olan herkesin açıkça göreceği gibi, yalnızca bir görüngünün genel doğa yasalarına uygun olduğunu göstermek ya da doğal etkilerin ortaya çıkışındaki *tekbiçimliliği* bulmaktır; aslında bu ikisi aynı anlama gelir. Üstün Etmen'in izlediği bu düzenli ve değişmez iş görme yöntemlerinin ne denli yararlı oldukları, bu yararlarının ne denli belirgin olduğu 31. bölümde gösterilmişti. Belli bir boy, beti, devinim ve parça düzeninin varlığı herhangi bir etkinin ortaya çıkarılmasında saltık zorunlu olmasa bile, böyle bir düzenin söz konusu etkinin yürürlükteki mekanik doğa yasalarına göre ortaya çıkması için zorunlu olduğu açıkça görülür. Böylece, örneğin olağan şeyler düzenini kuran ve yöneten Tanrı'nın ya da Anlak'm, bir tansık ortaya koymayı istediğinde, kimse düzenekleri yapıp saatin içine koymasa bile kadrandaki tüm devinimlere neden olabileceği yadsınamaz; ancak

yine de O, Yaratılışta bilgece amaçlar için kurduğu ve koruyageldiği düzeneğin kurallarına uygun eylediğinde, hem saatçinin düzenekleri yapmasının, bunları doğru ayarlamasının yukarıda sözünü ettiğimiz devinimlerin ortaya çıkışını öncelemesi, hem de bu devinimlerdeki herhangi bir düzensizliğe saat düzeneğinde karşılık olan ve giderilir giderilmez herşeyin yeniden yoluna girdiği bir düzensizliğin algısının eşlik etmesi zorunludur.

63. Gerçekten de, Doğayı Yaratan'ın kimi durumlarda şeylerin olağan dizisinin dışında bir görüntü ortaya koyarak egemenliğini göstermesi gerekebilir. Genel doğa kurallarından ayrıklıklar insanları şaşırtmak, Tanrısal Varlık'ı korku ve saygıyla kabul etmelerini sağlamak için uygun yollardır; ancak yine de bunları sık sık kullanmamak gerekir, bunun tersi olduğunda aynı etkiyi yaratamayacakları açıktır. Ayrıca Tanrı aykırı ve şaşırtıcı olaylarla bizi hayrete düşürerek varlığına inandırmaktan çok, yapılarındaki o büyük uyumla, o büyük ustalıkla kendilerini Yaratan'ın bilgeliğine ve iyiliğine apaçık kanıtlar sunan doğa yapıtlarıyla usumuza özniteliklerini kabul ettirmek ister gibidir.

64. Bu sorunu daha da açıklığa kavuşturmak için 60'ta karşı çıkılan görüşün gerçekte şundan fazla bir şey olmadığını söyleyelim: idealar herhangi bir yolla, gelişigüzel ortaya çıkmazlar, aralarında neden etki bağlantısına benzer bir bağlantı bulunur; bir de bunların oldukça düzenli ve sanat işi katışımları vardır ki, bunlar sahne gerisine gizlenmiş, doğanın yönetimine bırakılmış, dünya tiyatrosunun bildiğimiz görüntülerini gizlice ortaya çıkaran ve ancak filozofun meraklı gözleriyle seçebildiği aygıtlara benzerler. Ancak, bir idea bir başka ideanın nedeni olamazsa bu bağlantı ne işe yarayacaktır? Bu aygıt-

lar yalnızca zihnin *etkinliksiz algıları* olduklarına göre doğal etkilerin ortaya çıkmasına yardımcı olamazlar. Öyleyse hangi amaçla yapıldıkları, ya da başka türlü söylersek, Tanrı'nın bize, yapıtlarını yakından incelediğimizde böylesine ustalıkla bir araya getirilmiş, böylesine kurallı büyük bir idea çeşitliliği göstermesinin hangi nedene dayandırılacağı sorulacaktır. Nitekim O'nun bütün bu sanatı ve düzenliliği amaçsızca boşa harcaması (eğer bu sözcükleri kullanabilirsek) inanılacak[20] şey değildir.

65. Bütün bunlara yanıtım ilkin idealar arasındaki bağlantının *neden etki* bağlantısını değil de, ancak bir im ya da *gösterge* ile *gösterilen* arasındaki bağlantıyı içerdiği olacak. Gördüğüm ateş, ona yaklaştığımda canımı yakan acının nedeni değil, beni bu acıya karşı önceden uyaran bir imdir. Yine, işittiğim ses şu ya da bu devinimin ya da çevredeki cisimlerin çarpışmasının etkisi değil, bunların göstergesidir. İkinci olarak, ideaların makineleri, yani yapay ve düzenli katışımları oluşturmasıyla, harflerin birleşerek sözcükleri oluşturması aynı nedene dayanır. Birkaç özgün ideanın büyük sayıda etki ve eylemin göstergesi olabilmesi için bunların çeşitli biçimlerde katışmaları zorunludur. Evrensel ölçüde işe yaramalarını ve kalıcı olmalarını sağlamak için bu katışımlar *kurallı* ve *bilgece bir ustalıkla* yapılmış olmalıdırlar. Bu yolla bize şu şu eylemlerden ne beklemek gerektiğine, şu şu ideaları uyandırmak için hangi yöntemleri izlememizin uygun olacağına ilişkin bol bol bilgi verilir. Doğal olsunlar, yapay olsunlar, cisimlerin iç parçalarının beti, doku ve düzeneklerini ayırt ederek yararlarının, özelliklerinin ya da doğalarının bilgisine ulaşabileceğimizi söylediklerinde

20 İlk baskıda: "imgelenebilecek şey değildir."

söz konusu bilginin açık anlamının yalnızca bu olduğunu düşünüyorum.

66. Etkilerin ortaya çıkması için bir nedenin işbirliğini ya da eşliğini varsayan görüşe bağlı kalındığında büsbütün açıklanamaz olan ve bizi saçmalıklara sürükleyen şeyleri yalnızca bilgilenmemize yarayan imler ya da göstergeler olarak düşündüğümüzde çok doğal bir biçimde açıklayabileceğimiz, kendilerine uygun ve belirgin işler yükleyebileceğimiz apaçık görülüyor. Doğa filozofunun görevi de insanların zihinlerini şu etkin ilkeye, "içinde yaşadığımız, devindiğimiz, varlığımızı bulduğumuz" üstün ve bilge Tin'e fazlasıyla yabancılaştırmış görünen öğretiye bağlı kalarak şeyleri cisimsel nedenlerle açıklamaya yeltenmek değil, [Doğayı Yaratan'ın kurduğu göstergeler düzenini][21] araştırmak ve onu anlamaya çabalamak olmalıdır.

67. *On ikinci olarak,* belki de şöyle karşı çıkılabilir: burada ortaya koyulanlara göre, filozofların özdek betimindeki gibi eylemsiz, duyusuz, uzamlı, katı, betisi olan, devindirilebilir ve zihin olmaksızın varolan bir töz olamayacağı açık olabilir; ancak yine de birisi olumlu uzam, beti, katılık ve devinim idealarını *özdek* ideasının dışında bırakır ve özdek sözcüğüyle yalnızca zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın varolan eylemsiz, duyusuz bir tözü, idealarımızın aranedeni* olan ya da Tanrı'nın o hazır bulunurken bizde idealar uyandırmayı yeğlediği bir tözü anlatmak istediğini söylerse, işte o zaman böyle bir anlam verilen özdeğin varolması olanaklı olmalıdır. Buna yanıt olarak ilkin ilineksiz bir töz varsaymanın tözsüz ili-

21 Ayraç içindekiler ikinci baskıda eklenmiştir. İlk baskıda bu bölümün yerinde şunlar yer almaktaydı: "(eğer deyim yerindeyse) Doğayı Yaratan'ın dilini..."

* *occasion.*

nekler varsaymaktan daha az saçma görünmediğini söylerim. İkinci olarak, bu bilinmez tözün varolduğunu kabul etsek bile bu töz nerede olabilir? Zihinde olmadığı konusunda uzlaşılmıştı; uzamın ancak zihinde varolduğu daha önce tanıtlandığına göre yerde varolmadığı da kesin; öyleyse varolduğu bir yer yoktur.

68. Burada bize verilen *özdek* betimlemesini biraz inceleyelim. Bu özdek ne eyler, ne algılar, ne de algılanır; eylemsiz, duyusuz, bilinmez töz bu anlama gelir. Bu tanım, bağıntılı bir kavram olan altta bulunma ya da taşıma kavramı dışında tümüyle olumsuz kavramlardan oluşturulmuştur. Öyleyse hiçbir şeyi taşımadığını, bu tanımın neredeyse bir *hiçin* betimlemesi olduğunu görmek gerekir. Ancak bu töz Tanrı'nın istenciyle bizde idealar uyandırdığında hazır bulunan *bilinmez* bir *araneden*dir diyorsunuz. İmdi, ne duyu olan, ne de düşünce yoluyla algılanabilen, ne anlıklarımızda idea oluşturabilen, ne uzamlı, ne biçimli olan, ne de bir yerde varolan bir şeyin nasıl olup da hazır bulunabileceğini bilmeyi gerçekten çok isterdim. "Hazır bulunmak"* sözcükleri böyle kullanıldığında bunlara benim anlayamayacağım soyut, garip bir anlam yükleniyor olmalı.

69. *Aranedenle* ne anlatılmak istendiğini inceleyelim. Dilin bildiğimiz kullanımından çıkarabildiğim kadarıyla bu sözcük, şeylerin olağan düzeninde ya bir etki ortaya çıkaran etmeni ya da bu etkiye eşlik eden ya da ondan önce gelen birşeyi göstermektedir. Ancak bu yukarıda betimlenen özdeğe uygulandığında oradaki anlamların hiçbirine uymaz, çünkü özdek edilgin ve eylemsizdir dendiğine göre bir etmen ya da etkileyici neden olamaz.

---

* *to be present.*

Bütün duyulur niteliklerden yoksun olduğuna göre algılanamaz da; böylece parmağımın yanmasının ardından gelen acının aranedeni olduğu söylendiğinde olduğu gibi ikinci anlamda da algıların aranedeni olamaz. O halde özdeğe araneden demekle ne anlatılmak isteniyor olabilir? Bu terim ya hiçbir anlamı olmaksızın ya da herkesçe bilinen anlamından oldukça uzak bir anlamda kullanılmaktadır.

70. Özdeği biz algılamasak da Tanrı'nın algıladığını ve özdeğin O'nun için zihinlerimizde idealar uyandırmakta bir araneden olduğunu söyleyebilirsiniz. Duyumların düzenli ve değişmez bir biçimde verildiklerini gözlemlediğimiz için bunların ortaya çıkarılmalarında belli değişmez ve düzenli aranedenler olduğunu varsaymak usa uygundur diyorsunuz. Bu, idealarımıza karşılık gelen belli kalıcı ve belirgin özdek parçaları vardır ve bunlar bütünüyle edilgin ve bizim tarafımızdan algılanamaz şeyler oldukları için zihinlerimizde bu ideaları uyandırmazlar, bizi hiçbir biçimde dolaysızca duygulandırmazlar; ancak bu özdek parçaları kendilerini algılayan Tanrı için şeylerin değişmeden, tekbiçimli sürüp gitmesini sağlamak için zihinlerimize ne zaman hangi ideaların verilmesi gerektiğini anımsamasına yarayan aranedenlerdir demektir.

71. Buna yanıt olarak, burada ortaya koyulan özdek kavramına göre, artık sorunun *tin* ya da *idea*dan, algılamaktan ya da algılanmaktan ayrı bir şeyin varolup varolmadığına ilişkin bir sorun olmadığını, sorunun Tanrı'nın zihninde; O'nu zihinlerimizde nasıl değişmez ve düzenli bir yöntemle idealar uyandıracağı konusunda yönlendiren birtakım belirtilerin ya da notaların, ne menem şeyler olduklarını bilmediğim kimi ideaların bulunup

bulunmadığına ilişkin bir sorun olduğunu söyleyeceğim. Bu bir müzisyenin, adına ezgi denen uyumlu bir ses dizisi, bir ses düzenlemesini ortaya çıkarabilmesi için notalarla yönlendirilmesine çok benzer; müziği dinleyen ama notaları görmeyenler bunların varlığından habersizdirler.[22] Bu özdek kavramı çürütme çabasına değmeyecek kadar aşırı görünüyor. Ayrıca, doğrusu bu bizim geliştirdiğimiz görüşe, yani duyusuz, algılanmayan bir töz olmadığını öne süren görüşe bir itiraz da değildir.

72. Us ışığının peşinden gittiğimizde, duyumlarımızın izlediği değişmez, tekbiçimli yöntemden bunları anlığımızda uyandıran tinin iyi ve bilge olduğunu çıkarırız; benim görebildiğim kadarıyla, buradan usa uygun olarak varabileceğimiz sonuç yalnızca budur. Bir tinin sonsuz bilge, sonsuz iyi ve sonsuz güçlü oluşunun bütün doğa görüngülerini açıklamaya fazlasıyla yeteceğinin apaçık olduğunu düşünürüm. *Eylemsiz, duyusuz özdeğe* gelince, algıladığım hiçbir şeyin onunla en küçük bir ilgisi yoktur, algıladığım hiçbir şey onun düşüncelerine götürmez. Birisinin onunla doğadaki en önemsiz görüngüyü açıkladığını ya da, bu çok küçük bir olasılık da olsa, varlığı için herhangi bir gerekçe gösterdiğini ya da bu varsayıma hoşgörülebilecek bir anlam verdiğini görmek isterdim. Bir araneden olmasına gelince, sanırım bize göre bir araneden olmadığını göstermiş bulunuyoruz. O halde geriye, eğer bu bir aranedense, Tanrı için bizde idea uyandırmasında araneden olabileceği kalıyor. Bunun da nereye vardığını biraz önce gördük.

---

22 Bu tümce ilk baskıda şöyledir: "Bilinmeyen aranedene ilişkin sözlerden çıkarabildiğim tek anlaşılabilir özdek kavramı bu, o da çürütme çabasına değmeyecek kadar aşırı görünüyor."

73. İnsanları *özdeksel tözün* varolduğunu varsaymaya itmiş güdüler üzerinde biraz düşünmeye değer; bu güdülerin ya da nedenlerin yavaş yavaş tükendiklerini, geçerliliklerini yitirdiklerini gördükçe artık bunlara dayanan düşünceleri onaylamaktan vazgeçebiliriz. İlkin renk, beti ve devinimin ve bütün diğer nitelik ya da ilineklerin zihin olmaksızın, gerçekten varoldukları düşünülmüş; ve kendi başlarına kavranılamadıkları için bunların içinde bulundukları bir düşünmeyen *dayanağı* ya da tözü varsaymak gerekliymiş gibi görünmüştü. Sonradan insanlar zamanla renklerin, seslerin ve bütün diğer duyulur, ikincil niteliklerin zihin olmaksızın hiç varolmadıklarına ikna olduklarında, bu *dayanağı* ya da özdeksel tözü yukarıdaki niteliklerden sıyırdılar, geride yalnızca hâlâ anlık dışında varolabileceklerini ve buna bağlı olarak özdeksel bir desteği gerekseyeceklerini düşündükleri birincil nitelikleri, betiyi, devinimi ve benzerlerini bıraktılar. Oysa bu niteliklerin kendilerini algılayan bir tinin ya zihnin içinde varolmaktan başka türlü varolmalarının olanaksız olduğu gösterildi, bundan da özdeğin varlığını varsaymak için artık hiçbir nedenimizin kalmadığı sonucuna varılır; dahası, özdek sözcüğünün niteliklerin ya da ilineklerin içinde varoldukları *düşünmeyen bir dayanağı* gösterdiği düşünülüyorsa böyle birşeyin varolması büsbütün olanaksızdır.

74. Özdeğin yalnızca ilinekleri taşımak için düşünüldüğü özdekçilerin kendileri tarafından kabul ediliyorken, bu gerekçe geçerliliğini tümüyle yitirdiğinde, zihnin yalnızca bu gerekçeye dayanan inancı doğal olarak, hiç çekinmeden bırakması beklenebilir; oysa bu önyargı düşüncelerimize öylesine perçinlenmiştir ki, ondan vazgeçemez ve bu şeyin kendisi savunulabilir birşey olmadığı-

na göre hiç değilse *adını*, hangi soyut ve belirsiz varlık ya da araneden kavramlarına uygulanabileceğini bilemediğim bu adı alıkoymaya çalışırız. Benim görebildiğim kadarıyla bu tutuma bir gerekçe gösterilemez. Acaba kendimize baktığımızda bütün idealarımızın, bütün duyumlarımızın, zihinlerimize duyu ya da düşünce yoluyla verilen kavramların arasında eylemsiz, düşüncesiz, algılanmayan bir aranedenin varolduğu sonucunu kendisine dayanarak çıkarabileceğimiz ne algılıyoruz? Öte yandan, Herşeye Gücü Yeten Tin'i düşündüğümüzde, bizi O'nun zihinlerimizde idealar uyandırma işinde eylemsiz bir araneden tarafından yönetildiğine inandıracak, bırakın inandırmayı, böyle birşeyin olabileceğinden kuşku duymamıza neden olabilecek ne olabilir?

75. İnsan anlığı, duyusuz, düşüncesiz *birşeyin* araya girmesiyle Tanrı'nın Sağgörüsü'nden* adeta saklanır, dünya işlerinden daha da uzaklaşır; anlığın böyle birşeye düşkünlüğünden usun kendisine sağladığı bütün apaçıklığa karşın vazgeçememesi, önyargıların ne denli güçlü olabileceğinin garip ve garip olduğu kadar da üzücü bir örneğidir. Ancak özdeğin varlığına olan inancımızı sağlama bağlamak için elimizden geleni yaparken us bizi yüzüstü bıraktığında bile sanımızı yalın olanakla desteklemeye çabalar, bu zayıf olanağı kurtarabilmek için kendimizi usun dizginlemediği bir imgelemin eğilimlerine kaptırırız. Oysa ki bütün bunlardan çıkan sonuç Tanrı'mn zihninde birtakım *bilinmeyen idealar* olduğudur; Tanrı'ya göre araneden sözcüğüyle, eğer bu sözcüğün bir anlamı varsa, anlatılmak istenen şeyin bütünüyle bu olduğunu düşünüyorum. Bu aslında şeyin kendisi

---

* *providence of God.*

uğruna değil de adını kurtarmak uğruna tartışmak olur.

76. O nedenle Tanrı'nın zihninde böyle idealar olup olmadığını, bunlara *özdek* adının verilip verilemeyeceğini tartışmayacağım. Düşünmeyen bir töz ya da uzam, devinim ve diğer duyulur niteliklerin desteği olan şey kavramından vazgeçemeseniz bile, bu niteliklerin algılamayan bir tözün içinde varolduklarını ya da böyle bir töz tarafından taşındıklarını ileri sürmek açık bir tutarsızlık olduğuna göre, böyle birşeyin varolmasının olanaksızlığı bana göre apaçık ortadadır.

77. Ancak, uzamı ve algıladığımız diğer nitelik ya da ilinekleri taşıyan bir varlık, düşünmeyen bir varlık olmadığı kabul edilse dahi, yine de, tıpkı doğuştan kör olan birisi için renklerin kavranılmaz oluşu gibi, kendilerine uyarlanmış bir duyumuz olmadığından bizim için kavranılmaz olan kimi niteliklerin eylemsiz, algılamayan bir *tözü*, bir *dayanağı* olabilir diyorsunuz. Yeni bir duyumuz olsaydı, belki de bunların varlığından, gözleri yeni açılan bir körün ışığın ve renklerin varolduklarından kuşkulandığından daha fazla kuşkulanmazdık. Buna yanıt olarak ilkin, eğer *özdek* sözcüğü sizin için yalnızca bilinmeyen niteliklerin bilinmeyen desteği anlamındaysa, bizi hiçbir biçimde ilgilendirmeyeceğine göre, böyle birşeyin varolup varolmadığının hiçbir önemi yoktur derim; doğrusu *ne* olduğunu, varoluş *nedeni*ni bilmediğimiz birşey üzerine tartışmanın bir yararını göremiyorum.

78. İkinci olarak, yeni bir duyumuz olsaydı, bu bize yalnızca yeni idealar ya da yeni duyumlar verebilirdi; o halde bu ideaların ya da duyumların algılamayan bir tözde varoldukları savını beti, devinim, renk ve benzerlerine ilişkin olarak daha önce ortaya koyduğumuz gerekçeye dayanarak yanıtlayabiliriz. Daha önce tanıtladığımız gi-

bi, nitelikler kendilerini algılayan bir *zihin*de varolan *duyumlar*dan ya da *idealar*dan başka şeyler değildirler; bu yalnızca şimdi tanışık olduğumuz idealar için değil, bütün olanaklı idealar için de doğrudur.

79. Üsteleyecek ve 'özdeğin varolduğuna inanmak için bir gerekçem olmasa bile bundan ne çıkar?' diyeceksiniz. Bu şeyin neye yaradığını gösteremiyorsam, onunla hiçbir şeyi açıklayamıyorsam, hatta bu sözcükle neyin anlatılmak istediğini bile kavrayamıyorsam, bundan ne çıkar? Anlamını açmaya ya da bu sözcüklerin belli bir açıklamasına tutunmaya çalıştığımızda gerçekten büyük güçlüklerle karşılaşacak olsak bile, özdeğin varolduğunu, genel olarak bunun bir *töz* ya da *idealar*ın bir *aranedeni* olduğunu söylemek bir çelişme değildir. Öyleyse, sözcükleri belli bir anlamları olmaksızın kullanırsanız onları canınızın istediği gibi bir araya getirebilirsiniz. Bu durumda bir çelişkiye düşmek tehlikesi de yoktur. Önermedeki sözcükleri olağan anlamlarında değil de, ne olduğunu bilmediğiniz birşeyin imleri olarak kullandığınızı açıkladıktan sonra, örneğin iki kere ikinin yedi ettiğini söyleyebilirsiniz. Aynı gerekçeye dayanarak, idealarımızın aranedeni olan eylemsiz, düşüncesiz, ilinekleri olmayan bir töz olduğunu da söyleyebilirsiniz. Biz de söylediklerinizden istediğimiz şeyi anlarız.

80. *Sonuncu* olarak özdeksel töz savından vazgeçip özdeğin 'bilinmeyen *birşey* olduğunu, ne töz ne ilinek, ne tin ne de idea olan, eylemsiz, düşüncesiz, bölünemez, devindirilemez, uzamsız, hiçbir yerde varolmayan birşey olduğunu öne sürsek ne olur?' diyeceksiniz. Bu *olumsuz* özdek kavramına tutunulduğu sürece *tin*e ya da *aranedene* ya da herhangi bir olumlu ya da bağıntılı *özdek* kavramına karşı öne sürülebilecek ne varsa artık bunların

geçersiz olacağını söylüyorsunuz. Ben de, eğer uygun görüyorsanız *özdek* sözcüğüne başkalarının *hiçe* yüklediği anlamı yükleyebilir, böylece bu sözcükleri kendi biçeminizde birbirinin yerine kullanabilirsiniz derim. Bana bu tanımdan ancak bu sonuç çıkar gibi geliyor. Yukarıdaki tanımı oluşturan parçaları ister bütün içinde, ister ayrı ayrı dikkatle inceleyeyim, bunlarda *hiç* sözcüğünün zihnimde yaptığı etkiden, bu sözcükten edindiğim izlenimden farklı bir şey göremiyorum.

81. Bunu, yukarıdaki tanıma onu hiçten ayırt eden soyut bir *öz*, varlık* ya da *varoluş* ideasının eklenmiş olduğunu söyleyerek yanıtlayabilirsiniz. Soyut idea tasarlama yetileri olduğunu ileri sürenlerin gerçekten de böyle bir ideaları varmış gibi konuştuklarını kabul ederim, onlar bunun bütün kavramların en soyutu, en geneli olduğunu söylerler; oysa bana göre bu bütün kavramların arasında en kavranılmaz olanıdır. Farklı düzeylerde ve yeteneklerde, yetileri hem sayıları hem de nitelikleri bakımından Yaratan'ın bana bağışladıklarını çok aşan, sayısız tin bulunduğunu yadsımak için bir neden göremiyorum. Sayıları ve yetenekleri sınırlı ve dar algı yollarıma Tanrı'nın hangi ideaları verebileceğini saptamaya kalkışmak benim için budalalığın, haddini bilmezliğin son kertesi olurdu. Renklerin seslerden farklı olduğu gibi, birbirlerinden ve bütün algıladığım şeylerden farklı sayısız türde idea ya da duyum olabileceğine göre, Üstün Tin'in sınırsız gücüyle, varolması olanaklı sayısız idea ve tin karşısında kavrayışımın yetersiz olduğunu kabul etmeye hazırım, ancak yine de *tin*den ya da *idea*dan, algılamaktan ve algılanmaktan *soyutlanmış* bir varlık ya da va-

---

* *guiddity*

roluş kavramını savunanın açık bir çelişkiye düştüğünden, sözcüklerle oyun oynadığından kuşkulanırım. Artık geriye din adına öne sürülebilecek karşı çıkışları gözden geçirmek kalıyor.

82. Şeylerin gerçekten varoldukları adına usa dayandırılarak verilen kanıtların bir tanıtlama sayılamayacağını kabul etmelerine karşın, ağaçların, taşların, dağların, ırmakların, kentlerin ve insan bedenlerinin gerçekliğinin açıkça varsayıldığı sayısız olgudan söz eden Kutsal Kitap'ın bu konuda her iyi Hristiyanı cisimlerin gerçekten varolduklarına ve ideadan fazla birşey olduklarına ikna etmeye yetecek denli açık olduğunu düşünenler var. Bu eleştiriyi, kutsal olsun ya da olmasın hiçbir metnin, yukarıdaki ya da benzeri sözcükleri halkın kullandığı gibi kullanan ya da bu sözcüklere bir anlam yüklemek amacıyla başvuran hiçbir metnin doğruluğunun öğretimizde tartışma konusu yapılmadığını ve böyle bir tehlikenin bulunmadığını söyleyerek yanıtlayacağım. Bu şeylerin tümünün, halkın benimsediği anlamda gerçekten varolmalarının, cisimlerin, hatta cisimsel tözlerin varolmalarının ilkelerimizle uyuşabileceği gösterilmişti; *şeylerle ideallar* ve *gerçekliklerle düş ürünleri* arasındaki farklar açıklanmış, belirginleştirilmişti. 29'a, 30'a, 33'e, 36'ya, ve diğer alt bölümlere bakınız. Ayrıca, filozofların özdek adını verdikleri şeyden ya da cisimlerin zihin olmaksızın varoluşlarından Kutsal Kitap'ın herhangi bir yerinde söz edildiğini de sanmıyorum.

83. Bir kez daha söylersek, dışsal şeyler olsalar da olmasalar da, sözcüklerin görevinin kavramlarımızı ya da şeyleri tarafımızdan bilindikleri ve algılandıkları gibi imlemek olduğu konusunda herkes anlaştığına göre; yukarıda ortaya koyduğumuz inanışta dilin doğru kullanı-

mıyla, bilinen anlamıyla uyuşmayan hiçbir şey olmadığı ve anlaşılabilir olan hiçbir söyleme dokunulmadığı sonucuna varırız. Ancak bütün bunlar ortaya koyduklarımızdan öylesine açıkça anlaşılıyor ki, daha fazla üstelemek gereksiz.

84. İlkelerimizle birlikte tansıkların en azından vurgularından, önemlerinden çok şey yitirdikleri öne sürülebilir. Musa'nın değneği için ne düşünmeliyiz? *Gerçekten* yılana dönüşmemiş miydi? Yoksa yalnızca seyircilerin zihinlerindeki *idealar* mı değişmişti? Kurtarıcımızın Kana'daki düğünde, konukların görme, koku alma, tat alma duyularını aldatmaktan başka birşey yapmamış olduğu, bunu da topu topu bir şarap görüntüsü, bir şarap ideası yaratmak için yapmış olduğu düşünülebilir mi? Bunlar bütün tansıklar için söylenebilir; yukarıdaki ilkelere göre bunlar aldatmaca, imgelem yanılsaması sayılmalıdırlar. Buna yanıtım değneğin gerçek bir yılana, suyun gerçek şaraba dönüştüğü olacak. Bunun başka yerlerde söylediklerimle çelişmediği 34'ten ve 35'ten açıklığa kavuşuyor. Ancak bu *gerçek-imgesel* sorunu şimdiye dek öylesine yalınlıkla, öylesine eksiksiz açıklandı, bu konuya o kadar çok gönderme yapıldı, daha önceki sayfalarda buna ilişkin güçlükler öylesine kolaylıkla yanıtlandı ki, burada yeniden bir açıklama vermeye kalkışmak okurun anlayışına düpedüz hakaret etmek olur. Masada bulunan herkes şarabı görüp, kokusunu duyup içiyor ve etkilerini duyumsuyorsa, gerçekliğinden kuşkum olamaz, aslında gerçek tansıklara ilişkin kuruntulara bizim ilkelerimizde değil, çoğunluğun benimsediği ilkelerde yer vardır demekle yetineceğim. Sonuç olarak, gerçek tansıklar ilkelerimizle çelişmez, tersine uyuşurlar.

85. En açık biçimde ortaya koymaya çabaladığım,

önemseyerek elimden geldiğince güçlü kıldığım karşı çıkışlarla hesaplaştıktan sonra sıra inançlarımızdan çıkacak sonuçları incelemeye geldi. Cisimsel tözün düşünüp düşünemeyeceği, özdeğin sonsuz bölünebilir olup olmadığı, tine bir etki yapıp yapamayacağı gibi üstlerine boş yere onca kurgulama yapılan birçok güç ve çapraşık soru felsefeden tümüyle kovulduğuna göre ilkelerimizin sonuçlarından bazıları ilk bakışta ortaya çıkıyor. Yukarıda sözünü ettiklerimiz ve bunlara benzer incelemeler filozoflara her çağda bitmez tükenmez eğlence kaynağı olmuştur, ancak özdeğin varoluşuna bağlı olduklarına göre, ilkelerimiz benimsendiğinde artık onlara yer kalmayacaktır. İlkelerimizden bilimleri olduğu kadar dini de ilgilendiren pekçok başka kolaylık sağlayacağımız sonucunu herkes rahatlıkla çıkaracaktır; ancak bu konu önümüzdeki sayfalarda biraz daha açıklık kazanacak.

86. Ortaya koyduğumuz ilkelerden insan bilgisinin doğal olarak *idealara* ve *tinle*re ilişkin iki ana başlığa indirgenebileceği görülüyor. Bunların her ikisini de sırayla inceleyeceğim.

İlkin ideaları ya da düşünmeyen şeyleri ele alacağım. Bunlara ilişkin bilgimiz oldukça karanlık ve çapraşıktır; duyu nesnelerinin biri *düşünülür* ya da zihinde, diğeri ise düşünmeyen şeylerin tinler tarafından algılanmalarından ayrı, kendi başlarına doğal bir kalıcılıklarının olması anlamında, *gerçek* ve zihin olmaksızın varoluşları olmak üzere ikili bir varoluşlarının olduğunu varsayarak oldukça tehlikeli yanlışlara sürüklenmişizdir. Bir yandan gerçek şeylerin zihin olmaksızın kalıcı olduklarını, bir yandan da onlara ilişkin bilgilerin ancak *gerçek şeyler*le uyuştuklarında *gerçek* bilgi olabileceğini düşündükleri sürece insanların bilgilerinin gerçekliğinden hiç-

bir zaman emin olamayacaklarını görürüz; sanırım böylece yukarıdaki görüşün hiçbir temele dayanmadığını, olabilecek en saçma görüş olduğunu ve kuşkuculuğun köklerinin tam buraya tutunduklarını göstermiş oluyoruz. Algılanan şeylerin algılanmayan ya da zihin dışında varolan şeylerle uyuşup uyuşmadıkları nasıl bilinebilir ki?

87. Yalnızca zihindeki *duyumlar* olarak düşünüldüklerinde renk, beti, devinim ve benzerleri eksiksiz bilinirler, çünkü bunlarda algılanmayan hiçbir şey yoktur. Ancak bunlar belirti ya da imge olarak görülür, zihin olmaksızın varolan *şeyler* ya da *ilkörnekler* olarak yorumlanırlarsa, işte o zaman kuşkuculuğa saplanırız. Şeylerin gerçek niteliklerini değil görüngüleri görürüz. Herhangi bir şeyin uzamının, betisinin gerçekten, saltık olarak ya da kendinde ne olabileceğini bilmek bizim için olanaksızdır, bunların yalnızca duyularımıza göre, duyularımızla bağıntılı olarak ne olduklarını bilebiliriz. Şeyler değişmeden kalsalar bile idealarımız değiştiğine göre hangi ideaların şeyde gerçekten varolan niteliği temsil ettiğini, hatta aralarında bu niteliği temsil eden bir idea bulunup bulunmadığını saptamaya gücümüz yetmez. Öyle ki, bütün bildiklerimiz, bütün gördüklerimiz, duyduklarımız, işittiklerimiz, duyumsadıklarımız yalnızca serap ve düş ürünleri olabilir, *rerum natura*da varolan gerçek şeylerle hiç uyuşmayabilirler. Bütün bu kuşkuculuk[23] *şeyler*le *idea*lar arasında bir ayrım olduğunu ve şeylerin zihin olmaksızın ya da algılanmaksızm kalıcı olduklarını varsaymaktan kaynaklanıyor. Bu konu üzerinde uzun uzadıya durmak ve kuşkucuların çağlar boyu ileri sürdük-

23 İlk baskıda: "kuşkucu eğilim".

leri kanıtların dış nesnelerin varlığına nasıl bağlı olduğunu göstermek kolay olurdu.[24]

88. Düşünmeyen şeylere, algılanmalarından ayrı gerçek bir varoluş yüklediğimiz sürece, düşünmeyen gerçek birşeyin doğasını apaçık bilmek bir yana, böyle birşeyin varolduğunu bilmek bile olanaksızdır. Filozofların duyularına neden inanmadıklarını, gökyüzünün, yeryüzünün, gördükleri, duyumsadıkları herşeyin, hatta kendi bedenlerinin bile varolduğundan neden kuşkulandıklarını böylece anlıyoruz. Bütün çabalarından, düşünsel savaşımlarından sonra duyulur şeylerin varolduklarının kendiliğinden apaçık ya da tanıtlamalı bilgisine ulaşamayacağımızı kabul etmek zorunda kalıyorlar. Oysa, neyi gösterdiklerini bilmediğimiz *saltık, dışsal, varolmak* ve bunlara benzer terimlerle oyalanmak yerine sözcüklerimize bir anlam vererek konuştuğumuzda bütün bu sersemleten, kafa karıştıran, felsefeyi dünyanın gözünde gülünç düşüren kuşku yitip gidecektir. Edimsel olarak duyularımla algıladığım şeylerin varlığından kuşkulandığım gibi kendi varlığımdan da kuşkulanabilirim; düşünmeyen bir şeyin *varoluşu algılanmak*tan başka birşey olmadığı için, herhangi bir duyulur nesnenin görme ya da dokunma yoluyla dolaysızca algılanması ve aynı zamanda doğada hiç varolmaması açık bir çelişmedir.

89. Kuşkucu saldırılara geçit vermeyecek, sağlam, güvenilir, gerçek bir bilgi dizgesi kurmak için hiçbir şey başta *şey, gerçeklik, varoluş* sözcükleriyle ne anlatmak istediğimizin belirgin bir açıklamasını vermekten daha önemli olamaz gibi görünüyor; çünkü bu sözcüklerin anlamlarını belirlemediğimiz sürece şeylerin gerçek varlığı

24 Şu tümce ikinci baskıda yoktur: "Ancak bu üzerinde durmaya değmeyecek kadar açık."

üzerine boş yere tartışır ya da bu gerçek varlığın bilgisine iye olduğumuz gibi boş bir savla ortaya çıkarız. *Şey* ya da *varlık* en genel addır; şey, aralarındaki tek ortak nokta yalnızca bir adla gösterilmek olan birbirinden büsbütün farklı ve ayrışık iki türü, yani *tinler*le *idealar*ı kapsar. Birinciler etkin, bölünemez tözlerdir; ikinciler ise kendi başlarına kalıcı olan zihinler ya da tinsel tözler tarafından taşınan ya da onlarda varolan eylemsiz, süreksiz, bağımlı varlıklardır.[25] Kendi varlığımızı içe bakışla ya da düşünerek, başkalarının varlığınıysa usla kavrarız. Zihinlerimize, tinlere ve etkin varlıklara ilişkin bir ideamızın olmadığı kesin, ancak bu varlıklara ilişkin bir bilgimizin ya da bir kavramımızın olduğundan söz edebiliriz. İşte şeyler ya da idealar arasındaki bağıntıları biliriz ve bunlara ilişkin bir kavramımız vardır. İdeaları bağıntıları algılamaksızın bildiğimize göre, bağıntılar idealardan ya da bağıntılı şeylerden farklıdırlar. Ben *idealar*ın, *tinler*in ve *bağıntılar*ın herbirinin kendi türü içinde insan bilgisinin nesnesi ve konuşma konusu olduğunu ve *idea* teriminin kapsamının bildiğimiz ya da bizde bir kavramı bulunan herşeyi gösterecek biçimde genişletilmesinin uygun olmadığını düşünüyorum.

90. Duyulara verilen ideaların gerçek şeyler olduklarını, gerçekten varolduklarını yadsımıyoruz, ancak bir duyumun ya da ideanın varlığı yalnızca algılanmak olduğu için ve bir idea ancak bir ideaya benzeyebileceği için, ideaların kendilerini algılayan zihinler olmaksızın kalıcı olabileceklerini ya da zihin olmaksızın varolan ilk-

25 İlk baskıda 89 bu noktada sona eriyordu. Son tümce ise şöyleydi: "Birinciler *etkin, bölünemez, bozulamaz* tözlerdir; ikinciler ise *eylemsiz, süreksiz, geçici tutkular* ya da kendi başlarına kalıcı olmayan, zihinler ya da tinsel tözler tarafından desteklenen ya da onlarda varolan *bağımlı varlıklardır*."

örneklerin benzerleri olduklarını yadsıyoruz. Duyuyla algılanan şeylere kaynaklarına göre –içeriden, zihnin kendi tarafından ortaya çıkarılmayıp, kendilerini algılayan tinden farklı bir tin tarafından verildiklerinde– *dışsal* denebilir. Yine, duyulur nesneler başka bir zihinde varoldukları zaman bunların farklı bir anlamda da olsa "zihin olmaksızın" varolduklarını söyleyebiliriz; böylece gördüğüm şeyler gözlerimi kapattığımda hâlâ varolabilirler, ancak bu durumda başka bir zihinde varolmalıdırlar.

91. Burada söylediklerimizin şeylerin gerçekliğine en küçük bir zarar verdiğini düşünmek yanlış olur. Çoğunluğun benimsediği ilkelere göre uzamın, devinimin, kısaca bütün duyulur niteliklerin, kendi başlarına kalıcı olamadıkları için onları taşıyan birşeyi gereksedikleri kabul edilir. Duyuyla algılanan nesnelerin bu niteliklerin katışımlarından başka birşey olamayacakları kabul edildiğine göre bu nesnelerin kendi başlarına kalıcı olmadıkları sonucuna varılacaktır. Buraya kadar herkes aynı görüşte. Öyleyse duyuyla algılanan şeylerin içinde varolabilecekleri bir tözden ya da onları taşıyan şeyden bağımsız bir varoluşları olduğunu yadsırken çoğunluğun benimsediği sanıya, bu şeylerin *gerçek* oldukları sanısına aykırı birşey söylemiyoruz, bu bakımdan yenilikçilikle suçlanamayız. Yalnızca algılanan şeylerin algılanmaktan ayrı bir varoluşlarının olmadığını ve bu nedenle eyleyebilen, düşünebilen ve kendilerini algılayabilen uzamsız, bölünemez tözlerden ya da *tinler*den başka herhangi bir tözde varolamayacaklarını söylemekle diğerlerinden ayrılıyoruz. Oysa filozofların, duyulur niteliklerin *özdek* adını verdikleri, doğal bir kalıcılık yükledikleri, bütün düşünen şeylerin dışında bulunan, bütün zihinlerden, hatta cisimsel tözlerin yalnızca idealarını –eğer idealarn

yaratıldıklarını kabul ediyorlarsa– yarattığını varsaydıkları Yaratıcı'nın öncesiz-sonrasız zihninden bile ayrı, eylemsiz, uzamlı, algılamayan bir tözde varolduklarına ilişkin kaba bir inanışları var.

92. Özdek öğretisinin kuşkuculuğun ana direği, ana desteği olduğunu gösterdik. Tanrıtanımazlığın, dinsizliğin bütün düzenleri işte bu temele dayanırlar. Dahası, özdeğin hiçten varedilmiş olduğunu düşünmek öylesine büyük bir güçlük olarak görülmüştür ki, eski filozoflar arasında en ünlüleri, hatta bir tanrının varlığını tanımış olanları bile özdeği yaratılmamış saymış ve öncesiz sonrasızlıkta Tanrı'ya eş koşmuşlardır. *Özdeksel tözün* her çağda tanrıtanımazlar için her nasıl eşsiz bir dost olduğunu söylemek gereksiz. Korkunç dizgelerinin özdeksel töze bağımlı olduğu o kadar açıktır ve bu bağımlılık o denli vazgeçilmezdir ki, bu temel taşı kaldırılmayagörsün, bütün yapı çöker. Öyleyse hiçbir sefil tanrıtanımaz topluluğun saçmalıklarını dikkate almaya gerek kalmayacaktır.

93. Tanrıdan korkmayanların, kutsal şeylere saygısı olmayanların tinsel tözle alay eden, ruhun bölünebilir olduğunu ve bedeninin çürümesinden etkilendiğini varsayan, şeylerin düzeninden bütün özgürlüğü, anlağı ve tasarımı dışlayan ve bunların yerine kendi başına varolan, aptal, düşünmeyen bir tözü koyarak bütün varlıkların kökeni yapan bu dizgeleri eğilimlerine uygun oldukları için benimsemeleri; bir Tanrı'yı ya da dünya işlerinin üstün bir Anlak tarafından denetlendiğini yadsıyıp tüm olaylar dizisini ya kör rastlantıya ya da şu ya da bu cismin itkisinden kaynaklanan ölümcül zorunluluğa bağlayanlara kulak vermeleri çok doğal. Öte yandan sanırım daha iyi ilkeler benimseyenler de din düşmanlarının *dü-*

şünmeyen özdeğe bu kadar önem verdiklerini, bir sürü düzenle herşeyi ona indirgemeye çabaladıklarını gördükten sonra, bu adamların en önemli dayanaklarının ellerinden alındığını ve Epikourosçular, Hobbesçular gibilerinin biricik kalelerinden sürülüp savunmasız kaldıklarını görmekten zevk duyacaklardır.

94. Özdeğin ya da algılanmayan cisimlerin varoluşu yalnızca tanrıtanımazlar ve yazgıcılar için değil, putperestliğin çeşitli biçimleri için de temel dayanak olmuştur. İnsanlar güneşin, ayın, yıldızların, bütün diğer duyu nesnelerinin yalnızca zihinlerindeki idealar olduklarını ve bunların algılanmak dışında bir varoluşlarının olmadığını düşünmüş olsalardı, kuşkusuz kendi *idealarının* önünde diz çöküp onlara tapınmaz, herşeyi yaratan ve esirgeyen Öncesiz-sonrasız Görünmez Anlık'ın egemenliğini tanırlardı.

95. Aynı saçma ilke temel inançlarımıza karışmış ve Hıristiyanları da sıkıntıya sokmuştur. Socinusçuların ve diğerlerinin yeniden dirilişe getirdikleri itirazlarla, kuruntularıyla başımıza ne işler açtıklarını bir düşünelim. Bu karşı çıkışların arasında en usa uygun görünenleri, "bedene *değişmez* denmesinin nedeni, onun biçiminin ya da algılanan şeyin değişmemesi değil, çeşitli biçimler altında özdeş kalan özdeksel tözün değişmemesidir" diyen varsayıma dayanmıyor mu? Burada tartışma yalnızca özdeksel tözün özdeşliği üstüne; *özdeksel töz*ü ortadan kaldırın, ve bedene sıradan insanın verdiği anlamı verin, öyle ki bu sözcüğün anlamı dolaysızca görülen, duyumsanan, yalnızca niteliklerin ya da ideaların katışımı olan şey olsun; işte o zaman bu adamların en zorlu karşı çıkışları bile boşa çıkacaktır.

96. Özdeği bir kez doğadan kovduğumuzda filozof-

ların da din adamlarının da başına dert olmuş, insanlığa semeresiz işler yaptırmış pekçok kuşkucu kavram, inanılamayacak kadar çok tartışma ve bilmecemsi soru da peşinden sürüklenip gidecektir. Özdeğe karşı ortaya koyduğumuz kanıtları ben elbette tanıtlamayla eşdeğerde buluyorum, ancak bunların bir tanıtlama sayılamayacakları da düşünülebilir. Yine de şundan hiç kuşkum yok ki bilgi, barış ve din dostları haklı olarak bunların bir tanıtlama sayılmasını isteyeceklerdir.

97. Algı nesnelerinin dışsal varoluşlarının yanında ülküsel bilgiye ilişkin yanlışların, güçlüklerin bir başka önemli kaynağı da, Giriş'te ortaya koyduğumuz *soyut idealar* öğretisidir. En yalın, en yakından, en eksiksiz bildiğimiz şeyleri, soyutlayarak düşündüğümüzde bize garip bir biçimde güç ve kavranılamaz görünürler. Tek başlarına ele alındıklarında, zaman, yer ve devinim herkesin bildiği şeylerdir, ancak bir metafizikçinin eline düştükten sonra sıradan duyuları olan insanların kavrayamayacağı kadar soyutlaşır, incelirler. Uşağınıza şu *zaman*, şu *yerde* sizi karşılamasını buyurun, bu sözcüklerin anlamı üzerinde uzun uzadıya düşünmeyecektir; onun için bu tikel zaman ve yeri ya da buraya ulaşmak için yapacağı devinimi kavramakta en küçük bir güçlük yoktur. Oysa bir filozof bile güne türlü biçimler veren bütün şu tikel eylemlerin ve ideaların dışında, salt varoluşun sürmesi ya da soyut anlamda süre olarak ele alınan *zaman*ı kavramaya çalıştığında duraklayacaktır.

98. Ne zaman bütün varlıkların katıldığı, ideaların zihnimde tekbiçimli ve sürekli bir biçimde art arda gelişinden soyutlanmış, yalın bir *zaman* ideası tasarlamaya çalışırsam yolumu kaybeder, kendimi başa çıkamayacağım sorunların arasında bulurum. Böyle bir zamana iliş-

kin hiçbir kavramım yok. Yalnızca başkalarının sonsuz bölünebilir olduğunu ve varlığıma ilişkin garip düşüncelere kapılmama neden olacak şeyler söylediklerini duyuyorum; bu öyle bir öğreti ki, insanı her ikisi de aynı ölçüde saçma olan iki seçenek karşısında, ya onca yılı hiç düşünmeden geçirdiğini ya da yaşamının her anında yok edildiğini düşünmenin saltık zorunluluğu karşısında bırakıyor. Zaman idealarının anlıklarımızda art arda gelişlerinden soyutlandığında bir hiç olduğuna göre, her sonlu tinin süresi bu tinde birbiri ardından gelen ideaların ya da eylemlerin sayısıyla kestirilmelidir. Öyleyse tinin her zaman düşündüğü açık bir vargıdır; doğrusu düşüncesinde bir tinin *varlığını düşünme*sinden ayırmaya ya da soyutlamaya kalkışan, sanırım bunun kolay bir iş olmadığını görecektir.[26]

99. Yine, uzamı ve devinimi tüm diğer niteliklerden ayırmaya, kendi başlarına düşünmeye çalıştığımızda bunları hemen gözden yitirir, büyük yanılgılara düşeriz[27] Burada sorun çifte soyutlamadan kaynaklanıyor; ilkin,

---

26 El yazmalarında bu bölüm şöyle sürüyordu: "Eğer birisi bana bir tinin algılamaksızın, bir ideanın algılanmaksızın ya da üçüncü türden bir varlığın, bu varlık istemese, algılamasa, algılanmasa da edimsel olarak varolduğu bir an vardır diyecek olsaydı, bu adamın sözlerinin zihnimde bilmediğim bir dilde söyleyeceklerinden daha farklı bir etkisi olmazdı, bundan eminim. 'Zihin düşünmeksizin varolur' demek kolaydır, ancak bu seslere karşılık olabilecek bir anlamı kavrayabilmek ya da tinin düşünmeden soyutlanmış bir kavramını oluşturabilmek, işte bu bana olanaksız birşey gibi görünüyor, bu inanı paylaşanlar arasında en katılarının bile sözcükleri bir yana bırakıp serinkanlılıkla kendi düşüncelerine kulak verdiklerinde, bu sözcüklerle ne anlatmak istediklerini gözden geçirdiklerinde, daha esnek bir tutum takınabileceklerini sanıyorum." Yukarıdakiler, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*'nin British Museum'da bulunan bir elyazması örneğinde 98'in son tümceleridir. Birinci ve ikinci baskılarda bu tümceler yoktur.

27 Şu tümce ikinci baskıda yer almaz: "İşte bu nedenle ortaya 'ateş sıcak değildir', 'duvar beyaz değildir' vb. ya da nesnelerdeki sıcaklık ya da renk yalnızca beti ve devinimdir gibi tuhaf paradokslar çıkıyor."

örneğin uzamın bütün diğer duyulur niteliklerden soyutlanabileceği, ikinci olarak da uzamın varlığının algılanmasından soyutlanabileceği varsayılıyor. Oysa söylediklerinin üzerine düşünüp taşınanların bütün duyulur niteliklerin hep *duyum* ve hep *gerçek* olduklarını; nerede uzam varsa, orada, yani zihninde, renk de olduğunu ve bunların ilkörneklerinin yalnızca bir başka *zihin*de varolabileceklerini; duyu nesnelerinin de bu duyumların bileşiminden, harmanlanmasından, ya da (eğer deyim yerindeyse) bunların karılmasıyla oluşturulan bir kütleden başka birşey olmadıklarını; hiçbirinin algılanmadan varolduğunun varsayılamayacağını kabul edeceklerini sanıyorum.[28]

100. Herkes bir insan için mutlu ya da bir nesne için iyi olmanın ne demek olduğunu bildiğini düşünebilir. Ancak bütün tikel zevklerden ayırılmış soyut bir mutluluk ideası, ya da iyi olan herşeyden ayırılmış soyut bir iyilik ideası tasarlayabileceğini söyleyebilecek pek az insan çıkacaktır. Yine, adalete ve erdeme ilişkin belirli idealara sahip olmaksızın da adil ve erdemli olunabilir. Bunların ve bunlara benzer sözcüklerin bütün tikel kişilerden ve eylemlerden soyutlanmış genel kavramları temsil ettiği sanısı ahlâkı güçleştirmiş, insanların ahlâk araştırmalarından yeterince yararlanmalarına engel olmuştur.[29][Doğrusu *soyutlama* öğretisinin en yararlı bilgi alanlarına verdiği zarar hiç de azımsanacak gibi değildir.]

---

28 Şu tümce ikinci baskıda yoktur: "Sonuç olarak duvar, uzamlı olduğu gibi, gerçekten ve aynı anlamda beyazdır da."

29 Ayraç içindekiler birinci baskıda şöyledir: "Doğrusu okul etiğinde büyük ilerlemeler sağlamak daha bilge, dünya işlerinde kendine ve komşularına daha yararlı olmak için nasıl davranacağını bilen bir adam olmaya yetmez. Bu anımsatma herkese *soyutlama* öğretisinin en yararlı bilgi alanlarına verdiği zararın hiç de azımsanacak gibi olmadığını göstermeye yetecektir."

101. Duyulardan edinilen idealar ve bu idealar arasındaki bağıntılarla yakından ilgilenen iki önemli kurgusal bilim alanı olan doğa felsefesi ve matematik üzerine kimi saptamalar yapacağım. İlkin doğa felsefesi üzerine bazı şeyler söyleyelim. Burada zafer kuşkucuların olmuştur. Kuşkucuların yetilerimizin değerini yadsımak, insanoğlunu bilisiz ve aşağı göstermek için ortaya koydukları bütün kanıtların temelinde şeylerin *doğru* ve *gerçek* doğası karşısında çaresiz bir körlüğün pençesinde olduğumuz düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünceyi abartır, bu noktada uzun uzadıya konuşmaya bayılırlar. Duyularımızın oyuncağı olduğumuzu, şeylerin yalnızca dış görüntüleriyle oyalandığımızı söylerler. En sıradan nesnenin gerçek özü, iç nitelikleri bizden gizlenmiştir, her su damlasında, her kum tanesinde insanın anlama yetisiyle ulaşamayacağı, kavrayamayacağı birşeyler vardır derler. Oysa ortaya koyduklarımızdan sonra böyle birşeyden yakınmaya gerek olmadığı ve yanlış ilkelerin bizi, duyularımıza güvenimizi sarsacak, eksiksiz kavradığımız şeyler üzerine hiçbir şey bilmediğimizi düşündürtecek kadar etkilediği apaçık ortaya çıkıyor.

102. Şeylerin özgülüklerinin nedenlerinin kendilerinde olduğuna, bütün nesnelerde sezilebilir niteliklerinin kaynağı olan ve bu niteliklerin kendisine dayandığı içsel bir öz* bulunduğuna ilişkin yaygın sanının etkisi altında kalarak şeylerin doğası üzerine hiçbir şey bilmediğimizi söyleriz. Kimileri görüngüleri gizli niteliklerle açıklamaya kalkıştılar, ancak son zamanlarda bu gizli niteliklerin çoğu mekanik nedenlere, yani duyulmaz parçacıkların beti, devinim, ağırlık ve benzeri niteliklerine çözündürüldü;

---

* *essence*

oysa devinim ve diğer *idealar* bütünüyle eylemsiz olduklarına göre, *tin*den başka etmen ya da etkileyici neden olamaz. 25'e bakınız. Öyleyse renklerin ya da seslerin ortaya çıkarılmasını devinim, büyüklük ve benzerleriyle açıklamaya çabalamak boşunadır. Bu türden girişimlerin doyurucu sonuçlar vermediklerini de görüyoruz. Bunları bir idea ya da niteliğin bir başka idea ya da niteliğin nedeni olarak gösterildiği bütün durumlar için söyleyebiliriz. Bu öğretiyle ne kadar çok varsayımın, ne çok kurgulamanın göz ardı edildiğinden, doğa araştırmalarının ne denli sınırlandığından söz etmeme gerek bile yok.

103. Bugün revaçta olan en önemli mekanik ilke *çekim*dir*. Kimileri bir taşın yere düşmesinin ya da denizin aya doğru kabarmasının bu ilkeyle yeterince açıklanmış olduğunu düşünüyor olabilir. Bunun çekimle yapıldığını söylediklerinde ne derece aydınlanmış oluyoruz? Acaba bu sözcük cisimlerin birbirlerine doğru itilmelerini ya da dışarı doğru fırlatılmalarını değil de karşılıklı olarak birbirlerini çektikleri bir eğilimi mi gösteriyor? Ancak burada eylem biçimi üzerine belirlenen hiçbir şey yoktur, (anlaşılan o ki) buna "çekim" demek kadar "atma"**, "dışarı fırlatma"*** demek de doğru olur. Yine çeliğin parçalarının birbirini sıkıca tuttuğunu görüyoruz, bu da çekimle açıklanıyor; ancak, diğer durumlarda olduğu gibi bu durumda da etkinin kendisi dışında gösterilen herhangi birşey olmadığını sanıyorum; hatta burada etkinin ortaya çıkarıldığı eylem biçimini ya da bunu ortaya çıkaran nedeni açıklamayı düşündükleri bile söylenemez.

104. Gerçekten de birkaç görüngüyü inceler ve bun-

---

* *attraction*

** *impulse.*

*** *protrusion*

ları birbiriyle karşılaştırırsak aralarında bir benzerlik ve uygunluk olduğunu görebiliriz. Örnek verecek olursak, taşın yere düşmesinde, denizin aya doğru yükselmesinde, yapışmada ya da kristalleşmede benzer bir yön, yani bir birleşme ya da cisimlerin birbirine karşılıklı yaklaşması durumu vardır. Yukarıdakiler ya da bunlara benzer görüngüler doğanın etkilerini dikkatle gözlemleyen ve karşılaştıran birisine garip ya da şaşırtıcı görünmez. Yalnızca seyrek rastlanan, kendi başına olan ve gözlemlediğimiz düzene uymayan şeyleri yadırgatıcı buluruz. Yaşamımız boyunca her an gördüğümüz için cisimlerin dünyanın merkezine doğru yönelmesinin garip olduğunu düşünmeyiz. Oysa cisimlerin ay merkezine doğru çekilmesi çoğu insan için tuhaf, açıklanamaz birşey gibi görünebilir, çünkü bu durum yalnızca gelgitlerde ayırt edilebilir. Ancak düşünceleriyle doğada daha geniş bir alana egemen olan filozof, yeryüzünde ve gökyüzünde de belli bir benzerlik gösteren görüngülerin, sayısız cismin birbirlerine doğru karşılıklı eğilimine kanıt olduğunu ve genel olarak "çekim" adını verdiği bu eğilime indirgenebilecek herşeyin tam olarak açıklandığını düşünür. Filozof gelgiti karalar ve suyla kaplı kürenin aya doğru çekilmesi olarak açıklar; bu onun için tuhaf ya da aykırı birşey değil, yalnızca genel kuralın ya da doğa yasasının tikel bir örneğidir.

105. Doğa filozoflarını diğer insanlardan farklı kılan şeyin görüngüleri ortaya çıkaran ve bir *tinin istencinden* başka birşey olamayacak etken nedene ilişkin daha kesin bir bilgiye sahip olmaları değil, görüngüleri daha geniş kapsamlı kavramaları olduğunu görüyoruz. Filozoflar doğa yapıtlarındaki benzeşimleri*, uyumu ve uyu-

* *analogies.*

şumları kavrar, tikel etkileri açıklar, yani genel kurallara indirgerler; 62'ye bakınız. Doğal etkilerin ortaya çıkışında gözlenen benzeşim ve tekbiçimlilik üzerine temellendirilen bu kurallar, zihnin pek önemsediği, ardında koştuğu şeylerdir; bunlar hazır bulunanın, yakındakinin ötesini görmemize, zaman ve yer bakımından çok uzakta ortaya çıkabilecek şeylere ilişkin yüksek olasılıklı kestirmeler yapmamıza olanak tanırlar; zihin ise bu herşeyi bilme çabası içinde büyüklenmeye bayılır.

106. Benzeşimlere gereğinden çok önem vermeye yatkın olduğumuzu ve zihnin bilgisini gerçekliğe zarar vermek pahasına genel kanıtsavlara dek genişletmeye hevesli olduğunu göz önünde tutarak attığımız adımlara dikkat etmeliyiz. Örneğin çekim ya da karşılıklı çekim pekçok durumda ortaya çıktığı için kimileri hemen bu *evrensel*dir, bütün diğer cisimleri çekmek, bütün diğer cisimler tarafından çekilmek bütün cisimlerin özsel, ayrılmaz bir niteliğidir demek isterler. Oysa sabit yıldızların birbirlerine doğru böyle bir eğilimleri yokmuş gibi görünüyor; ayrıca bu çekim cisimlere özsel olmaktan o kadar uzaktır ki kimi durumlarda, örneğin bitkilerin dikey büyümesinde, havanın esnekliğinde, bunun tam karşıtı olan bir ilke kendini gösterir gibidir. Burada zorunlu ya da özsel olan hiçbir şey yoktur, bu olay bütünüyle bir yandan belli cisimlerin çeşitli yasalara göre birbirlerine yapışmalarını ya da birbirlerine doğru yönelmelerine neden olurken, bir yandan da diğerlerini sabit bir uzaklıkta tutan yönetici tinin istencine bağlıdır; yönetici tin eğer uygun görürse bazı cisimlere de birbirlerinden uzaklaşmak eğilimi gibi çekim eğiliminin tam karşıtı olan bir eğilim verir.

107. Ortaya koyduklarımızdan sonra sanırım aşa-

ğıdaki sonuçlara varabiliriz. İlkin filozoflar anlıktan ya da tinden ayrı bir doğal etkileyici neden araştırırken boşuna oyalanıyorlar. İkinci olarak, filozoflara yaraşan, bütün yaratılışın bilge ve iyi bir etmenin işi olduğunu göz önünde tutarak düşüncelerini (kimilerinin ileri sürdüğünün tersine) şeylerin ereksel nedenlerine yöneltmektir;[30] dikkatleri doğal şeylerin uyarlandıkları, dile getirilmesi olanaksız bir bilgelikle uygun kılındıkları çeşitli ereklere çekmenin bu şeylere açıklama getirmek için iyi bir yöntem, filozofa yaraşan bir yöntem olarak görülmemesinin nedenini anlayamadığımı itiraf etmeliyim. Üçüncü olarak, ortaya koyduklarımızdan sonra artık doğadaki nesneler* üzerine araştırma yapılamayacağı, gözlemler ve deneyler yapılamayacağı sonucu çıkmaz; bu araştırmaların insana yararlar sağlamaları, kendilerinden genel sonuçlar çıkarmamıza olanak tanımaları şeylerin kendilerinin değişmez alışkanlıklarının ya da bunların aralarındaki bağıntıların değil, yalnızca Tanrı'nın dünyayı yönetirken insanlara gösterdiği iyiliğin ve lütfun sonucudur. 30'a ve 31'e bakınız. Dördüncü olarak, görüş alanımızdaki görüngüleri titizlikle gözlemleyerek genel doğa yasalarını bulabilir, bunlardan da diğer görüngüleri türetebiliriz; *tanıtlayabiliriz* demiyorum, çünkü bu türden bütün türetimler Doğayı Yaratan'ın her zaman aynı biçimde ve ilke olarak kabul ettiğimiz kurallara uyarak iş gördüğü varsayımına dayanır ki, bunu bilemeyeceğimiz apaçık ortadadır.

30 Birinci baskıda bu noktada yer alan şu bölüm ikinci baskıda yoktur: "bunun zihin için çok hoş bir eğlence olduğu görülecektir; ayrıca böyle birşey yalnızca Yaratan'ın özniteliklerini gözlerimizin önüne sermesiyle değil, pekçok durumda şeylerin nasıl yerli yerinde kullanılacakları, nasıl yerli yerinde uygulanacakları konusunda bizi yönetebilecek olmasıyla da çok yararlı olabilir."

* *natural history* 'doğadaki nesneler' ile karşılandı.

108. [31]Görüngülerden genel kurallar oluşturduktan sonra görüngüleri bu kurallardan türetenler, nedenlerden çok göstergeleri göz önüne alıyormuş gibidirler. Doğal göstergeler benzeşimleri bilinmeden ya da birşeyin hangi kuraldan dolayı şöyle ya böyle olduğu söylenemezken de pekala anlaşılabilirler. Genel dilbilgisi kurallarını gereğinden fazla gözetmek yazıyı çirkinleştirebilir, bunun gibi genel doğa kurallarından çıkarım yaparken benzeşimin sınırlarını fazlasıyla zorlamak ve böylelikle yanlışlıklara sürüklenmek de olanaksız değildir.

109. Bilge kişi kitap okurken düşüncelerini dilbilgisi değerlendirmelerine yöneltmek yerine anlam üzerinde yoğunlaştırmak ve bu anlamdan yararlanmak yolunu seçecektir. Yine, doğa kitabını dikkatle okurken her tikel görüngünün genel kurallara indirgenmesinde ya da bu kurallardan nasıl çıktığının gösterilmesinde sağınlığa ulaşılmıştır savıyla ortaya atılmak, zihnin saygınlığına yakışmayan bir tutum gibi görünüyor. Doğal şeylerin güzelliklerine, düzenlerine, boyutlarına ve çeşitliliklerine bakarak zihnimizi dinlendirmek, onu yüceltmek ve böylelikle Yaratan'm görkemine, bilgeliğine ve iyilikseverliğine ilişkin kavramlarımızı uygun çıkarımlarla genişletmek, Yaratılış'ın öğelerini tasarlandıkları ereklere, Tanrı'nın şanına, kendimizin ve türdeşlerimizin geçim ve gönencine elimizden geldiğince araç kılmak gibi daha soylu amaçların peşine düşmeliyiz.

---

31 İkinci baskıda, birinci baskıda 108'in başlangıcında yer alan şu bölüm yoktur: "Doğanın izlediği değişmez ve kararlı yöntemleri, onu Yaratan'ın kendi özniteliklerini gözlerimizin önüne serdiği, yaşamı kolaylaştırmak ve mutlu olmak için nasıl eylememiz gerektiği konusunda bize yön göstermekte kullandığı bir dil olarak adlandırmanın uygun olabileceği 66'dan ve diğer yerlerde söylediklerimizden çıkıyor."

110. [32]Yukarıda sözü edilen benzeşim ya da doğa bilimi için en iyi anahtarın ünlü bir *mekanik* kitabı olduğu kabul edilecektir. Bu değerli kitabın girişinde zaman, uzay ve devinim için *saltık* ve *göreli, gerçek* ve *görünüşteki, matematiksel* ve *kaba* ayrımları getirilmiştir; yazarın ayrıntılarıyla uzun uzadıya açıkladığı gibi, bu ayrım gerçekten de bu niceliklerin zihin olmaksızın varolduklarını ve genellikle duyulur şeylerle bağıntı içinde düşünülseler bile, kendi doğalarında duyulur şeylerle hiç böyle bir bağıntıları olmadığını varsaymaktadır.

111. Zamana gelince, burada saltık ya da soyutlanmış bir anlamda, şeylerin süresi ya da kalıcılığı ya da varlığı anlamında kullanıldığı için, bu konu üzerine şimdiye kadar söylediklerimize yeni birşey eklemeyeceğim. 97'ye ve 98'e bakınız. Bu ünlü yazar kendi içinde benzer ve devindirilmez kalan, ancak duyuyla algılanamayan bir *saltık uzay* olduğunu; devindirilebilir olan ve duyulur cisimlere göre aldığı konumla tanımlanan ve halk tarafından devindirilemez uzay sayılan göreli uzayın ise bu saltık uzayın ölçeği olduğunu düşünüyor. Yazar yeri uzayın herhangi bir cisim tarafından tutulan bölümü olarak tanımlıyor ve uzayın saltık ya da göreli olmasına bağlı olarak yer de saltık ya da göreli olur diyor. Göreli devi-

32 Birinci baskıda 110'un başında yer alan şu tümceler ikinci baskıda yoktur: "Sözünü ettiğimiz tür dilbilgisine en iyi örneğin, bütün dünyanın hayranlığını kazanmış, komşu bir ulustan bir filozof tarafından tanıtlanarak doğaya uygulanmış mekanik üzerine bir kitap olduğu hemen anlaşılacaktır. Bu olağanüstü insanın yaptıkları üzerine söz söylemeye çalışmayacağım; yalnızca burada ortaya koyduğumuz öğretinin doğrudan doğruya karşıtı olan kimi şeyler üzerine düşüncelerimi söyleyeceğim; bunları dikkate almakta kusur edecek olursak bu kadar büyük bir adamın yetkesine karşı gereken saygıyı göstermemiş oluruz." *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*'nin ilk baskısı İrlanda'da yapılmıştı, bu nedenle Newton "komşu bir ulustan bir filozof" olarak anılıyor. Sözü edilen mekanik kitabı *Principia* (1687)'dır.

nim bir cismin bir göreli yerden bir başka göreli yere, *saltık devinim* ise bir saltık yerden bir başka saltık yere aktarılmasıdır deniyor. Saltık uzayın bölümleri duyularımıza verilmediği için, bunların yerine duyulur ölçülerini kullanmak ve böylece yeri ve devinimi devindirilemez saydığımız cisimlere göre tanımlamak zorundayızdır. Ancak devinimsiz görünen cisimler gerçekten devinimsiz olmayabilirler, göreli olarak devindirilen şey gerçekte duruyor olabilir, yine bir ve aynı cisim göreli olarak duruyor ve deviniyor olabilir, hatta, yerinin farklı biçimlerde tanımlanmasına bağlı olarak, aynı cisme aynı anda karşıt göreli devinimler bile verilmiş olabilir. Öyleyse felsefî konularda duyularımızla ilişkimizi kesmemiz gerekir deniyor. Bu iki anlamlılık doğru ya da saltık devinimler için değil, görünüşteki devinimler için söz konusu olabilir; o halde felsefede yalnızca gerçek ya da saltık devinimler dikkate alınmalıdır. Bize gerçek devinimin görünüşteki ya da göreli devinimlerden aşağıdaki özgülüklerle ayırt edildiği söyleniyor. İlkin gerçek ya da saltık devinimde bütüne göre aynı konumu koruyan tüm parçalar bütünün devinimlerine katılırlar. İkinci olarak, yer devindirildiğinde buraya yerleştirilmiş olan cisim de devindirilir; öyle ki devinen bir yerde devinen bir cisim bulunduğu yerin devinimine katılır. Üçüncü olarak, gerçek devinim cismin kendisi üzerine kuvvet uygulanmaksızın kesinlikle ortaya çıkarılamaz ve değiştirilemez. Dördüncü olarak, gerçek devinim devindirilen cisme kuvvet uygulandığında her zaman değiştirilir. Beşinci olarak, salt göreli olan çembersel devinimde merkezkaç kuvvet yoktur, oysa gerçek ya da saltık çembersel devinimde bu kuvvet devinimin niceliğiyle orantılıdır.

112. Ancak bütün söylenenlere karşın göreli devi-

nimden başka bir devinim olabileceğini sanmıyorum; öyle ki, devinimi düşünmek için uzaklık ve konumları birbirlerine göre değişen en az iki cisim düşünülmelidir. Buna göre, eğer varolan yalnızca tek bir cisim olsaydı, devindirilemezdi. Bu apaçık, çünkü devinime ilişkin ideam zorunlu olarak bağıntıyı da kapsar.[33]

113. Ancak, her devinimde birden fazla cisim düşünmek zorunluysa da, bunlardan yalnızca biri, yani cisimlerin arasındaki uzaklığın değişmesine neden olan kuvvetin uygulandığı ya da, başka türlü söylersek, eylemin uygulandığı cisim devindirilebilir. Her ne kadar kimilerinin göreli devinim tanımına göre, bir cismin bir başka cisimden uzaklığı, söz konusu değişime neden olan kuvvet ya da eylem bu cisme uygulansın ya da uygulanmasın değişiyorsa, bu cisme *devindirilen* cisim deniyor olsa da;[34] [göreli devinim duyuyla algılanan ve günlük yaşamda dikkate alınan devinim olduğuna] göre bunun ne olduğunu sağduyulu bir insan da en büyük filozof kadar iyi biliyor olmalıdır. Sorarım, sokakta yürürken üzerinden geçtiği taşlarla ayakları arasındaki uzaklık değiştiği için taşlara *deviniyor* demek kimin devinim anlayışına uygundur? Devinim bir şeyin bir başka şeyle bağıntısını kapsıyor olsa da, bağıntının her teriminin bu bağıntıya dayanılarak adlandırılmasının zorunlu olmadığını sanıyorum. Bir insan nasıl düşünmeyen bir şeyi düşünebilirse, bir cisim de devinmeyen bir başka cisme doğru ya da ondan öteye doğru devindirilebilir.[35]

33 İkinci baskıda şu tümce yoktur: "Başka türlü olamayacağım görmek için biraz dikkat etmek yeterlidir."

34 Ayraç içindeki bölüm ilk baskıda şöyledir: "ancak bunu kabul edemem, çünkü bize göreli devinimin duyuyla algılanan şey olduğu söylendiğine"

35 Şu tümce ikinci baskıda yoktur: "Göreli devinimden söz ediyorum, çünkü başka türlüsünü kavrayamam."

114. Yerin çeşitli biçimlerde tanımlanmasından ötürü, yerle bağıntılı olan devinim de çeşitlilik gösterir. Gemideki adama teknenin kenarlarına göre devinimsizdir denebilir, oysa bu adam karaya göre deviniyor olabilir. Ya da, birine göre doğuya, diğerine göre batıya doğru devinebilir. Günlük yaşamda insanlar bir cismin yerini tanımlarken dünyadan öteye hiç gitmez, dünyaya göre devinimsiz olan cismi *saltık* anlamda devinimsiz sayarlar. Oysa daha geniş kapsamlı düşünen ve şeylerin dizgesine ilişkin daha doğru görüşleri olan filozoflar dünyanın da devindiğini ortaya koyuyorlar. Öyle anlaşılıyor ki bu filozoflar kavramlarını bir temele oturtmak amacıyla cisimsel dünyanın sonlu olduğunu düşünüyor ve dünyanın devindirilmeyen sınırını, yani kabuğunu onun gerçek devinimlerini kestirmekte kullanıyorlar. Kavramlarımızı yokladığımızda bir ideasını oluşturabileceğimiz tek saltık devinimin temelde bu yolla tanımlanan göreli devinimden başka bir şey olmadığını görebileceğimizi düşünüyorum. Çünkü daha önce belirtildiği gibi bütün dışsal bağıntıların ötesindeki bir saltık devinim kavranılamayacak birşeydir; ayrıca, yanılmıyorsam yukarıda sözü edilen özgülüklerin, saltık devinime yüklenen nedenlerin ve etkilerin tümü de göreli devinimin bu türüne uymaktadır. Merkezkaç kuvvet üzerine söylenenlere gelince, göreli çembersel devinimde hiç merkezkaç kuvvet olmadığı söyleniyor, bu sonucun örnek olarak verilen deneyden nasıl çıkarıldığını anlayamıyorum. *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica, Schol. Tanım VIII*'e bakınız. Kaptaki suyun çembersel deviniminin belli bir anda en büyük değeri bulduğu söyleniyor, bense bu anda suyun hiç devinmediğini düşünüyorum; bu önceki bölümden de açıkça anlaşılıyor.

115. Bir cisme devindirilen cisim diyebilmek için ilkin bu cismin bir başka cisme göre uzaklığını ya da konumunu değiştirmesi ve ikinci olarak bu değişime neden olan kuvvetin ya da eylemin bu cisme uygulanması gerekir. Bu ikisinden biri eksikse bir cisme devinmektedir demek sanırım ne insanoğlunun anlayışına, ne de dil kurallarına uygundur. Başka bir cisimden uzaklığı değişen bir cismin, ona uygulanan bir kuvvet bulunmasa da devindiğini düşünebileceğimizi, bunun olanaklı olduğunu doğrusu kabul ederim (bu anlamda görünüşte devinim olabilir), gelgelelim böyle düşünmemizin nedeni uzaklığın değişmesine neden olan kuvvetin devindiği düşünülen cisme uygulandığını imgelememizdir;[36] bütün bunlar yalnızca devinmeyen bir cismi yanlışlıkla deviniyor sayabileceğimizi gösteriyor.

116. Burada söylediklerimizden sonra, devinim üzerine yapılan felsefî irdelemenin duyuyla algılanan ve cisimlerle bağıntılı olan uzaydan ayrı bir *saltık uzay* olduğunu içermediği görülüyor. Duyu nesnelerinin zihin olmaksızın varolamayacağını tanıtlayan ilkelere göre saltık

---

36 Bu noktadan sonra ilk bölüm şöyle sürüyor: "bu da devinmeyen bir cismi yanlışlıkla deviniyor sayabileceğimizi gösterir, ancak 'devinim' herkes için geçerli anlamında kullanıldığında, bir cismin, yalnızca bu cisimle başka bir cisim arasındaki uzaklık değiştiği için devindiğini tanıtlamaz, çünkü bir kez aldatmacadan kurtulup devindiren kuvvetin bu cisme iletilmediğini anladığımızda artık ona devindirilen cisim demeyiz. Öte yandan, parçalarının kendi aralarında belli bir konumu koruduğu tek bir cismi gözümüzün önüne getirdiğimizde, bu cismin başka hiçbir cisimle arasındaki uzaklıkta ya da başka hiçbir cisme göre konumunda bir değişiklik olmasa da her türlü devindirilebileceğini düşünenler var. Eğer söylemek istedikleri yalnızca bu cismin üzerinde, diğer cisimlerin salt yaratılmalarıyla belli bir niceliği ya da belirlenimi olan bir devinim ortaya çıkaran bir kuvvet olabileceğinden başka birşey değilse, bunu yadsımamalıyız. Ancak onu tanımlamaya yarayan cisimler olduğunda yer değişimini ortaya çıkaran kuvvet ya da güçten ayrı edimsel bir devinimin böyle tek bir cisimde varolabilmesinin benim kavrayamayacağım birşey olduğunu söylemeliyim."

uzayın da zihin olmaksızın varolamayacağı açıktır. Derinlemesine incelersek, bütün cisimlerin ötesindeki bir *arı uzay* ideası oluşturmamızın bile olanaksız olduğunu görebiliriz. Bu idea olabilecek en soyut idealardan olduğu için onu tasarlamanın olanaksız göründüğünü açıkça söylemeliyim. Bedenimin herhangi bir yerini devindirdiğimde eğer devindirdiğim bölüm serbestse ya da bir dirençle karşılaşmıyorsa, *uzay* vardır derim; eğer bir dirençle karşılaşıyorsam *cisim* vardır derim; devinime direncin az ya da çok olmasına bağlı olarak da uzay daha çok ya da daha az *arı*dır derim. Sayısız yanlışlıklara yol açan bir tutuma, her töz adının tüm diğerlerinden ayrılabilecek bir ideayı temsil ettiğini düşünmeye gerçekten yatkın olsak bile, arı ya da boş uzaydan söz ettiğimde "uzay" sözcüğünün cisimden ayrı ya da cisim ve devinim olmaksızın düşünülebilecek bir ideayı temsil ettiği varsayılmamalıdır. O halde, bedenim dışında bütün dünyanın yok edildiğini varsayar ve bu durumda bile *arı uzay*ın hâlâ varolacağını söylersem, bu sözlerim yalnızca bedenimin üyelerini hiçbir dirençle karşılaşmaksızın her yönde devindirebileceğimi düşündüğüm anlamına gelir; oysa bedenim de yok edilmiş olsaydı, devinim ve buna bağlı olarak uzay da olamazdı. Belki kimileri görme duyularının onlara arı uzay ideasını verdiğini düşünebilirler; ancak daha önce tanıtladıklarımızdan uzay ve uzaklık idealarının bu duyu yoluyla elde edilmedikleri açıkça anlaşılır. *Görme Üstüne Deneme*'ye bakınız.

117. Burada ortaya koyduğumuz şey *arı uzay*ın doğası üzerine bilginler arasındaki bütün tartışmalara, karşılaşılan güçlüklere bir son verecek gibi görünüyor. Ancak başlıca yararı bu konu üstüne düşünenlerin üstesinden geldiklerini sandıkları tehlikeli ikilemden, yani ger-

çek uzayın Tanrı olduğunu düşünmekle Tanrı'nın yanında öncesiz sonrasız, yaratılmamış, sonsuz, bölünmez, değiştirilmez bir şey olduğunu düşünmek arasında bocalamaktan kurtulmamızdır. Haklı olarak bunların her ikisinin de zararlı ve saçma görüşler olduğu düşünülebilir. Pekçok tanrıbilimci ve büyük filozof uzayın sınırlarını ve yok olmasını kavramayı güç buldukları için onun tanrısal olduğu sonucuna varmıştır. Son zamanlarda Tanrı'nın dile getirilmesi olanaksız özniteliklerinin uzaya uyduğunu göstermeye kalkışanlar bile olmuştur. Bu öğreti Tanrısal Doğa'ya hiç mi hiç yakışmıyor; ancak çoğunluğun benimsediği sanılara sımsıkı tutunduğumuz sürece ondan nasıl kurtulabiliriz bilmiyorum.

118. Buraya dek doğa felsefesini inceledik; şimdi kurgusal bilginin öteki ana dalını, matematiği inceleyeceğiz. Matematiğin başka alanlarda pek karşılaşılmayan açıklıkta olduğu, tanıtlamalarının kesin olduğu bilinir. Yine de, eğer bu bilimin ilkelerinde yuvalanmış gizli bir yanılgı varsa ve matematikçiler de tıpkı diğer insanlar gibi bu yanılgıya düşüyorlarsa, o zaman matematiğin de büsbütün yanlışsız olduğu düşünülemez. Matematikçiler kanıtsavlarını yüksek bir apaçıklık düzeyinde türetiyor olmalarına karşın, temel ilkeleri nicelik düşüncesiyle sınırlanmıştır ve bütün bilimleri etkileyen aşkın maksimler araştırma alanlarının dışında kalır; ve sonuçta matematik de aralarında olmak üzere bütün bilimler bu maksimlerdeki yanılgılardan paylarını alırlar. Matematikçilerin ortaya koydukları ilkelerin doğruluğunu, bunlara dayanan türetim yönteminin açıklığını, karşı çıkılmazlığını yadsımıyoruz; ancak matematiğin erişim alanının dışında kaldıkları için bu bilimin bütün gelişimi boyunca açıkça belirtilmemiş olsa da, örtük olarak varsayılmış yanıl-

gılar içeren maksimleri olabileceğini; bu gizli ve gözden kaçmış yanılgıların kötü etkilerinin buradan bütün dallara yayıldığını ileri sürüyoruz. Açıkça söylersek, matematikçilerin de diğerleri gibi soyut genel idealar öğretisinden ve cisimlerin zihin olmaksızın varoldukları düşüncesinden kaynaklanan yanılgılardan bir ölçüde sorumlu olduklarından kuşkulanıyoruz.

119. Aritmetiğin konusu sayılan soyut *sayı* idealarının özgülüklerini, karşılıklı ilişkilerini anlama çabasının kurgusal bilginin oldukça önemli bir alanını oluşturduğu düşünülmüştür. Kendilerinde hiçkimsede olmayan bir düşünsel yetkinlik olduğunu, düşüncelerinin hiçkimsenin ulaşamadığı yüksekliklere erişmiş olduğunu sanan kimi filozoflar, sayıların soyut, arı ve anlıksal bir doğalarının olduğu sanısına kapılmışlar ve onları pek önemsemişlerdir. Böylece, kılgıda hiçbir yararları olmayan, yalnızca oyalanmaya yarayan en önemsiz sayısal kurgulamalara bile bir değer biçilmiş ve kimilerinin zihni, sayılarda çok büyük gizlerin yattığı düşüne kapılacak ve doğal şeyleri bunlarla açıklamaya kalkışacak kadar bulanmıştır. Ancak, düşüncelerimizi inceler ve burada ortaya koyduklarımızı göz önünde tutarsak, yükseklerde dolaşan bu adamları ve onların soyutlamalarını belki de pek önemsemeyecek ve sayılara ilişkin incelemeleri, kılgıda araç olarak yararlı olmadıkları, yaşamı kolaylaştırmadıkları için *difficiles nugae** olarak göreceğiz.

120. Soyut birliği daha önce 13'te irdeledik, burada ve Giriş'te söylediklerimizden böyle bir idea bulunmadığı sonucu açıkça çıkıyor. Ancak sayı "birimlerin bir araya getirilmesi" olarak tanımlandığına göre, soyut birlik

---

* çetin gevezelikler.

ya da soyut birim diye bir şey yoksa, sayısal adlarla ya da betilerle gösterilen soyut sayı ideaları da yoktur sonucuna varabiliriz. O halde, aritmetikteki kuramlar eğer adlardan ya da betilerden, kendilerine sayı verilen tikel şeylerden olduğu gibi bütün kullanımdan ve kılgıdan da soyutlanmışlarsa, bu kuramların hiçbir nesnesinin olmadığını varsayabilir ve böylece sayılar biliminin kılgıya göre büsbütün ikincil olduğunu ve yalnızca bir kurgulama işi olarak düşünüldüğünde ne denli yavan ve önemsiz olduğunu görebiliriz.

121. Bununla birlikte, soyut doğrulukların bulgulanmasındaki aldatıcı gösteriye kananlar, zamanlarını boşu boşuna hiçbir işe yaramayan aritmetik kanıtsavlarıyla, aritmetik sorunlarıyla harcayacak olanlar çıkabilir; öyleyse bu iddiaların boşluğunu daha ayrıntılı irdeleyerek sergilemek yerinde olacak. Aritmetik emekleme döneminde incelenir, insanların hangi nedenle bu bilimle uğraşmaya başladığı ve onu hangi ereğe yönelttikleri anlaşılırsa bu boşluk açıkça görülecektir. Doğal olarak insanların başlangıçta belleğe, hesaplamalara kolaylık sağlamak, sayabildikleri şeyleri göstermek için, sayaçlardan yararlandıkları, herbiri bir birimi gösteren çizgi, nokta gibi şeyler kullandıkları düşünülür. Daha sonraları birden çok çizgi ya da noktayı temsil eden harfler kullanmak gibi daha kestirme ve daha kapsamlı yöntemler buldular. Sonunda ise birkaç harfin ya da betinin yinelenmesiyle ve her betinin yerine göre anlamının değişmesiyle bütün sayıların en uygun biçimde ifade edildiği Arap ya da Hint sayı dizgesi kullanılmaya başlandı; bu dizge dile öykünülerek oluşturulmuş gibidir, öyle ki betilerle oluşturulan sayı dizgesiyle adlarla oluşturulanı arasında kesin bir benzeşim görülür. Dokuz yalm beti birincisinde ilk do-

kuz sayı adının ve yerlerin karşılığıdır, ikincisinde ise adlara karşılık gelir. Bütünü göstermek için betilerin bu yalın ve yerel değerlerine göre parçaların saptanmış betilerinden ya da göstergelerinden hangilerini hangi sırayla yerleştirmek gerektiği ya da tersini yapmak için neler gerektiği üzerine düşünülmüş ve birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Aranan betileri bulduktan sonra, aynı kural ya da benzeşimi baştan sona izleyerek, bunları sözcüklere çevirmek kolaydır; böylece sayı bütünüyle bilinebilir. Geçerli benzeşime göre adlarını ya da (doğru düzenlenişleriyle) betilerini bildiğimizde bütün tikel şeylerin sayılarını bildiğimiz söylenir. Bu göstergeleri bildiğimizde aritmetik işlemler yoluyla gösterdikleri tikel toplamları da bilir ve böylece göstergelerle hesap yaparak (bunlarla birin birim kabul edildiği şeyler çokluğu arasında bir bağlantı kurulduğu için) doğru bir biçimde toplayabilir, bölebilir ve sayı vermek istediğimiz şeylerin kendilerini oranlayabiliriz.

122. O halde biz aritmetikte şeyleri değil, göstergeleri, bunları da kendileri için değil, şeylerle ilişkimizde nasıl eylememiz ve onları isteklerimiz doğrultusunda nasıl doğru kullanmamız gerektiği konusunda bizi yönlendirdikleri için dikkate alırız. Burada da sayısal adların ya da harflerin zihinlerimize tikel şeyler anıştırmayıp soyut idealar imlediklerinin düşünüldüğü görülüyor; bu genel olarak sözcüklere ilişkin gözlemlerimize de uygundur (19. Böl., *Giriş*). Şu anda bu konuda daha ayrıntılı bir tartışmaya girmiyorum. Yalnızca burada ortaya koyduklarımızdan sonra sayılar üzerine soyut doğruluk ya da kanıtsav sayılan şeylerin sayılabilir tikel şeylerden başka hiçbir nesneyle ilgilerinin olmadığını, bunların yalnızca ilk zamanlarda salt gösterge olarak dikkate alınan, insan-

ların hesaplama gereksinimi duyduğu tikel şeyleri uygun bir biçimde temsil edebilen adlar ya da harfler oldukları açıklığa kavuşmuştur demekle yetineceğim. Buradan da bunlarla sırf kendileri için uğraşmanın, dilin doğru kullanımını ya da başlangıç amacını ve araçsallığını gözardı ederek zamanını sözcükler üzerine uygunsuz eleştirilerle ya da salt sözel usavurmalarla, tartışmalarla geçirmek ne kadar bilgece bir iş sayılırsa o kadar bilgece bir iş olacağı sonucu çıkıyor.

123. Sayılardan sonra geometrinin nesnesi olan ve göreli olduğu düşünülen[37] *uzam* üzerinde duralım. Sonlu uzamın sonsuz bölünebilir olması her ne kadar geometrinin öğelerinde ne bir belit ne de bir kanıtsav olarak açıkça ortaya koyulmamışsa da, bunun her yerde geometri tanıtlamalarıyla ve ilkeleriyle öyle ayrılmaz ve özsel bir bağlantı içinde olduğu varsayılır ki, matematikçiler bu konuda hiç kuşku duymaz, burada ufacık bir sorun bile görmezler. Ayrıca, bu sanı insanın yalın sağduyusuna açıkça ters gelen ve henüz öğrenimin yolunu şaşırtmadığı bir zihnin isteksizce kabul ettiği şu tuhaf geometri paradokslarının gerçekten de kaynağı olduğu gibi, matematiği bu kadar güç ve sıkıcı kılan bütün şu aşırı titizliklerin de nedenidir. O halde, hiçbir sonlu uzamın sayısız parça barındırmadığını ya da sonsuza dek bölünebilir olmadığını gösterebildiğimizde hem geometri bilimini insan usu adına hep utanç sayılmış birçok güçlükten ve çelişkiden arındıracak hem de onu bugüne kadar olduğundan çok daha az zaman ve zahmete malolan bir iş durumuna getireceğiz.

124. Düşüncemizin nesnesi olabilecek her tikel son-

37 "göreli olduğu düşünülen" sözcükleri ikinci baskıda eklenmiştir.

lu uzam yalnızca zihinde varolan bir *idea* olduğuna göre ondaki her parça algılanmalıdır. Öyleyse, eğer düşündüğüm herhangi bir sonlu uzamda sayısız parça algılayamıyorsam, bu sonlu uzamda sayısız parça olmadığı kesindir. İster duyuyla algılayayım ister zihnimde bir betisini çizeyim, belli bir doğruda, yüzeyde ya da katıda sayısız parça ayırt edemeyeceğim açıktır: buradan tikel sonlu uzamda sayısız parça olmadığı sonucuna varıyorum. Gördüğüm uzamların kendi idealarımdan başka birşey olamayacakları kadar açık birşey olamaz; idealarımdan hiçbirini sonsuz sayıda başka idealara çözündüremeyeceğim, yani idealarımın sonsuz bölünebilir olmadıkları da yine bu kadar açık. Eğer "sonlu uzam"la sonlu ideadan başka birşey anlatılmak isteniyorsa, bunun ne olduğunu bilmediğimi ve üzerine olumlu ya da olumsuz hiçbir şey söyleyemeyeceğimi belirtmek isterim. Ancak "uzam", "parça" gibi terimler kavranılabilecek bir anlamda, yani idea anlamında kullanılıyorlarsa, sonlu bir niceliğin ya da uzamın sonsuz sayıda parçadan oluştuğunu söylemenin apaçık bir çelişme olduğunu herkes ilk bakışta kabul eder. Us sahibi bir yaratığın bu görüşü benimsemesi, eğer bu ona bir putpereste* Aşai Rabbani** inancının aşılanması gibi yavaş yavaş, alıştıra alıştıra aşılanmıyorsa, olanaksızdır. Eski ve kökleşmiş önyargıların ilke sayılması sıkça karşılaşılan bir durumdur; önermeler bir kez *ilke*ler kadar güçlü ve güvenilir kılındıklarında yalnızca kendilerinin değil, onlardan çıkarılabilen şeylerin de sınanmasına hiç gerek duyulmaz. Bu yolla insan zihnine yutturulamayacak saçmalık yoktur.

---

* *gentile*

** *transubstantiation.*

125. Anlığında soyut genel idealar öğretisine ilişkin önyargılar olan birisi (duyu idealarını konusunda ne düşünürsek düşünelim) *soyut* anlammda ele alınan uzamın sonsuz bölünebilir olduğuna ikna edilebilir. Böylece duyu nesnelerinin zihin olmaksızın varolduklarını düşünen birisine yalnızca bir inç uzunluğunda olan bir çizginin, farkına varılamayacak kadar küçük olsalar da gerçekten varolan sayısız parça barındırdığı kabul ettirilebilir. Bu yanılgılar geometricilerin zihinlerinde de diğer insanların zihinlerinde yer ettiği kadar yer etmiş, usavurmalarını benzer biçimde etkilemiştir. O halde uzamın sonsuz bölünebilirliğini desteklemekte kullanılan geometri kanıtlarının nasıl da bu yanılgıların üzerinde nasıl temellendiğini göstermek hiç de zor birşey değil[38]. Burada yalnızca neden bütün matematikçilerin bu öğretinin düşkünü olduklarını, ona neden sıkı sıkı tutunduklarını genel olarak inceleyeceğiz.

126. Yukarıda geometri kanıtsavlarının ve geometri tanıtlarının tümel idealarla ilgili olduklarını saptamış (15, Giriş); ve bunun nasıl anlaşılması gerektiğini, yani çizgedeki belli doğruların, belli betilerin farklı boyutlardaki sayısız başka doğrunun ve betinin yerini tuttuğunun varsayıldığını ya da, başka türlü söylersek, geometricinin onları boyutlarından soyutlayarak ele aldığını açıklamıştık. Bunlar geometricinin çizgedeki doğruların ve betilerin soyut idealarını oluşturduğunu değil de o tikel boyutun ne olduğuyla, bu boyutun küçük ya da büyük oluşuyla ilgilenmediğini, bunu tanıtlamayla ilgisiz gördüğünü gösteriyor. Dolayısıyla buradan şemada topu topu bir inç uzunluğunda olan bir doğrudan, bu

38 Şu tümce ikinci baskıda yoktur: "Ancak gerekirse bunu başka bir yerde özel olarak ele alabiliriz."

doğru kendi başına değil de tümel olarak ele alındığı için, tek bir inç fazlası olmasa da, onbin ya da daha çok parça içeriyormuş gibi söz etmek gerektiği anlaşılır; doğru burada yalnızca anlamı bakımından tümeldir ve bu anlamıyla, bir inçten daha uzun olmamasına karşın, kendisinden daha büyük sayısız doğruyu temsil etmektedir, bu doğrularda da onbin ya da daha fazla parça seçilebilir. Böylece doğruların özgülükleri göstergeye, kendilerini temsil eden oldukça sıradan bir betiye aktarılır. Ve işte burada bir yanlış yapılıyor ve bu özgülüklerin kendi doğasında değerlendirilen göstergeye ilişkin oldukları düşünülüyor.

127. Bir inç uzunluğundaki doğruda bu kadar çok parça bulunmasa da, daha fazla parçası olan bir doğru bulunabileceği için, bu bir inçlik doğrunun saptanabilir bir sayıdan daha çok parça içerdiği söylenmektedir. Bu saltık anlamda düşünülen bir inç uzunluğundaki doğru için değil onun temsil ettiği şeyler için doğrudur. Ancak insanlar bu ayrımı akıllarında tutamayarak kağıt üzerinde tanımlanan tikel doğrunun kendisinin sayısız parça içerdiği sanısına kapılırlar. Bir inçin onbininci parçası diye birşey yoktur; ancak bir milin ya da dünyanın yarıçapının, bir inç uzunluğundaki doğru tarafından temsil edilen onbininci parçası vardır. O halde, kağıda bir üçgen çizip bunun bir inçten daha uzun olmayan bir kenarına, örneğin yarıçap dediğimde, onun onbin, yüzbin hatta daha fazla parçaya bölündüğünü düşünürüm. Her ne kadar kendi başına ele alındığında bu doğrunun onbininci parçası yok denecek kadar küçük birşey olsa ve bu nedenle herhangi bir yanlışa ya da güçlüğe yol açmadan ihmal edilebilirse de, burada kağıda çizilen doğrular daha büyük nicelikleri temsil eden imler oldukları için bu

onbininci parçanın çok önemli olduğu söylenebilir. Buradan önemli uygulama yanlışlıklarını önlemek için yarıçapın onbin ya da daha fazla parçadan oluşuyor sayılması gerektiği sonucu çıkıyor.

128. Burada söylediklerimizden herhangi bir kanıtsavın tümel olabilmesi için kağıda çizilen doğrulardan niçin gerçekte içermedikleri parçaları içeriyorlarmış gibi söz etmek gerektiği açıkça anlaşılır. Sorunu derinlemesine incelediğimizde bir inçlik doğrunun kendisinin değil de bu doğruyla temsil edilen ve çok daha büyük başka bir çizginin onbin parçaya bölünebileceğini düşündüğümüz, bir doğru sonsuz bölünebilirdir dediğimizde ise, [sonsuz büyüklükte bir doğrudan söz ettiğimiz][39] ortaya çıkacaktır. Sanırım böylece sonlu uzamın sonsuz bölünebilirliğinin geometride zorunlu sayılmasının temel nedenini saptamış oluyoruz.

129. İnsan bu yanlış ilkeden kaynaklanan saçmalıklar ve çelişmeler çoktan bu ilkenin kendisine karşı tanıtlamalar sayılabilirdi diye düşünüyor. Ancak, hangi mantığa dayanarak bilemiyorum, sanki sonsuz bir zihin için bile çelişmeleri uzlaştırmak olanaksız değilmiş, saçma ya da tutarsız birşeyle doğruluk arasında zorunlu bir bağlantı kurulabilirmiş ya da böyle birşey doğruluktan çıkarılabilirmiş gibi, *a posteriori* tamtların sonsuzluğa ilişkin önermelere karşı tanıtlamalarda kullanılmaması gerektiği ileri sürülüyor. Oysa bu savın ne denli zayıf olduğunu gören, onun doğru olarak benimseyegeldiği ilkeleri baştan aşağı, kılı kırk yararcasına incelemek sıkıntılarına katlanmak yerine gevşek bir kuşkuculukla yetinen insan zihninin tembelliğiyle alay etmek için uydurulmuş

39 Ayraç içindekiler ilk baskıda şöyledir: "eğer anlamlı konuşuyorsak, burada sözünü ettiğimiz şeyin sonsuz büyüklükte bir doğru olduğunu"

olduğunu düşünecektir.

130. Günümüz geometricilerinin hiç de önemsiz sayılamayacak kaygıları, aralarındaki ciddi tartışmalar son zamanlarda sonsuzlar üzerine yapılan kurgulamaların iyice aşırı noktalara varmasına neden olmuş ve bu kurgulamalardan çok garip kavramlar türemiştir. Bu geometricilerden kimileri sonlu doğruların sonsuz sayıda parçaya bölünebileceğini ileri sürmekle yetinmeyip bu sonsuz küçüklerin herbirinin sonsuz sayıda başka parçaya ya da ikinci dereceden sonsuz küçüklere bölünebileceğini ve bunun *ad infinitum** böyle gideceğini de savunuyorlar. Bu adamlar sonsuz küçüklerin sonsuz küçükleri olduğunu, onların da sonsuz küçükleri olduğunu ve bunun hiç sona ermeden böyle gittiğini, bir inç uzunluğundaki doğruda yalnızca sonsuz sayıda parça bulunmadığını, *ad infinitum* sonsuzun sonsuzunun sonsuzu kadar parça bulunduğunu söylüyorlar demek istiyorum. Bunların yanında, haklı olarak sonsuz sayıda çoğaltıldığında bile en küçük uzama eşit olamayacak artı değerli bir niceliğin ya da bir uzam parçasının varolduğunu imgelemenin saçma olduğunu düşünen ve yalnızca sonsuz küçükler olduğunu, sonsuz küçüklerin altındaki sonsuz derecelerinin hiç olduğunu savunanlar da var. Öte yandan, birinci dereceden sonsuz küçükleri izleyen sonsuz küçükler olmadığını ileri sürenlerin kabul etmek zorunda kaldıkları şey, yani karenin, küpün ya da başka bir artı değerli gerçek kök kuvvetinin kendi başına hiç olması da daha az saçma birşey gibi görünmüyor sanırım.

131. Öyleyse *her iki tarafın* da yanıldığı ve aslında sonsuz küçük parça diye birşey olmadığı, sonlu bir nice-

* sınır olmaksızın, sonsuza kadar.

likte sonsuz sayıda parça olamayacağı sonucuna varmak için gerekçemiz var. Ancak bu öğretinin benimsenmesi durumunda geometrinin temelleri yıkılacaktır, bu bilimi böylesine baş döndürücü yüksekliklere eriştirmiş büyük adamları bunca zamandır boş işlerle uğraşmış saymak gerekecektir diyeceksiniz. Buna, ilkelerimize göre geometride yararlı olan ve insan yaşamını kolaylaştıran herşeyin sapasağlam ayakta kalacağını, uygulamalı bilimin dile getirdiklerimizden zarar görmek bir yana, kazançlı çıkacağını belirterek yanıt verilebilir. Ancak bu konuyu yeterince aydınlığa kavuşturmak[40] için ayrı bir çalışma gerekir. Geri kalanlara gelince, sonuç olarak kurgusal matematik bazı karışık ve gizemli öğelerinden doğruluğa bir zarar gelmeksizin ayıklanmış olacaktır, ancak insanlık böyle birşeyden nasıl bir yitime uğrar bilmiyorum. Tersine büyük yetenekleri olan, inatçı, gayretli adamların düşüncelerini bu eğlencelerden sıyırıp yaşamı daha yakından ilgilendiren, toplum yaşamını daha dolaysız etkileyebilecek şeyleri araştırmaya yönelmeleri fazlasıyla istenir birşey olsa gerek.

132. Doğruluğundan kuşku duyulmayan birçok kanıtsav sonsuz küçüklerin kullanıldığı yöntemlerle bulunmuştur; oysa sonsuz küçüklerin varoluşu bir çelişme barındırmış olsaydı bu kanıtsavlar hiçbir zaman ortaya çıkarılamazdı denecek olursa, ben de iyi araştırıldığında sonlu çizgilerin sonsuz küçük parçalarını, hatta *minimum sensibile*den* daha küçük niceliklerden yararlanmanın ya da böyle nicelikleri kavramanın zorunlu olduğu tek bir

40 Bu noktada birinci baskı şöyle sürüyordu: "ve sonlu uzamın sonsuz bölünebilir olduğunu varsaymaksızın doğruların, betilerin nasıl ölçülebileceklerini, özgüllüklerinin nasıl incelenebileceğini göstermek".

* en küçük duyulur.

durum bile bulunamayacak, dahası olanaksız olduğu için böyle birşeyin hiçbir zaman yapılmamış olduğu ortaya çıkacaktır derim.[41]

133. Pekçok önemli yanılgının bu kitabın önceki bölümlerinde sorguladığımız yanlış ilkelerden kaynaklandığı açıkça görülüyor; aynı zamanda bu yanlış inanışların karşıtları da hem din hem de gerçek felsefe için sayısız yararlı sonuçları olan oldukça verimli ilkeler gibi görünüyorlar. Özellikle *özdeğin* ya da *cisimsel nesnelerin saltık varoluşu*nun insanî olsun, tanrısal olsun tüm bilginin en açık, en azılı düşmanlarının bütün güçleriyle savundukları ve en çok güvendikleri şey olduğu gösterilmişti. Ve, eğer düşünmeyen şeylerin gerçek varoluşlarını algılanabilir olmalarından ayırt ederek, onlara tinlerin zihinleri dışında kendi başlarına bir kalıcılık tanıyarak doğada hiçbir şey açıklanamıyor ve tam tersine bundan içinden çıkılmaz birçok güçlük doğuyorsa; eğer tek bir gerekçeye bile dayanmadığı için özdeğin varsayılması belirsizlikten, kuşkudan başka birşey getirmiyorsa; eğer buradan çıkan sonuçlar özgür bir araştırmanın getirdiği aydınlığa dayanamıyor ve "sonsuzluklar kavranamaz" gibi karanlık ve genel bir savla örtbas ediliyorsa; eğer bu özdek bütünüyle ortadan kaldırıldığında en önemsizinden bile olsa kötü bir sonuçla bile karşılaşılmayacak; eğer onu kimse aramayacak ve herşey onsuz aynı ölçüde

41 Şu bölüm ikinci baskıda yoktur: "Matematikçiler akılar *[fluxions]* ya da sonsuz küçükler işlencesi *[differential calculus]* ve benzerlerine ilişkin olarak ne düşünürlerse düşünsünler, bu yöntemlerle çalışırken duyuyla algılanabilecek olandan daha küçük doğrular ya da yüzeyler kavramadıklarını ya da böyle şeyleri imgelemediklerini görmek için biraz düşünseler yetecektir. Bu küçük niceliklere ya da sonsuz küçüklerin sonsuz küçüklerine sonsuz küçükler diyebilirler, ancak bunlar gerçekte sonlu oldukları için, bütün yapabilecekleri budur. Bu ileride biraz daha açıklık kazanacak."

kolay, hayır, daha da kolay olacaksa; eğer yalnızca tinleri ve ideaları varsaymakla kuşkucular ve tanrıtanımazlar sonsuza değin susturulmuş olacaklarsa ve şeyleri böyle düzenlemek hem usa hem de dine uygunsa: özdeğin varoluşu yalnızca bir *varsayım* olarak önerilmiş ve –her ne kadar varolmadığının açıkça tanıtlandığını düşünsem de– ona yalnızca bir olanak gözüyle bakılmış bile olsa, bu düzenin kabul edilmesini, içten benimsenmesini elbette bekleyebiliriz.

134. Yukarıdaki ilkelerin sonucu olarak bilimde hiç de önemsiz sayılamayacak bir yer tutan kimi tartışmaların ve kurgulamaların yararsız[42] oldukları için gözden düşecekleri doğrudur. Bu durum bu türden araştırmalarla uğraşan ve bu yolda epeyce yol almış olanların ilkelerimize önyargılı ve düşmanca yaklaşmalarına neden olabilir. Ancak diğerlerinin ortaya koyduğumuz ilkeler sayesinde araştırmaların kolaylaştığını, insan bilimlerinin eskisinden daha açık, daha özlü, daha kapsamlı ve daha ulaşılabilir kılındığım görünce, söz konusu ilkeleri beğenmemek için ortada haklı nedenler olmadığını anlayacaklarını sanıyoruz.

135. Önerdiğimiz yöntem bizi *idealara* ilişkin bilgi üzerine söylemek istediklerimizi söyledikten hemen sonra *tin* konusunu ele almaya götürüyor. Belki de bu konuda insan bilgisi halkın düşündüğü kadar yetersiz değildir. Tinlerin doğasına ilişkin hiçbir şey bilmediğimiz kanısına gösterilen temel gerekçe tine ilişkin bir *idea*mızın bulunmayışıdır. Tin ideasının varolması apaçık olanaksızsa, bu ideayı algılamaması elbette insan anlığının bir kusuru olarak görülmemelidir. Yanılmıyorsam bu 27'de

42 İlk baskı bu noktada şöyle sürüyor: "ve aslında hiçbir şey söylemeyen şeyler".

tanıtlanmıştı, buna tinin düşünmeyen şeylerin ya da ideaların içinde varolabilecekleri tek töz ya da tek dayanak olduğunun da gösterilmiş olduğunu da ekleyelim. Herşeyi taşıyan ya da algılayan bu tözün kendisinin bir idea ya da ideaya benzer birşey sayılması ise düpedüz saçmalıktır.

136. Belki de tözleri bilmeye özgü bir duyumuz (kimileri böyle birşey olduğunu imgelemişlerdir) yoktur, eğer böyle bir duyumuz olsaydı, kendi ruhumuzu da tıpkı bir üçgeni bildiğimiz gibi bilebilirdik denecektir. Buna yanıtım, bize yeni bir duyu verilmiş olsaydı onunla ancak birtakım yeni duyumlar ya da yeni duyu ideaları edinirdik olacak. Sanırım kimse *ruh* ya da *töz* terimleriyle anlatılmak istenen şeyin yalnızca bir tür idea ya da duyum olduğunu söylemeyecektir. O halde, yetilerimizi bize bir tin ideası vermedikleri için kusurlu saymanın, onları *yuvarlak bir kare*yi kavrayamamakla suçlamaktan daha usa uygun olmadığı sonucuna varabiliriz.

137. Tinler, idealar ya da duyumlar nasıl biliniyorlarsa öyle bilinirler sanısı bir sürü saçma, dine aykırı inanışa ve ruhun doğasına ilişkin ciddi kuşkuların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sanı kimilerinde, böyle bir idea arayıp da bulamadıkları için bedenlerinden ayrı bir tinlerinin olup olmadığına ilişkin bir kuşku bile uyandırmış olabilir. Etkin olmayan ve varoluşu algılanmaktan başka birşey olmayan bir *idea*nın kendi başına kalıcı olan bir etmenin imgesi ya da benzeri olduğu savını çürütmek için yalnızca bu sözcüklerin anlamına dikkat etmek yeterliymiş gibi görünüyor. Ancak belki de ideanın düşünmekte, eylemekte ya da kendi başına kalıcılıkta tine benzer olması olanaksız olsa da kimi başka yönleriyle tine benzer olabileceğini, bir ideanın ya da bir im-

genin her bakımdan özgüne benzemesinin de zorunlu olmadığını söyleyeceksiniz.

138. Buna yanıtım eğer idea onu sözü edilen yönleriyle temsil etmiyorsa, herhangi bir biçimde temsil etmesi olanaksızdır olur. İsteme, düşünme ve idea algılama yetilerini bir kenara bırakırsanız ideanın tine benzeyebileceği başka birşey kalmayacaktır. Çünkü bizim *tin* sözcüğüyle anlatmak istediğimiz yalnızca düşünen, isteyen ve algılayan birşeydir, ve bu terimin anlamını oluşturan yalnızca budur. Bu yetilerin ideada[43] bir ölçüde bile temsil edilmeleri olanaksızsa, tin ideası diye birşeyin olamayacağı açıktır.

139. Ancak *ruh, tin, töz* terimlerinin gösterdiği bir idea yoksa, bu terimler bütün önemlerini yitirir, büsbütün anlamsız olurlar denerek karşı çıkılacaktır. Bunu, bu sözcüklerin anlamı ne bir idea, ne de ideaya benzer birşey olan, ancak ideaları algılayan, isteyen ve onlar üzerine uslama yapan gerçek birşeydir ya da bu sözcükler böyle birşeyi gösterirler diyerek yanıtlarım. Ben neysem o şey, *ben* terimiyle imlediğim şey, *ruh* ya da *tinsel töz* terimleriyle anlatılmak istenen şeyle birdir.[44] Bunun bir sözcük için kavga koparmak olduğu, başka adların dolaysız anlamlarına idea demeyi herkes kabul ettiğine göre *tin* ya da *ruh* adlarıyla gösterilen şeyin de aynı biçimde adlandırılmaması için bir gerekçe olmadığı söylenecek olursa, ben de bunu zihnin bütün düşünmeyen nesnelerindeki ortak özellik edilginliktir, nesnelerin varoluşları algılan-

---

43 İlk baskıda, bu tümcedeki her iki "idea" sözcüğünün yerinde de "idea ya da kavram [*notion*]" vardır. 142'ye bakınız.

44 Bu noktada birinci baskıda şu tümce yer alır: "Ancak hiçbir şey olmadığını ya da idea ya da kavram [*notion*] olduğumu söyleseydim her iki önerme de apaçık saçma olurdu."

maktan başka birşey değildir, ruhun ya da tinin varoluşu ise algılanmak değildir, o varoluşu algılamaktan ve düşünmekten başka birşey olmayan etkin bir varlıktır diyerek yanıtlarım. O halde iki anlamlı sözler etmemek, benzeşmez doğaları birbirine karıştırmamak için *tini ideadan* ayırt etmek zorundayız. 27'ye bakınız.

140. Aslında kabaca *tine* ilişkin bir ideamız, daha doğrusu bir kavramımız[45] vardır denebilir. Bu sözcüğün anlamını biliyoruz, yoksa ona ilişkin olumlu ya da olumsuz hiçbir söz edemezdik. Dahası, başka tinlerin zihinlerindeki ideaları bu ideaların benzerleri saydığımız kendi idealarımız aracılığıyla nasıl kavrıyorsak, başka tinleri de kendi ruhumuz aracılığıyla öyle biliriz. Başka tinlerle arasında (algıladığım) mavilik ya da ısıyla başkasının algıladığı mavilik ya da ısı arasındaki benzerlik gibi bir benzerlik olan ruhumuz, bu anlamda başka tinlerin imgesi ya da ideasıdır.

141. [46]Ruhun doğal olarak ölümsüz olduğunu savunanların ruhu saltık yok edilemez birşey, onu vareden Yaratan'ın sonsuz gücüyle bile yok edilemeyecek birşey gibi gördüklerini düşünmemeliyiz; onlara göre ruh yalnızca olağan doğa yasalarıyla ya da devinimlerle bozulamayacak, çözündürülemeyecek birşeydir. Aslında insan ruhunu beden gibi ölümlü ve bozulabilir birşey gibi görenler onun belli belirsiz bir yaşam ateşinden ya da bir canlılık dizgesinden başka birşey olmadığını ileri sürenlerdir; böyle bir varlık kolayca dağılıp gidecektir, barına-

---

45 İlk baskıda: "ya da daha iyisi tin kavramına [*notion*]. 142'ye bakınız.

46 İlk baskıda 141'in başında yer alan şu tümceler ikinci baskıdan çıkarılmıştır: "*Ruhun doğal ölümsüzlüğü* burada ortaya koyulan öğretinin zorunlu bir vargısıdır. Ancak bunu tanıtlamaya girişmeden önce bu inanın ne anlama geldiğini açıklamak uygun olacak."

ğının yıkılmasından sonra varlığını sürdürmesi olanaksızdır. Kötüler erdeme ve dine karşı en etkili zehir olan bu sanıya hırsla sarılmış, ona büyük değer vermişlerdir. Ancak yapıları ya da dokuları ne olursa olsun bütün cisimlerin zihindeki edilgin idealardan başka şeyler olmadıklarını ve zihnin bunlardan ışığın karanlıktan farklı olduğu kadar farklı olduğunu apaçık kıldık. Ruhun bölünmez, cisimsel-olmayan, uzamsız birşey olduğunu ve bunun sonucu olarak bozulmaz olduğunu da göstermiş oluyoruz. Doğal cisimleri sürekli etkileyen devinim, değişim, çürüme ve çözünmelerin (ki *doğa düzeni* deyimiyle anlatmak istediğimiz bunlardır) etkin, yalın ve bileşik olmayan bir tözü etkilemesinin olanaksızlığından daha açık birşey olamaz; öyleyse böyle bir varlık doğanın gücüyle çözündürülemez; bu da insan ruhu doğal olarak ölümsüzdür demektir.

142. Sanırım söylediklerimizden sonra ruhlarımızın duyusuz, etkin olmayan nesnelerin bilindiği gibi ya da *idea* yoluyla bilinemeyeceği açıklığa kavuşmuştur. *Tinler* ve *idealar* birbirlerinden öyle farklıdırlar ki, bunlara ilişkin olarak "vardır" ya da "bilinir" ya da benzer şeyler söylediğimizde bu sözcüklerin her iki doğada da ortak olan birşeyi gösterdiği düşünülmemelidir. Bunlarda benzer ya da ortak hiçbir şey yoktur; yetilerimizin sayısı herhangi bir biçimde arttığında ya da kapsamları genişlediğinde tini de tıpkı üçgeni bildiğimiz gibi bilebilecek duruma gelmeyi beklemekse ses görmeyi ummak kadar saçmadır. Bunları, ruhun doğasına ilişkin bazı önemli soruları açıklığa kavuşturmak ve kimi tehlikeli yanılgıların önüne geçmekte işe yarayacaklarını düşündüğüm için yineliyorum. [47][Etkin bir varlığa ya da bir eyleme ilişkin

47 Ayraç içindekiler ikinci baskıda eklenmiştir.

bir *kavram*ımız vardır denebilirse de tam anlamıyla bunlara ilişkin bir *idea*mız olduğunun söylenemeyeceğini düşünüyorum. Zihnim ve idealar üzerindeki edimleri sözcükleriyle ne anlatıldığını bildiğime ya da anladığıma göre zihnime ve idealar üzerine edimlerine ilişkin bir bilgim ya da bir kavramım da vardır. Bildiğim şeye ilişkin bir kavramım da vardır. *İdea* ya da *kavram* sözcüklerini herkes birbirinin yerine kullanacaksa ben bunu yapamayız demem, ancak yine de çok farklı olan şeyleri farklı adlarla ayırt etmek açıklık ve uygun ifade kullanma olanağı sağlar. Ayrıca aralarında zihin edimi de olmak üzere bütün bağıntılara ilişkin idealarımız olduğunu söylemek pek uygun olmazsa da, şeyler arasındaki bağıntılara ya da alışkanlıklara ilişkin bir kavramımız olduğu söylenebilir. Ancak bugün yapıldığı gibi *idea* sözcüğünün kapsamı tinleri, bağıntıları ve edimleri de içine alacak kadar genişletilecekse, eninde sonunda bu sözel bir sorun olacaktır.]

143. *Soyut idealar* öğretisinin özel olarak tinsel şeylerle ilgilenen bilimleri çapraşıklaştırmakta ve karanlığa itmekte hiç de az bir payı olmadığını eklemek yerinde olur. İnsanlar zihnin güçlerine ve edimlerine ilişkin soyut kavramlar oluşturabileceklerini ve bunları nesnelerinden ve etkilerinden olduğu kadar zihinden ya da tinin kendisinden de ayırırak düşünebileceklerini sanmışlardır. Böylece soyut kavramları temsil ettiği varsayılan pekçok karanlık ve çok anlamlı terim metafiziğe ve ahlâka sokulmuş ve bu da bilginler arasında sayısız çılgınlığa ve uyuşmazlığa yol açmıştır.

144. Ancak hiçbir şey insanları zihnin doğasına ve işlemlerine ilişkin tartışmalara ve yanılgılara sürüklemekte bu şeylerin üzerine duyulur idealardan ödünç alın-

mış terimlerle konuşmak alışkanlığından daha etkili olmamıştır. Örneğin istence ruhun *devinimi* deniyor: işte bu insan zihninin tıpkı bir topa raketle vurulduğunda topun zorunlu olarak devindiği gibi duyu nesneleri tarafından itildiği, yönlendirildiği yolunda bir inanç aşılamaktadır. Buradan ahlâk için tehlikeli sonuçları olacak sayısız kuruntu ve yanlış doğar. [48][Filozoflar kendilerine dönmeye ve söylediklerinin anlamını düşünmeye razı olabilseler bütün bunlardan kurtulacağımızdan ve doğruluğun yalın, düzgün ve tutarlı bir biçimde ortaya çıkacağından hiç kuşkum yok.]

145. Söylediklerimizden diğer tinlerin varlığını bilmek için onların işlemlerine ya da bizde uyandırdıkları idealara bakmaktan başka bir yol olmadığı açıkça anlaşılır. Çeşitli devinimler, değişimler ve idea katışımları algılıyorum; bunlardan kendilerine eşlik eden, ortaya çıkarlarken onlarla bir arada olan, bana benzeyen belli tikel etmenler olduğu bilgisini ediniyorum. Bu nedenle başka tinlere ilişkin bilgim kendi idealarıma ilişkin bilgim gibi dolaysız değildir; kendimden ayrı etmenler ya da tinler olarak yorumladığım ideaların etki ya da eşlik eden gösterge olarak aracılık etmelerine bağlıdır.

146. Kimi şeylere baktığımızda bu şeylerin ortaya çıkarılmasında insan etmenlerinin bir payı olduğuna inanabiliriz; ancak algıladığımız ideaların ya da duyumların büyük çoğunluğunu oluşturan, "doğa yapıtları" denen şeylerin insan istenci tarafından ortaya çıkarılmadıkları,

48 Ayraç içindekiler birinci baskıda şöyledir: "Filozoflar herkesin benimseyegeldiği kimi önyargılardan ve herkes gibi konuşmaktan vazgeçmeye ve kendilerine dönüp söylediklerinin anlamını düşünmeye razı olabilseler bütün bunlardan kurtulacağımızdan ve doğruluğun yalın, tekbiçimli ve tutarlı bir biçimde ortaya çıkacağından hiç kuşkum yok. Ancak bu konuya ilişkin güçlükleri ele almak bu kitabın amacına uygun düşmüyor, bunun için daha ayrıntılı özel bir çalışma gerekir."

insan istencine bağlı olmadıkları herkes için apaçıktır. Kendi başlarına kalıcı olduklarını düşünmek tutarsızlık olacağına göre bu şeylerin nedeni olan başka bir tin olmalıdır. 29'a bakınız. Doğal şeylerin değişmez düzenliliklerinin, düzenlerinin, kesintisiz sürekliliklerinin, yaratılanda büyük olandaki şaşırtıcı görkem ve güzelliğin, kusursuzluğun, küçük şeylerdeki ince ve duyarlı düzenin, bütündeki şaşmaz uyumun, karşılıklığın ve hepsinden önemlisi değerleri hiçbir zaman tam olarak anlaşılmayan hayvansal acı ve zevk yasalarının, güdülerin, doğal eğilimlerin, tutkuların üzerinde dikkatle düşünür, bütün bunları göz önünde tutar ve teklik, öncesizlik-sonrasızlık, sonsuz bilgelik, iyilik ve kusursuzluk yüklemlerinin ne anlama geldiğine ve ne denli önemli olduklarına dikkat edersek bunların yukarıda sözünü ettiğimiz "herşeyin içindeki herşeyi yöneten" ve "herşeyin kendisinden oluştuğu" tinin yüklemleri olduğunu açıkça anlarız derim.

147. Böylece Tanrı'nın kendimizden başka herhangi bir zihin ya da tin kadar hiçbir kuşkuya yer kalmaksızın ve dolaysızca bilinebileceği apaçık ortaya çıkıyor. Doğanın etkileri insan etmenlerine yüklenen etkilerden sayıca daha çok ve çok daha önemli oldukları için Tanrı'nın varoluşunun insanların varoluşundan çok daha apaçık algılandığını bile söyleyebiliriz. İnsanı ya da ortaya çıkardığı bir etkiyi gösteren tek bir im yoktur ki Doğayı Yaratan tinin varlığını daha da belirgin kılmasın. İnsan istencinin diğerlerini etkilemek için bedeninin organlarının deviniminden başka bir nesnesi olmadığı apaçıkken böyle bir devinimin başkasınca anlaşılabilmesinin ya da başkasının tininde bir idea uyandırabilmesinin bütünüyle Yaratan'm istencine bağlı olması bunu gösteriyor. "Herşeyi erkinden gelen bir buyrukla ayakta tutan", tinle-

rin birbirlerinin varoluşlarını algılayabildikleri ilişkiyi sürdüren yalnızca O'dur. Ancak herkesi aydınlatan bu arı, dupduru ışığın kendisi görünmez.[49]

148. Düşünmeyen kalabalık genellikle Tanrıyı *göremediğini* öne sürer. Onu bir insanı gördüğümüz gibi görebilseydik varlığına inanır ve buyruklarını yerine getirirdik derler. Heyhat! Herşeye egemen olan Efendimiz'i türdeşlerimizi gördüğümüzden çok daha bütün, çok daha açık bir biçimde görmek için gözümüzü açmamız yeter. Bazılarının ileri sürebileceği gibi Tanrı'yı doğrudan, dolaysız gördüğümüz ya da cisimsel şeylerin kendilerini değil de onları Tanrı'nın özünde temsil eden şeyi gördüğümüz –bu öğretinin benim için kavranılamaz birşey olduğunu belirtmeliyim– sanısına kapılmıyorum. Ne demek istediğimi açıklayayım: bir insan tini ya da bir kimse idea olmadığı için duyu yoluyla algılanmaz; öyleyse, bir insanın rengini, boyunu, betisini, devinimlerini gördüğümüzde yalnızca zihnimizde uyandırılan belli duyumları ya da ideaları algılarız; belirginleşmiş çeşitli çoklular olarak görüşümüze sunulan bu şeyler de bize benzer sonlu ve yaratılmış tinlerin varolduğunu göstermeye yararlar. Bu nedenle –insan sözcüğü eğer bizim gibi yaşayan, devinen, algılayan, düşünen birşey anlamına geliyorsa– insanı değil de yalnızca belli bir idea derlemesini, bizi ona eşlik eden, onun temsil ettiği, bize benzeyen ayrı bir düşünce ve devinim ilkesinin varolduğunu düşünmeye iten belli bir idea derlemesini gördüğümüz açıktır. Aynı biçimde Tanrı'yı da görürüz. Aralarındaki bütün fark şudur: tikel bir insan zihnini gösteren şey belli bir sonlu,

---

49 Birinci baskıda 147'nin son tümcesi şöyledir: "Ancak herkesi aydınlatan bu arı, bu dupduru ışığın kendisi insanlığın büyük çoğunluğuna görünmez."

sınırlı idea topluluğudur, oysa bakışımızı çevirdiğimiz heryerde hep tanrısallığın apaçık belirtilerini algılarız; insanların şu devinimlere ilişkin algıları nasıl onların erklerinin göstergeleri ya da etkileriyse, gördüğümüz, işittiğimiz, duyularımızla algıladığımız herşey de Tanrı'nın erkinin göstergesidir, onun etkisidir.

149. Öyleyse biraz düşünebilen için Tanrı'nın ya da zihinlerimizin yanıbaşında, zihinlerimizde bizi sürekli etkileyen bütün bu ideaları ya da bu duyumları yaratan, kendisine saltık ve bütünüyle bağlı olduğumuz, kısaca söylersek, "içinde yaşadığımız, devindiğimiz, varlığımızı bulduğumuz" bir tinin varoluşundan daha apaçık birşey olamaz. Zihnimizin bu denli yakınında duran, böylesi açık ve büyük bir gerçeğe bu kadar az insanın kulak vermiş olması, Tanrı'nın böylesi açık belirtileriyle kuşatılmışken, sanki fazla ışıktan körleşmiş gibi bunlardan pek az etkilenen insanın ahmaklığının ve dikkatsizliğinin acıklı bir örneğidir.

150. Ancak doğal şeylerin ortaya çıkışında doğanın hiç mi katkısı yok, bunların tümünün nedeninin yalnızca Tanrı'nın dolaysız eylemesi olduğunu mu düşünmeli diye soracaksınız. Buna yanıtım, eğer *doğa* sözcüğü yalnızca belli değişmez ve genel yasalara göre zihnimize verilen etkilerin ya da duyumların görülür *dizileri* anlamına geliyorsa, bu anlamdaki doğanın hiçbir şey üretemeyeceği açıktır olacak. Ancak, eğer *doğa* hem doğa yasalarından ve duyumla algılanan şeylerden hem de Tanrı'dan ayrı bir varlık anlamına geliyorsa, bu sözcüğün benim için kendisine anlaşılabilir hiçbir anlam iliştirilmemiş boş bir ses olacağını belirtmeliyim. Bu anlamdaki doğa, Tanrı'nın heryerde oluşuna, sonsuz kusursuzluğuna ilişkin doğru kavramları bulunmayan putperestlerce

ortaya atılmış kof bir düş nesnesidir. Ancak bunun filozofların doğaya yüklemeye alıştıkları bu etkileri hep Tanrının dolaysız yetkesine yükleyen Kutsal Kitap'a inandıklarını söyleyen Hristiyanlar arasında hoş karşılanmasını açıklamak daha zor. "Efendimiz buğular yükseltir; yağmurlu şimşekler yapar; hazinelerinden yel çıkarır ortaya" *Yeremya*, 10:13* . "Ölümün gölgelerini sabaha dönüştürür ve gündüzü geceyle karartır." *Amos* 5:8**. "Toprağa konuk olur, yağmurla yumuşatır onu: kutsar buradan boy vereni, otlaklar sürülerle, vadiler ekinle dolsun diye taçlandırır yılı iyiliğiyle." *Mezmur* 65'e bakınız***. Kutsal Kitap'ın dili hep böyleyken bizi Tanrı'nın işlerimizle bu denli yakından ilgilendiğine inanmaktan ne alıkoyabilir bilmiyorum. Tanrıyı bile bile çok uzaklarda varsayar ve yerine kör, düşünmeyen bir vekil koyarız. Oysa, (Aziz Paul'e inanırsak) "o hiçbirimizden uzakta değildir."

151. Doğal şeylerde gözlenen ağırdan ve aşamalı işleyişler Herşeye Gücü Yeten bir Etmen'in dolaysız yetkesi gibi bir nedene bağlanamaz denerek karşı çıkılacağından kuşkum yok. Bunların yanında hilkat garibeleri, zamansız doğumlar, meyvaların çiçekte kavrulması, çöllerdeki kuraklık, insan yaşamının acıları ve bunlara benzer pekçok şey de doğanın bütününün sonsuz bilge, sonsuz iyi bir tin tarafından dolaysızca işletilip denetlenmediğine kanıt olarak gösterilir. Ancak bu karşı çıkışa 62'de söylediklerimiz yeteri kadar açık bir yanıt veriyor;

---

* "... ve yerin uçlarından buğular yükseltir, yağmurlar için şimşekler yapar ve hazinelerinden yel çıkarır." (*Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul: 1993).

** "...ve ölüm gölgesini sabaha çevireni, ve gündüzü gece ile karartanı, ... arayın" (a.g.y.).

*** "Toprağı yağmurla yumuşatırsın,/ Filizlerine bereket verirsin./ İyiliklerinle yıla çelenk takarsın;/... Otlaklar sürülerle kaplanır, Vadiler de buğday ile örtünür, /... (a.g.y.).

en yalın, en genel kurallarla, sarsılmaz ve tutarlı bir işlemeyi sağlamak için sözü edilen düzenlerin saltık zorunlu oldukları su götürmez; bu Tanrı'nın bilgeliği ve iyiliği için kanıttır.[50] Bu dev doğa makinasına verilen düzen öyle birşeydir ki doğadaki düzenekler ve görüngüler duyularımıza verilirken etten ve kandan oluşmuş insanlar bu bütünü işleten eli göremezler. "Gerçekten de" der yalvaç, "sen kendini gizleyen bir Tanrısın" *Işaya* 45:15*. Ancak, Tanrı kendini hiçbir düşünme çabası göstermeyecek kösnü düşkünlerinin ve tembellerin gözlerinden gizlese de yansız ve dikkatli bir zihin için bütün varlık dizgesini biçimlendiren, düzenleyen ve ayakta tutan sonsuz bilge bir tinin yakın varlığından daha kolay okunur birşey olamaz. Başka yerlerde söylediklerimizden yaşamı ilgilendiren işlerde yolumuzu bulabilmek ve doğanın gizine erişmek için verilmiş genel yasalara göre eylemenin zorunlu olduğu, bu yapılmadığında insanın bütün kavrayışının, bütün tasarılarının büsbütün boşa çıkacağı, zihnimizde böyle yetilerin, böyle güçlerin bulunmasına bile olanak kalmayacağı açıkça anlaşılır. 31'e bakınız. Bunlar göz önünde tutulursa bu noktada ortaya çıkabilecek güçlüklerin hiçbir önemi kalmayacaktır.

152. Dahası, doğadaki lekelerin, kusurların yersiz olmadıklarını, bunların tıpkı bir resimdeki gölgelerin daha parlak, daha aydınlık bölgeleri belirginleştirdikleri gibi doğaya hoş bir çeşitlilik getirdiklerini, onu daha da güzelleştirdiklerini düşünmeliyiz. Yine tohumların, oğulcukların**, bitkilerin ve hayvanların olgunluğa erişme-

50 Şu tümce ikinci baskıda yoktur: "Buradan Tanrı'nın elinin kararlı ve umursamaz günahkâra pek görünmediği ve böylece ona dinsizliğini pekiştirmek, kinini bilemek için bir fırsat doğduğu sonucu çıkıyor (57'ye bakınız)."

* "Gerçek kendini gizleyen Allah sensin, ..." (a.g.y.).

** *embryos*.

den yokolup gitmelerine bakarak Doğayı Yaratan'ı sakıntısızlıkla suçlamanın güçsüz ve tutumlu ölümlülerle yakınlığımızın etkisiyle kapıldığımız bir önyargıdan kaynaklanıp kaynaklanmadığını iyi araştırmalıyız. Doğrusu insanın büyük sıkıntılara katlanmadan, çok çalışmadan elde edemediği şeyleri tutumlu kullanmasına bilgelik denebilir. Ancak bir hayvandaki ya da bir bitkideki betimlenmesi olanaksız bir incelikteki makinayı yaratmanın ulu Yaratan'a bir çakıl taşını yaratmaktan daha çok zahmet ve sıkıntıya malolduğunu düşünmemeliyiz. Herşeye gücü yeten bir tinin bütün şeyleri yalnızca buyurarak,* kayıtsız bir istenç edimiyle ortaya çıkarabileceğinden daha açık birşey olamaz. Öyleyse doğal şeylerin debdebeli bir bollukta saçılıp savrulmasını onları ortaya çıkaran etmenin zayıflığının ya da savurganlığının değil, onun erkindeki zenginliğin göstergesi olarak yorumlamak gerektiği açıktır.

153. Genel doğa yasalarından, sınırlı ve kusurlu tinlerin eylemlerinden kaynaklanan dünya acılarına, huzursuzluklara gelince, bunlar da şu an içinde bulunduğumuz durumda mutluluğumuz için vazgeçilmez zorunluluklardır. Gelgelelim biz fazlasıyla dar görüşlüyüz. Sözgelimi belli bir acı ideasını düşünür ve ona *kötü* deriz; oysa bakış açımızı çeşitli erekleri, bağlantıları, şeylerin nasıl birbirine bağlı olduklarını, acılardan ve zevklerden hangi durumlarda ve ne kadar etkilendiğimizi, bu dünyaya hangi amaçla getirildiğimizi de içine alacak biçimde genişletebilirsek, kendi başlarına kötü gibi görünen tikel şeylerin varlık dizgesinin bütününe bağlı olduklarını düşündüğümüzde bu şeylerin doğalarının iyi olduğunu

---

* *by fiat.*

kabul etmek zorunda kalırız.

154. Düşünen her insan söylediklerimizden sonra tanrıtanımazlığın, Maniheizmin* yandaşlarının olabilmesinin yalnızca insanlardaki zihinsel dikkat ve kavrayış eksikliğinden kaynaklandığını apaçık görecektir. Tanrı'nın yarattıklarının güzelliğini, düzenini kavrayamayan ya da kavramak için çaba göstermeyen küçük, hiç düşünmeyen tinler gerçekten de bunları hafife alabilirler, oysa düşüncenin doğruluğuna, boyutlarına biraz olsun egemen olanların, derin düşünme alışkanlığını edinmiş olanların, doğanın tutumluluğunda ışıldayan bilgeliğin ve iyiliğin tanrısal belirtilerine hayranlıkları sonsuzdur. Düşüncemizde onu yok saydığımızda, gözlerimizi bile isteye kapattığımızda bile zihnimizi kendisini[51] görmekten kaçamayacağımız kadar güçlü aydınlatan bir doğruluk daha var mıdır? Öyleyse hep işleriyle, hep zevklerle haşır neşir olan, zihinlerini bir noktada tutamayan, zihin gözüyle görmeye hiç alışkın olmayan çoğunluğun, us sahibi yaratıklardan beklenenin tersine Tanrı'nın varlığına inanmayışında, ona tanıklık edemeyişinde şaşılacak ne olabilir?

155. İnsanların kayıtsız kaldıklarında böylesine apaçık, böylesine önemli bir doğruluğa nasıl olup da inanmadıklarına şaşacak yerde ona kayıtsız kalacak kadar ahmakların bulunmasına şaşmalı. Yine de Hıristiyan ülkelerde bir sürü işsiz güçsüzün korkunç bir kayıtsızlıkla

---

* Maniheizm en büyük dinlerden biriydi. Adını kurucusu Mani'den (İ.S. 3. yy) alır. Eski İran'daki iyi ve aydınlık bir güçle kötü ve karanlık bir güç arasındaki savaş tasarımına dayanır, Maniheizme göre kötülük dünyadan silinemez ve karanlık güç şeytan (Satan) Tanrı gibi önsüz sonsuzdur. Maniheizm Hristiyanlık üzerinde etkili olmuştur. 3. yüzyıldan başlayarak Roma İmparatorluğu'nda hızla yayılmış ve etkisini Ortaçağ'a kadar sürdürmüştür (ç.n.).

51 Bu noktada birinci baskıda yer alan şu sözcükler ikinci baskıda yoktur. "hiç değilse bütünselliği içinde ve doğrudan doğruya".

yan gelip yatmaktan [bir çeşit tanrıtanımazlık batağına saplanmış olmasından korkmalı][52]. Çünkü Herşeye Gücü Yeten Tin'in heryerde oluşunu, kutsallığını ve adaletini özümsemiş, bununla aydınlanmış bir ruhun onun yasalarını amansızca çiğnemeyi sürdürebilmesi olanaksızdır. Öyleyse bu önemli konular üzerinde ağırbaşlılıkla derin derin düşünmeli ve hep bunları vurgulamalıyız ki 'Efendimizin iyiliği ve kötülüğü heryerde gördüğü; nereye gidersek gidelim bizimle olduğu, bizi kolladığı; yiyelim diye ekmek, giyinelim diye giysi verdiği'; en gizli düşüncelerimizin yanıbaşında olduğu, onları bildiği ve ona saltık ve dolaysızca bağlı olduğumuz inancına bütün kuruntularımızdan arınarak varabilelim. Bu büyük doğrulukları açıkça gördüğümüzde yüreklerimize bir sakınganlık ürküntüsü, bir kutsal korku dolar; işte bu bizi erdeme özendiren en güçlü duygu, *kötü*ye karşı en etkili önlemdir.

156. Araştırmalarımızda öncelik Tanrı ve ödevimiz üzerine düşünmede olmalıdır. Çabalarımın yönü, temel amacı hep bu düşünceyi ileri götürmek olmuştur. Eğer okurlarıma Tanrı'nın varlığına ilişkin sofuca bir duygu esinleyemediysem, bilginlerin en önemli işleri olan kısır kurgulamaların yanlışlığını, yararsızlığını gösterdikten sonra onları bilinmeleri ve uygulanmaları insan doğasını erişebileceği en yüksek kusursuzluğa götürecek olan İncil'deki ibret verici doğrulukları sayıp benimsemeye eskiden olduklarından daha yatkın kılamadıysam bütün çabalarımı büsbütün yararsız, boşa gitmiş sayarım.

---

52 Ayraç içindekiler birinci baskıda şöyledir: "bir çeşit yarı-tanrıtanımazlık batağına saplanmış olmasından korkmalı. Bunlar bir Tanrı olmadığını söylemezler, olduğuna da ikna olmamışlardır. Günahkârların dinsizliklerini ileri götürüp pekiştirmelerine izin veren şey Tanrı'nın varlığına, onun özniteliklerine karşı gizli bir sadakatsizlikten, zihinde gizli kalmış kimi kuşkulardan başka ne olabilir ki?"

İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine

George BERKELEY
Çeviren: Halil Turan

George Berkeley'in (1685-1753) felsefesi metafizik tarihindeki doruklardan biridir. *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*'de filozof zihinden bağımsız, algılanmaksızın varolan bir töz olamayacağı, özdeğin kendi başına varolamayacağı savını temellendirmek amacını güdüyor. Yapıt, ortaya koyduğu düşünce olanağının karşı koyulmaz ağırlığıyla, Dekartçı varlıkbilime getirdiği köktenci eleştiriyle etkisini günümüze kadar sürdüregelen, önemini hiçbir zaman yitirmemiş bir felsefenin temel kitabıdır.

ISBN 975-7298-10-7

